ٿر جي ٻولي

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو
هدايت پريم

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
حيدرآباد - سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو

سلسلي جو پنجون ڪتاب

ٿر جي ٻولي

مصنف

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

هدايت پريم

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

سنڌ صوبائي ميوزيم، نيشنل هاءِ وي

حيدرآباد، سنڌ

١٤١٤ / ١٩٩٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جا سڀ حق ۽ واسطا قائم

ڇاپو پهريون : جنوري، ۱۹۹۴ع
تعداد : هڪ هزار

قيمت: ۴۰ روپيا

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزيم، نيشنل هاءِ وي
حيدرآباد ، سنڌ
۽
مرڪزي ڪتاب گهر نمبر:۹۷۲
گل شاهه محلو، گاڏي ڪاتو
حيدرآباد ، سنڌ
پاڪستان

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيو ۽
اداري پاران اشاعتي نگران امين لغاري ڇپائي پڌرو ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

سنڌ ۾ سنڌي ٻولي جُدا جُدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي، تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان استادن کي ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارڙن جي ٻوليءَ جي پروڙ پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي. هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي، جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن، زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان هم زبان ٿي ڪم ڪرڻ ۾ سهوليت ٿيندي. وڏي ڳالهه ته هر ڀاڱي جي ٻولي لکت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن سان سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي هندوستان جي ٻولين جي لساني جائزي (Linguistic Survey of India) جي هڪ وڏي رٿا عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراهه جي. اي. گِريئرسن هو. ان رٿا هيٺ سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين جو مطالعو جڻ ٻن پيٽين طور ڪيائون.۽ ان حيثيت ۾ اهو هڪ ساڳئي جلد(Volume III,Part- II) ۾ مرتب ڪيو ويو. ان کي به ڪافي عرصو گذري ويو، ۽ انهيءَ قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي.

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن توڙي سنڌ سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻولي جتان ڳالهائجي ٿي تتان ان جي مطالعي جي شروعات ڪئي وئي آهي. ان رٿا موجب هيٺين ٻارهن پاڳن ٻولين جا مطالعا ڪيا ويندا:

١. سِبي جي ٻولي	٧. ڪڇي - سنڌي ٻولي
٢. ڪڇي - ناڙي جي ٻولي	٨. ٿري - ڍاٽڪي ٻولي
٣.ماتيلي - اوٻاوڙي جي ٻولي	٩. اتراڌي ٻولي
٤. ڪاڇي جي ٻولي	١٠. لاڙي ٻولي
٥. لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي	١١. ڪن خاص شهرن جي ٻولي
٦.ماڇر،ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي	١٢. ڪن خاص قبيلن جي ٻولي

’ٿر جي ٻولي‘ هن سلسلي جو پنجون ڪتاب آهي. هيءُ ڪتاب ڇهن بابن تي مشتمل آهي: پنجن بابن ۾ ٿر جي مختلف محاورن ڍاٽڪي، پارڪري، سوڍڪي ۽ ٿري کي سهيڙيو ويو آهي. ڇهين باب ۾ انهي خطن جا پهاڪا، چوٽيون ۽ اصطلاح وغيره ڏنا ويا آهن. هيءُ ڪتاب سنڌ يونيورسٽي جي سنڌي شعبي جي ٻن استادن ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي ۽ پروفيسر هدايت پريم گڏجي لکيو آهي جيڪو اميد تہ موجوده دور ۾ هلندڙ سنڌي ٻوليءَ جي وڌيڪ کوجنا ۾ ڪارگر ثابت ٿيندو.

حيدرآباد، سنڌ
٢١ - جنوري ١٩٩٤ع

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
چيئرمين
سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عنوانن جي فهرست

عنوان		صفحا
مهاڳ		٧
باب پهريون:	سنڌي ٻوليءَ جا محاورا	٩
باب ٻيو:	سنڌي ٻوليءَ جو تري محاورو	٤٥
باب ٽيون:	ڏاتڪي محاورو	٦٧
باب چوٿون:	پارڪري محاورو	١٠٤
باب پنجون:	سريڪي محاورو	١٢٠
باب ڇهون:	تر جا پهاڪا، چوٽيون ۽ اصطلاح	١٢٥
ضميمو (الف):	تر جا چونڊ لفظ	١٣٧
ضميمو (ب):	گريئرسن جي ڪتاب ۾ ڏنل ڏاتڪي ٻوليءَ جا ٻه نمونا	١٣٩
ضميمو (ج):	شاهه جي رسالي ۾ سر ڍول مارو جا بيت ۽ وائي	١٤١

مهاڳ

”ٿر“ سنڌ جو هڪ خوبصورت علائقو آهي، هتي واريءَ جون ڀٽون به آهن ته ڪارونجهر جبل به آهي، جيئن سنڌي ٻوليءَ ۾ اُهي ئي گڻ آهن جيڪي سنڌ جي رهواسين ۾ آهن. سنڌي ٻولي سنڌين جي عادتن ۽ اطوارن جي صرف عڪاسي ئي نه ٿي ڪري پر سنڌين جي لطيف جذبن، احساسن ۽ امنگن جو ڀرپور اظهار ڪرڻ جي مڪمل سگهه پڻ رکي ٿي، جهڙا منڙا ماڻهو هوندا هتان جا، اهڙي ئي منڙي ٻولي هُوندي اُتان جي. اهڙي طرح ٿر جي ٿڌي واريءَ جيان نرم نرم احساسن ۽ امنگن وارا ٿري لوڪ به پنهنجي ملڪ ۾ آهڙيون ئي ٻوليون ٻولين ٿا، جهڙا هو پاڻ آهن. ٿر جي اهڙين ٻولين جي لساني ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي بيحد گهڻي اهميت آهي. ان ڏس ۾ اسان جو هيءُ قلمي پورهيو، ڀرين وک برابر آهي. ”سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري“ پاران ”سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو“ جي سلسلي لاءِ ٿري ٻولي يا ٿر جي محاورن جو اڀياس هن ڪتاب ۾ پيش ڪريون ٿا. سموري ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو محاورو رابطيءَ جي ٻولي "lingus franca" طور رائج آهي، ٿر جا ٿري لوڪ سنڌي ٻولي بخوبي ڳالهائي سگهندا آهن، سمجهي سگهندا آهن ۽ لکي پڙهي به سگهندا آهن. ٿر ۾ سنڌيءَ کان علاوه ”ڍاٽڪي“ به رائج آهي. ٿري عوام ۾ ڍاٽڪي به ايتري ئي مقبول ۽ معروف آهي جيتري سنڌي، ڍاٽڪي هڪ محاورو آهي يا هڪ مڪمل ٻولي آهي؟ هن ڪتاب جي ٽئين باب ۾ اهڙن سوالن تي بحث ڪيو ويو آهي، پارڪر جي ٻولي پارڪري پڻ سنڌي ٻوليءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايترو قريب اچي چڪي آهي، جو اسين چئي سگهون ٿا تہ پارڪري هاٽي گجراتيءَ جي پيٽ ۾ سنڌيءَ سان گهٽو گهرو سنبنڌ رکي ٿي.

ٿر جي پهاڪن، چوٽين ۽ اصطلاحن کي گڏ ڪرڻ جي اهميت کي محسوس ڪندي، هت اسان چند پهاڪا ۽ چوٽيون ڏئي سگهيا آهيون. جن تي وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. اهڙي طرح ٿر جي جامع لغت پڻ ترتيب ڏيڻ گهرجي، جيڪا وقت جي هڪ اهم ضرورت آهي.

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو　　　　　　　　　　جامشورو
هدايت پريم　　　　　　　　　　٢-جنوري ١٩٩٤ع

www.sindhsalamat.com　　　　books.sindhsalamat.com

باب پهريون

سنڌي ٻوليءَ جا محاورا

معياري محاورو: اهو هاڻي مڃجي چڪو آهي، تہ دنيا جي هر ٻولي (Language) اچارن جي فرق، جملن جي صرفي ۽ نحوي اختلافن سبب ڪيترن ئي محاورن (Dialect) ۾ ورهايل هوندي آهي، ڪا گهٽ ۽ ڪا تورن ۾، فقط ڪي ٿوريون ٻوليون اهڙيون هونديون آهن، جن ۾ ملڪ جي هڪ ڇيڙي وارو ٻئي ڇيڙي جي ٻولي (محاورو) سمجهي سگهندو آهي. ان ڏس ۾ چيني ٻوليءَ جو مثال ڏئي سگهجي ٿو. جنهن جي لکت بلڪل ساڳي، پر اچار ۾ زمين ۽ آسمان جو فرق ملندو. چيني ٻوليءَ جو معياري / پيڪنگ محاورو حروف سُرن جي چٽائيءَ سبب نہ رڳو چين بلڪ چين کان ٻاهر رهندڙ هر چيني سمجهي سگهي ٿو، پر ڪينٽن (ڏکڻ چين) وارو محاورو اتر، وچ، اوير چين ۽ دور دراز ڪير بہ ڪونہ سمجهندو. چين جو معياري محاورو ملڪ جي اتر (پيڪنگ) ۾ آهي پر سيني ٻولين سان اهو معاملو نہ آهي.

معياري محاورو اهو ڄاتو ٿو وڃي جو هر ڪنهن لاءِ سمجهڻ جهڙو، چٽو ۽ علمي هجي. پروفيسر رابنس (Robins) معياري محاوري لاءِ هي خيال ظاهر ڪيو آهي تہ: ”معياري محاوري (Standard dialect) جي اصطلاح مان ڪا بہ غلط فهمي نہ ٿيڻ کپي. اهڙا گفتگو جا طريقا تشابهتي طور محاورا هوندا آهن بلڪل ٻين محاورن وانگر، جن کي جيڪر سماجي ۽ سرڪاري طور محدود

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجي ۽ گهٽ بيان ڪجي: (جن جي مقابلي ۾) پسند پيل ايراضيءَ وارن محاورن کي اهميت ڏجي ٿي. اهو خيال انهن جو آهي جيڪي معياري محاورو ڳالهائين ٿا. جي ٻيا محاورا گهٽ آهن، جن کي گهٽ درجي وارا ڳالهائين ٿا، (١). معياري محاورو حقيقت ۾ پراڻو نہ هوندو آهي پر مڪاني محاورن سان ڪن تاريخي اهميت جي حالتن هيٺ اسرندو آهي (٢). معياري محاوري (Standard dialect) جي اصطلاح کي بہ گهٽو ڪم آندو ويو آهي. اڪثر ٻولين جي محققن ٻين ٻولين کي بہ پنهنجو محاورو ثابت ڪرڻ لاءِ دليل ڏنا آهن: جيئن پنجابي ٻوليءَ جي محاورن ۾ سرائڪي ٻوليءَ کي بہ ڳڻڻ جي ڪوشش اڄڪلهہ عام طور تي رهي آهي. ٻولي ۽ محاوري جي فرق بابت رابنس هڪ فارمولو ڏنو آهي جنهن ۾ ٽي نڪتا آهن: پهريون نڪتو ٿي محاوري ۽ زبان جو فرق واضع ڪري ٿو، اهو هي تہ هڪ ٻوليءَ جا اهي نمونا، جيڪي مختلف آهن، پر ڪنهن خاص نوعيت کان سواءِ ٻي ايراضيءَ ۾ ماڻهو سمجهن ٿا، انهيءَ حساب سان انگلنڊ ۾ انگريزي جا مختلف نمونا انگريزيءَ جا محاورا آهن ۽ ويلش، آئرش ۽ اسڪاٽش گڏلڪ مختلف محاورا آهن (٣).

سنڌي ٻوليءَ جا محاورا: جڏهن اسان کي سنڌي ٻوليءَ جو ڦهلاءِ اڄوڪي سنڌ جي جاگرافيائي سرحدن کان ٻاهر بہ نظر اچي ٿو تہ ان جو سبب اهو ٿي آهي تہ پراڻي سنڌ جون سرحدون اوڀر، اتر، اولهہ ۾ وسيع هيون. موجوده سرحدن جي هن پار بہ اڪثر خطن ۾ سنڌي ٻولي جا اڪثر محاورا رائج آهن، جيڪي اتي جي مڪاني ٻولين جي اثر هيٺ آهن. بلوچستان ۾ فراڪي ۽ ڪيتراڻي، گوادري ۽ جدگالي، اورمائي، لاسي ۽ ماڇڪو سنڌي ٻوليءَ جا مکيہ محاورا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، جن تي اجان پورو ڪم نہ ٿيو آهي اهي آهن: ڪڇ ۾ ڪڇي محاورو، گجرات ۾ ڪاٺياواڙ (هاڻي سنڌ ۾ بہ) ڪاٺياواڙي ۽ ميمڻي محاورا ۽ سرائڪي ايراضيءَ ۾ ماڇڪو ۽ ٻيا ننڍا محاورا موجود آهن. ان ڏس ۾ پهريائين اهم وڏن محاورن جو ذڪر ڪبو. سنڌي ٻوليءَ جا اهم محاورا هي آهن:

١. سريلو، ٢. وچولو، ٣. لاڙي، ۴. ٿري، ۵. لاسي ۽ ٦. ڪڇي.

محاورن جو لسانياتي جائزو:

سريلي سنڌي: ٻوليءَ جو هڪ اهم گهاٽي ايراضيءَ تي محيط محاورو آهي، ان ۾ ڪنهن بہ ٻئي وڏي محاوري وانگر ننڍا محاورا (Sub-dialect) سمايل آهن. ڀيرومل جي چوڻ موجب "خيرپور رياست ڪان وٺي اٻاوڙي تعلقي جي ڇيڙي تائين سيوهڻ دادو ڪان وٺي سجو لاڙڪاڻو ضلعو، توڙي شهداد ڪوٽ ۽ جيڪب آباد وارو پاسبو ڪشمور تعلقي جي ڇيڙي تائين سرو آهي اتي جي ٻولي سريلي آهي" (۴). ٽرومپ جي حوالي سان هو لکي ٿو تہ :"سريلي ٻولي جا اُچار چٽا آهن (۵)، چٽن اچارن مان مراد آهي تہ سر – آواز نمايان آهن ۽ پوري ريت ڪڍيا وڃن ٿا.ان جي وضاحت اها آهي تہ اتر (سري) ۾ چئبو "چياٺون" تہ لاڙ ۾ ان جو اچار ٿيندو: چئون يا چيئون، اگتي ٻين مثالن مان بہ واضح ڪنداسين. اتر (سري) جي محاوري ۾ لاڙ جي محاوري جي مقابلي ۾ هڪ هي فرق آهي جو سري ۾ "آ" يا " اَ" جو سر آواز ڦري لاڙ طرف جي محاوري ۾ "اِ" يا "اِيؐ" ٿئي ٿو. مثلاً:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سرو	لاڙ	سرو	لاڙ
جَن	جِن	جاتي	جِتي
تَن	تِن	تاتي	تِتي
ڪَن	ڪِن	ڪاتي	ڪِتي

پيرومل لکي ٿو تہ: جنهن، تنهن ۽ ڪنهن جي پهرئين حرف تي زير آهي ۽ جمع ۾ جَن تَن ۽ ڪَن تي بہ زير اچي ٿي ۽ انهي ڪري اتر جو اچار صحيح آهي (٦). پر پيرومل جو اهو لکڻ صحيح نہ آهي تہ اتر ۾ جيڪو جاڏي، ڪاڏي ۽ تاڏي چيو وڃي ٿو ان جو لاڙي اچار جيڏي، ڪيڏي ۽ تيڏي آهي (٧). حقيقت ۾ لاڙ ۾ جيڏانهن، ڪيڏانهن ۽ تيڏانهن چيو ويندو آهي. اڪثر اوسرگ ڪري جيڏان، ڪيڏان ۽ تيڏان بہ چون ٿا، جيڏي، ڪيڏي وغيره بہ ڪٿي اتر ۽ وچولي ۾ ڪم اچي ٿو. سريليءَ ۾ ڪن حروف صحيح ۾ "ر" جو آواز مليل آهي مثال: ڊ - ڊر ٿ - ٿر ۽ ڏ - ڏر تحرير ۾ صورتخطي ساڳي رهي ٿي پر جي اچار موجب لکجي تہ ڊپ بدران ڊرپ، ڪٿ بدران ڪٿر.

ڪي حروف صحيح هڪٻئي سان تبديل ٿين ٿا. اڪثر ڳالهائڻ وارن کي ان جو احساس ڪونہ ٿو ٿئي. پر اهو ثابت ٿي چڪو آهي تہ اڪثر اتر جا ماڻهو "ش" ۽ "چ" کي پاڻ ۾ تبديل ڪري ڇڏين ٿا، جيئن:

شڪارپور	چڪارپور
مچي	مشي
مچر	مشر
چورو	شورو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سري، جي محاوري ۾ عدد جمع "آن" ملائڻ سان ٺهي ٿو. لاڙ "اون" ملائڻ سان، مثال :

واحد	جمع (لاڙ)	جمع (اتر)
ڪارڪ	ڪارڪون	ڪارڪان
ٽنگ	ٽنگون	ٽنگان

"آن" پڇاڙي فارسي، پنجابي ۽ سرائڪي وغيره ۾ اچي ٿي.
ٻيو ته اتر (سري) جي ٻولي ۾ لفظن جي پڇاڙي ۾ حرڪت پيش (ُ) جي آهي. لاڙ يا ٻين پاسن ڏي لازمي طور زير يا ڪٿي ساڪن آواز محسوس ٿيندو آهي. مثال:

سرو	لاڙ
ويهُ	ويهه
گهرُ	گهر
اُٽُ	اُٺ
ڪَنُ	ڪَنِ
واڱڻُ	واڱڻِ

حرڪتن جي آوازن تي پوري زور پوڻ ڪري لفظ چٽا ٿين ٿا. سريلي محاوري جي اها خصوصيت لسانيات جي ماهرن پسند ڪئي آهي. صرف نحو جي خصوصيت جي لحاظ کان سريلي جا ٻيا هيٺيان نڪتا اهم ۽ الڳ آهن:

جنس : ڪي اسم جيڪي ٻين هنڌ مذڪر آهن سري ۾ اهي مونث اسم آهن: جيئن رت نڪتي آهي، لاڙ طرف اٿين ڪونه چئبو. اڪثر اتر طرف "اولاد" به مونث طور ڪم اچي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميري پڇاڙيون: سري ۾ آيس ۽ چوندس بدران چون "آيم" ۽ "چوندم."

فعلن جون پڇاڙيون: اتر ۾ ايندا سين جو اچار ائين ڪبو آهي جو "ايندا سي" معلوم ٿيندو.

مضارع : "ڪريان" جي "ر" سري ۾ ٿني اچارجي، ان جو اچار "ڪيان" ڪجي ٿو. مثال "مان ڇا ڪيان؟"

زمان حال استمراري: گرامر موجب "آءٌ اچان پيو" چوڻ صحيح آهي، پر سري جي محاوري ۾ "آءٌ اچان پيو ٿو" چون.

زمان ماضي مطلق: سري ۾ "هو وَيو" چئبو آهي. پيرومل جي چوڻ موجب زمان حال ۾ "وڃڻ" جي واو تي زير آهي ان ڪري ماضيءَ ۾ به زير قائم آهي، اهو وڌيڪ صحيح آهي.

ماضي معطوفيءَ: "ماني کايو اچان ٿو" بجاءِ چون "ماني کايون اچان ٿو"

اسم مفعول: ڳايو ڪي ڳاتو، پايو ڪي پاتو چون. اڪثر لفظن ۽ جملن ۾ سري جون خصوصيتون آهن.

اسم تصغير : ياء "ياٽڙا"، هتي" هتڙي" هونئن ٻين خطن ۾ به "ڙو" پڇاڙي سان لفظ آهن. جيئن : ٻارڙو، ننڍڙو، پر سري ۾ انهن جو هڪ تاثر آهي. سري جي ٻولي تي سرائڪيءَ جو به اثر آهي. ڪي خاص مقامي ۽ گهٽو ڪم ايندڙ لفظ به آهن :

پوتار (سائين)	مانتو (مون چيو)
پٽڪي (پاٽي)	ٽوڪو (ٽويو)
ڪار (گم)	موزان (رمزون)
ڪاڪي (ڇوڪري)	بگي (گاڏي)

هي فقط صرف نحو جا ڪجهه نڪتا آهن ۽ ڪن مخصوص لفظن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي اچار جي ڳالهہ آهي، پر هڪ مڪمل ۽ اهم محاورو پاڻ هڪ سونهن رکي ٿو، اها سڄي سونهن يا نيارو رنگ رڳو ڳالهائڻ تائين محدود هوندو آهي. پڙهيل طبقو پنهنجي سڄي لکپڙهہ معياري محاوري ۾ ڪندو آهي. سري جو محاورو هڪ اهم محاورو آهي، ان کي وڌيڪ چٽو ڏيکارڻ لاءِ هيٺ ڪي جملا ڏجن ٿا:

مان تو هيڏي آ (مون چيو هيڏانهن اچ).

من ڪاڏي پيو ٿو وڃين (پيارا ڪيڏانهن پيو وڃين).

ڪلهہ توهان ڏي اچان پيو (ڪلهہ توهان ڏانهن آيس پئي).

تون ڪري چوينس (تون چوينس).

چيو مانءِ نہ (مون توکي چيو) ...

هتڙي تہ ڪير پي نہ آيو آ (هتي ڪير بہ نہ آيو آهي).

اتر جي ٻوليءَ جي ايراضي جيئن تہ وسيع آهي، تنهن ڪري ان ۾ ڪيترا ننڍا محاورا (Sub dialects) بہ آهن. شڪارپور طرف ڳالهائڻ جي هڪ جهيلار آهي. لهجي جي نرمي ڪري اتي جي ٻوليءَ کي محققن مٺي ٻولي سڏيو آهي.

وچولي جو محاورو: اتر ۽ ڏکڻ سنڌ (لاڙ) جي وچ وارو علائقو ايراضيءَ جي تقسيم موجب وچولو سڏجي ٿو: ان جي ڪري وچولي جي سنڌيءَ کي محاوري جي لحاظ کان وچولو سڏجي ٿو. پيرومل جي لکڻ موجب وچولي جون حدون "ڪنڊياري تعلقي ۽ دادو تعلقي جي اتر واري پاڱي کان وٺي هيٺ ڪوٽڙيءَ تائين آهن" (٨). هن علائقي کي ۽ خاص طور نوابشاهہ ضلعي کي ساهتي پرڳڻو بہ چئجي ٿو. وچ ۾ هجڻ ڪري هتان جي زبان ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ قسم جو توازن آهي. اتر ۾ لاڙ جا ٿورا ٿورا اثر آهن. سيوهڻ ۾ نوشهري جهڙا علمي مرڪز هن محاورن جي ٽيڪ رهيا. لاڙ ۾ چون ”ڇيو آهيس،“ اتر ۾ چون ”ڇيو اٿس“ ته وچولي ۾ چوندا ”ڇيو اٿائين“ هوندئن عام گفتگو ۾ سري جي محاوري سان هم آهنگ آهي.

وچولي جا ڪي خاص لفظ هي آهن:

لڳلڳو - لغلام ترٽي

ڏوڪڙ- پئسو

ڪوڙ - گهٽو

ڪاڪي پيرومل ساهتيءَ جا خاص اصطلاح هيٺيان لکيا آهن:

ڏيري جو ڪمي هئڻ (مفت ۾ ڪم ڪندڙ).

پنجوء جي پڻ ساڻ هئڻ (واجبيءَ ڪان وڌيڪ گهرڻ).

پنجوء جا پنج ڪنڻ (پارهوئي ڪوٺ). (٩)

پهاڪا:

اول پيٽ پنجوءَ جو پوءِ پارِ پچا.

ڦلوءَ واٽئي رات وهاٽي، ڳالهين ڪندي ڳوٺي ڪاٽي.

اهڙي جٽ ڪيائين جهڙي برڙي ڪئي ٻارن سان.

چٽي چنيجن جي پرڻ تي پيئي.

برڙي پوي نه ٻاجهه، ير ۾ ٿو ياءُ مري.

پيو هرڪو اچٽو وچٽو، پمو ٽاٽائي. (١٠)

وچولي جي ٻوليءَ ڪي ٺيٺ ٻولي به چيو ويو آهي، ڇو جو ان ۾ لفظن ۽ جملن ۾ توازن آهي. هيٺيان چند جملا مون وچولي جي رهاڪن جي زباني ٻڌا آهن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باغ وٽان لنگهندي ٻمون ڏنو تہ ڪيترا وڻ سڪي ويا هئا، سار سنڀال نہ هئي، سڄو باغ اجڙيو پيو هو.

پنهنجي ياءُ کي چئبو تہ سياڻي مون وٽ اچي.

هو ڪالهہ هيڏي آيو هو.

لاڙي: حيدرآباد ۽ ٺٽو ضلعو عام طور لاڙ جا علائقا آهن. بدين ضلعو حيدرآباد ضلعي مان ٺهيو آهي. آئون اصل لاڙ جو رهاڪو آهيان. منهنجو ڳوٺ پير فتح شاهہ، تعلقو ۽ ضلعو بدين آهي. آئون تعليم جي سلسلي ۾ حيدرآباد، نواب شاهہ ۽ ٻين هنڌن تي رهيو آهيان، پر پنهنجي ڳوٺ سان مسلسل رابطو رهڻ ڪري اتان جي ٻولي کان گهڻو واقف آهيان. اهو منهنجو ذاتي خيال آهي تہ جيڪڏهن سنڌي زبان کي ٻن بنيادي ۽ وڏن محاورن ۾ ورهائجي تہ اتر (سرو) ۽ لاڙ جا ٻہ وڏا محاورا آهن. ٻيا سڀ ننڍا محاورا انهن ۾ سمايل آهن. لاڙي محاورو هڪ وسيع ايراضيءَ تي پکڙيل آهي ۽ ان ۾ ڪي ننڍا محاورا آهن. حقيقت ۾ لاڙ هڪ ثقافتي ايڪو بہ آهي. لاڙ جي لفظي معنيٰ ”لڙيل“ يا ”هيٺيون“ آهي. ڀيرومل ”لاٽ“ مان ”لاڙ“ ٿيڻ جو اندازو لڳايو آهي. جنهن سنسڪرت ۾ ”للاٽ“ مان سنڌي ””نراڙ“ ٿيو، يعني تہ ”ٽ“ جو ”ڙ“ ۾ بدلجڻ. شاهہ عبدالڪريم بلڙي واري (١٥٣٨ـ ١٦٢٣ع) ”ڏکڻ“ جي معنيٰ ۾ ڪم آندو آهي. پر ”لاڙ“ بدران ”لاهہ“ چوي ٿو.

جي اُتر جي لاهہ سڄڻ سڀ پرڪٽا
ري پانجي ڪنٿي، سير ٻري نہ باهہ.

لاڙ جي سرحد، ڏکڻ ۾ ڪڇ جي رڻ سان ملي ٿي، جيڪا ١٩٤٧ کان پوءِ بند آهي، نہ تہ مستقل رابطو هو. ڏکڻ اولهہ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمنڊ آهي اتان ڪا لساني / محاوراتي سرحد نہ آهي. عام طور لاڙي محاورو معياري محاوري کان ڦريل آهي. لاڙي محاوري جا ڪي وينجن (Consonants) معياري محاوري وانگر نہ آهن، مثال ”گهر“ وسرگ کي اوسرگ ڪري ”گ“ اچارجي ٿو. جيئن ”گهر ۽ گهوڙو“ چوڻ بدران ”گر ۽ گوڙو“ اچارجي ٿو.

سپ ڏوڪٽا (Plosmes) وسرگ لاڙيءَ ۾ اوسرگ ڪري اچارجن ٿا. مثال طور :ڀ ڌ، ڍ،۽ جهہ، کي ب، د، ڊ، ۽ ج ڪري اچارجي ٿو. لفظن جا مثال هيٺئن آهن:

ڍور	ڊور
ڀَت	بَت
ڌار	دار
جهوڪ	جوڪ

پيرومل جي خيال ۾ اوسرگائي داردڪ ٻولين جي اثر سبب آهي.

گسڪيدار اوسرگ آوازن غ ۽ خ کي گ ۽ ڪ ڪري اچارجي ٿو. ف ۽ ڦ پاڻ ۾ بدلجن ٿا. فوٽو (Photo) کي چون ڦوٽو ۽ ڦلا کي چون فلا. اهڙي طرح اڪثر سر آواز ننديا ٿي وڃن ٿا. لفظن ۽ ان جا مثال هي آهن:

معياري	لاڙي
ڪيائون	ڪئون
چيائون	چئون
سڌيائينس	سڌئينس

ڪن لفظن ۾ معياري محاوري جي بلڪل اُبتڙ سر آواز وڌيل ملن ٿا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معياري	لاڙي
حجم	حجام
نرڙ	نراڙ

لاڙي محاوري تي پاڙيسري محاورن جو اثر آهي. ان جون سرحدون اتر ۾ وچولي جي محاوري سان، اولهه کان لاسي / ڪوهستاني محاوري سان، اوڀر کان ٿري ۽ اوڀر ڏکڻ ڪنڊ کان ڪڇي محاوري سان ملن ٿيون. ڪنهن به محاوري تي معياري محاورن جو اثر تيز مواصلات جي سبب آهي. معياري محاورو آهستي آهستي اثر انداز ٿي رهيو آهي. ريڊيو جو هن اثر ۾ خاص هٿ آهي. اڪثر لاڙي محاوري ۾ تلفظ جو بگاڙو ۽ ڪٿي صنعت تقليب ملي ٿي. جيئن لعنت مان نالت ونواهه مان وناهه، سُيون مان سيويون ۽ ڏهه مان ڏوه.

ڪڇيءَ جو اثر لاڙ ۾ اڪثر ليندو . ڪڇيءَ وانگر لاڙيءَ ۾ به "ايندو" بدران "اچيندو" " ڪاڏو آهيم" بدران "ڪاڏم آهي" چون پيو به ڪيترو اثر ملندو، ان جو سبب ماڻهن جي اچ وڃ ۽ مٽي مائٽي آهي، اچارن جي هڪ جهڙائي:

ڪڇي ۽ لاڙي	معنيٰ
ڏِڙهو / ڏَڙهو	بال - ڪينهون
ڳَڙڻ ڳَنهڻ	ونڻ
سپ / سِپِ	سَپ
وچڻ	وڃڻ
مِسيت / مسيت	مسجد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لِکَ وار	توري دير ۾
ڦٽائو	ڦٽيو – زخمي ٿيو

ڪوهستان ۽ ٿر جو به اثر لاڙي محاوري تي موجود آهي. مون ١٩٧٥ع ۾ پنهنجي ڪتاب ”لاڙ جي لغات“ ۾ محاورن جي اثر ۽ لاڙ جي ٻوليءَ جي شاهوڪاريءَ بابت لکيو هو ته: ”سنڌيءَ ۾ اتيت ان ماڻهوءَ کي چئبو آهي، جيڪو سچو هجي. لاڙ ۾ هي لفظ عام ڪم اچي ٿو. جي ڪنهن ماڻهوءَ کي اولاد نه هجي ته ان کي نانگو چئبو. ڪو ماڻهو مسڪين نظر اچي ته ان کي اپالو چون، اهڙن لفظن جي معنيٰ جي فرق ۾ باريڪ بينيءَ سان نظر ڪبي، مثال طور: ڪاڏي پيتي جي طلب کي ”بک ۽ اڃ“ چئبو، حقي تماڪ جي طلب وقت ”ٻاڙ“ لفظ ڪم آڻبو. چانهه جو ڪو ماڻهو گهڻو استعمال ڪري ته ان کي چانهه جو ”ٻانڌاڻي“ چئجي.

سنڌيءَ ۾ ڪاٺيءَ جي لڪڻ جو مثال وٺو ته ظاهر ٿيندو ته خاص طور لاڙي محاوري ۾ لڪڻ جا ڪيترائي قسم ۽ نالا آهن: ”تلهڙ“ اهڙي وڏي لڪڻ کي چئبو جيڪو تازو ڪپيل ۽ لچڪيدار هجي. سڪل ننڍو لڪڻ ”ٻانٺو“ سڏبو. چار مٺ پتيل ننڍي ۽ سنهي ٻانٺي کي چامڪ چئبو. وري اڻ سوئيل لڪڻ کي ڇانيو چئبو، ٿلهو هجي ته ڏُڪو چئبو، ڏڪي کي هڪ پاسي مٿو هجي ته ان کي گهوٻاٽو چئبو. وڏو ڏڪو ڏنڊو سڏبو. ٻيا لاڳاپيل لفظ: چاٻڪ، مولڙو، مهري، لٺ، سونٽو ۽ ڳَن وغيره آهن (١١).

گرامر جي نڪتن جي لحاظ کان ڏسجي ته لاڙ جي ٻوليءَ ۾ منفرد اچار ملندا. اڪثر لفظ جي تقليب به دلچسپ نموني ٿئي ٿي: ڊڄڻ کي جدڻ ۽ ڊڄڻو کي جدڻو چيو ويندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسم :

ياقب	(يعقوب)
ماڙهو	(ماڻهو)

ضمير :

ائين	(اوهين)
توان	(توهان)
اوان	(اوهان)
آنجو	(اوهان جو)
تون جو	(تنهنجو)
مون جو	(منهنجو)
ڪينجو	(ڪنهن جو)
پانجو	(پنهنجو)
جين	(جنهن)
تين	(تنهن)
ڪچاڙو۔	(ڇا)
ايڙو	(اهڙو)
جيڙو	(جهڙو)

فعل:

ويج	ويجھ
اهيان	آهيان

مضارع:

چَئان	چوان
کان	کائوان
وِيان	وَيان

اهڙي طرح معياري محاوري کان تلفظ ۾ فرق گهٽو آهي. ڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مخصوص مقامي لفظ آهن:

پَٽون : (وڇون) ڏار: (دال) اٽاٽو: سانڌاٽو (آچار)

مچڻ : (متان)، نڳارڻ ماترائڻ : ٽاڏارڻ (پرچائڻ ٻار کي)، آڏو (اوٽ ۾)، واڇان (بيوقوف).

لاڙي محاوري ۾ مخدوم احمد ڀٽي، شاھ عبداللطيف، خواجہ محمد زمان، سانوڻ فقير، محمد خان ٽالپر، احمد ملاح، الھ بچايو جوٽيجو، علي مراد چانديو ۽ ٻين ڪيترن شاعرن جو ڪلام جَڙيل ۽ جُڙيل آهي. هن هيٺ فقط ٿورين ٽن شاعرن جا ڪجھ شعر ڏجن ٿا:

سڏ سٽي پرينءَ جو، وانگي جي نہ ورن
ڪوڙي دعوي دوست جي ، ڪچاڙي ڪي ڪن.

(مخدوم احمد)

گھوريان هي جهان، هو پڻ گھوري ڇڏيان
پلڪ پريان سان، جي مون سري جيڏيون.

(خواجہ محمد زمان)

ڪلهي قاتو ڪنجرو، مٿو اگھاڙو
منهنجو ڪچاڙو، پيئر هن پنيور ۾.

(شاھ)

ننڍو تان ڪوه، پر وکين آهي وترو
وڃيو ڪاڪ ڪنڌين ۾، ڀهس پکيءَ جئن پوءِ،
اِن ڪر سندو ڪوه، ميو مانو نہ ٿئي.

(شاھ)

ايڪ قصر در لک، سهسين ڪٽس ڳڙکيون
جيڏانهن ڪريان پرک، تيڏانهن سڄڻ سامهون.

(شاھ)

وڃو سپ موتي، آئين جي ورن واريون
ڪانءِ هلندي ڪيچ تي، ڪريو مَ ڪوتي
ڪڏيم ڪا ڇوتي، وڏم جوڳ جتن سين.

(شاھ)

ماڙهو ڏيئي ميهڻا، مون کي ڪندا ڪوه
جو ڇوريءَ ۾ ڇوه، سا پٽون ٿيندي پير تي.

(شاھ)

متو آهين مڇ، تلها تو ٿونا هٽين
توجا پانئي اُڇَ، تنهن پاٽيءَ پتا ڏينهڙا.

(شاھ)

ٽـــري: ٽري محاورو سنڌيءَ جو هڪ اهم محاورو آهي. لاڙ وانگر ٽر بہ هڪ ثقافتي ايڪو آهي. لاڙي وانگر ٽري ۾ بہ اوسرگائي آهي، جنهن تنهن، ڪنهن ۽ ڪڏهن بدران جين، تين، ڪين ۽ ڪڏين چون. خاص اسمن کي اچارڻ جو بہ ٽرين وٽ پنهنجو طريقو آهي. آچار کي آچاريو، سومار کي سوماريو، هيرو کي هيريو ۽ ٻچل کي ٻچو يا ٻچايو چون. لاڙ جي مينگهواڙن ۾ بہ اهو طريقو رائج آهي. ضمير ۾ مون کي مين ۽ پنهنجو بجاءِ پانجو چون. صفتن ۾ لاڙ سان گهٽي هڪجهڙائي آهي. چڱو کي پلو يا ڪاشو (خاصو) چون.

فعل: ٽر ۾ فعلن جو پنهنجو هڪ سرشتو آهي جنهن ۾ هڪ ٽہ ساڳين فعلن جون مڪاني صِورتون ناهجن ٿيون. پيو ڪي فعل مڪاني آهن. پهرئين جو مثال هي آهي جو ماضيءَ جي صيغي ۾ اڏيو، ٻڌو، اگهيو، ماريو، ڦٽيو وغيره جي بدران چون اڏاٽو، ٻڌاٽو، اگهاٽو، ماراٽو ۽ ڦٽاٽو. مڪاني فعلن ۾ ”وهيو“ هڪ عام فعل آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يعني ويو يا هليو ويو. ”تر ۾ ”پڻ“ کي ”پَڻ“ چون، پڻ اڪثر ”پر“ جي مفهوم ۾ چون، ”تر جي خاص ڳالهہ هيءَ آهي تہ اتي مڪاني لفظن جو هڪ وڏو ذخيرو آهي، جنهن کي صحيح معنيٰ ۾ گڏ ڪري تجويز ڪرڻ کان پوءِ ئي محاوري جو صحيح اڀياس ڪري سگهبو. مثال:

سانيڪو	ست پره اونهو کوه	اپارڻ	همتائڻ
پاروڙي	ڪتي	آهار	ڪاڏو
دونس	ڪنگهہ	آجڪو	گذران
تونس	اڃ	ڦدولي	اجائي ڳالهہ
گاستيل	گاسليٽ	آڙيڪاپ	اڙبنگ
ٻتلڻ	بدلڻ	آرساڻو	سستي
جناور	جانور	چس	مزو

رائچند هريجن ڏٽ جي مناسبت سان اڪثر ٿري ٻوليءَ کي ڍاٽڪي سڏيو آهي. هڪ چارٽ ۾ ٿر ۽ پارڪر جي مختلف علائقن جي ٻوليءَ جو ذڪر ڪيو اٿس، اهو هي آهي:

سنڌي	ڍاٽڪي	مهراڻو	پارڪر	سامروٽي
هتي	ات اتڪڻ	هتي	اوٿان	هوئي هنڌ
هوس	هتو	هندس	هتو	هنتو
هيڏانهن	ايڻ	هيڻ	آئين	هيئا
ڪيڏانهن	ڪيڻ	ڪيڻ	ڪيٿان	ڪيڻ
پوٺتي	پڇو	پاهون	پاڇو	پاهون. (١٢)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حقيقت ۾ ڊاٽڪي ئي ٻولي آهي. ٿري محاوري ۾ ٻه علائقي علائقي ۾ فرق ملي ٿو، جيڪو اولهه ڏي بدلبو لاڙي محاوري ڏي وڃي ٿو. ٿر ۾ ڪيترا شاعر ٿي گذريا آهن جن جو ڪلام مشهور آهي. ريتن رسمن، سيپيتا ۽ جيوت جي مختلف شعبن مان به ٿر جي لفظي ذخيري جي شاهوڪاري معلوم ٿئي ٿي. رڳو ڳاهن جا قسم ڳڻجن ته به هن ڳالهه جو اندازو ٿي ويندو.

شاهه جي ڪلام ۾ ٿري محاوري جو اپياس ڪبو ته پڻ ان ڳالهه جا اهڃاڻ ملندا ته هو ٿر کان واقف هو. شاهه جي رسالي جي حوالي سان ٿر جون به ادبي خصوصيتون آهن. هڪ سر سارنگ ۽ ٻيو سُر مارئي: انهن ٻن ڳالهين کي ٻين به ڪيترن شاعرن ڳايو آهي پر شاهه صاحب جي ڪلام جو جيڪو ادبي معيار آهي سو تمام مٿاهون آهي، ٿر جي ٻولي، ثقافت ۽ تاريخ کي شاهه صاحب امر ڪري ڇڏيو آهي. ٿري محاورو هوڻئن ته شاهه جي رسالي جي اپياس جي لحاظ کان انهن ٻن سرن ۾ نمايان آهي، پر هيٺيان چند بيت ٿري محاوري جي مڪمل نمائندگي ڪن ٿا:

ٿاجا ٿر ٻر جهل، پيون پائر پٽ ۾
سيئي ساريو سومرا، اچي آب اڇل
سانيين ڏنم سل، ڏٿي جن ڏينهن ٿيا
جت ڪرڙ ڪنڊا ۽ ڪاهيوَن، پال پڪا ۽ پڪ
سرهيون سي سرتيون حاضر پاسي حق
مارن سين ماٽيان، شال منداڻي مڪ
ڪيڪاريان خلق، جا ٿر ڄائي ۽ ٿوهرين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سچڻ گهٽو سهٽا، تاٽا سندن توهه
ريلو ڏني روح، جو ڪائي سو ڪامي مري
منهنجو تور تلين ۾، چيواٽو چاري
ڊائي ڊت ڏاري، آهيم اني مينهڙي.

حقاٽو هُت تيو، آئون هِت بندياٽي
ساري ساڏوهين کي ڪوٽين ڪوماٽي
لڱين لوهه لُطيف چئي، وينس وساٽي
منڌ مارو جي نه لهي ڪپت ڪجاٽي
سمن سچاٽي، اني آهيم ان سين.

ٻُري نه ٻڪر ڊانهن، پوڻ پٽڪو نه سٽان
ميان ماروئڙن جا اوٺا ڏٺم آنهن
جن سانيڪا سنجيا، سيَ ڏٺي ڪيتي ڪانهن
پڪا ڪٽي پرانه، جيڪس لڏيو لوئڙ ياريين.

مٿين چند بيتن مان تريءَ جو تاثر ملي ٿو. ڪم آيل ڪن لفظن جون معنائون هن ريت آهن:

ٽاجا	اوطاق
سل	سوراخ
ڪرڙ ڪتا،	ڪرڙيون
ڊائي	پروگرام ملڻ جي رت
تور	هڪ جيڏيون، هڪ ئي وقت چاول
آني	وٺي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڏوهي	چار –کيڙ
سانيڪا	سٽ پرهه اونها ڪوهه
سمن	وعدو
توهر	پوتو
ڪامي	سڙي

جيئن شروع ۾ عرض ڪيو ويو ته تر هڪ ثقافتي ايڪو به آهي، انهي لحاظ کان منفرد آهي. ڪيترين صرف نحو ۾ آراڌيون ۽ مقامي لفظن جو پنهنجو اچار اتس ۽ ڪيترين ڳالهين ۾ تري محاوري جي هڪ جهڙائي لاڙي محاوري سان آهي.

ڪڇي محاورو: ڪڇ (انديا) جو علائقو گڏيل هندوستان ۾ سنڌ کي ثقافتي ۽ لساني لحاظ کان قريب هو. ١٩٤٧ع کان اڳ سنڌ جي اوپر ذڪڻ ۾ پکڙيل هن علائقي جو لاڙ سان خاص ڳانڊاپو هو. هاڻي سرحد جي ڪري اهو لساني، سماجي ۽ ثقافتي لاڳاپو نه رهيو آهي پر ماضيءَ ۾ ڪڇ وارن جي سنڌ ڏي اچ وڃ تمام گهڻي رهي آهي. لاڙ ۽ ڪراچيءَ ۾ ان ڳالهه جا نشان اڃان به موجود آهن. هاربي، ڪانٽي ۽ نوڪريءَ لاءِ سوين ڪڇي سنڌ ڏي ايندا رهيا. ٻنهي خطن جي ماڻهن خاص طور پيرن، سومرن، سمن، اڏيجن ۽ ڪنيرن وغيره جون پاڻ ۾ صدين کان مٽيون مائٽيون ٿينديون رهيون. اڄ به سومرن جا پاڙا ”ڪڇي سومرا“ ۽ ”سنڌي سومرا“ به پٽ سڏجن ٿا.

آئون گڏبو، ”آئون“ گولاڙو، آئون بي پٽو آئون بي پاڙو“

(سانوڻ فقير)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڇ وارن جي پنهنجي خيال يا ڪن ھم خيال ماڻھن جي سوچ موجب ڪڇي اڄ ھڪ جدا زبان ليکجي ٿي، پر بنيادي سٽاءَ کي ڏسجي تہ اھا سنڌيءَ جو ھڪ اھم محاورو آھي. مثال طور ھنن جملن کي ڏسجي:

آئون وڃان ٿو (سنڌي).

آئون وڃان تو (ڪڇي).

(ھي ساڳيو ڪڇيءَ وارو اچار لاڙ ۾ ترڙ ۾ بہ آھي).

ھُو ماني کائڻ ايندو (سنڌي).

آو ماني کيڻ اچينيدو (ڪڇي).

(ھي ساڳيو ڪڇيءَ وارو اُچار لاڙ ۾ ترڙ ۾ بہ آھي).

ڪڇي ٻائرن جي جذبن جو احترام ڪندي مختصر طور ڪڇيءَ جو ھڪ محاوري جي حيثيت سان جائزو حاضر آھي. بقول ڀيرومل جي "ڪڇ"سنسڪرت جو لفظ آھي، جنھن جي معنيٰ ڪنڌي يا ڪنارو آھي. ڪڇ اُپيٽ آھي ۽ ٽن پاسن کان سمنڊ اٿس (۱۳). ڪڇيءَ کي اڪثر ڪڇڪي بہ سڏيو ويو آھي. ڪڇ ۷ صدي عيسويءَ ڌاري سنڌ جي ھٿ ھيٺ رھيو آھي. سنڌ جي حڪومت ڪري ٻوليءَ جو ڦھلاءُ ڪڇ ۽ ڪانياواڙ ڏي ٿيو. ڪيترين ڳالھين ۾ ڪڇي ۽ لاڙي محاورا ھڪ جھڙا آھن:

اچارن کي سسائڻ، جئن "ڪياٽين" بدران "ڪٽين" "چيائينس" بدران "چئيس".

"ھہ" (وسرگ) نہ اچارڻ، "ڪنھن" کي "ڪين" ۽ "جنھن جو" کي "جينجو" چوڻ.

اڪثر حرف صحيح کي خارج ڪرڻ، جئن "ت" يا "ٿ" ڪڍي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇڏڻ، اِتان، تتان، ڪٿان ڪيِ اِتان، تٿان ۽ ڪٿان چوڻ. شاهه جي ڪلام ۾ به اهي اچار ملن ٿا.

ادا اتائين ڪو وِپو ساٿ سڄڻ جو.

يا ڪِٿان سڪئين سپرين ڪاسائڪي ڪار.

جمع ۾ لفظ جي پٺيان "اين" ملائِجي ٿي. جئن گهر= گهرين، ماڻهو= ماڻهين، جانور= جناورين، ڏڪ= ڏڪين وغيره.

پاڻ بجاءِ پنڊ (يا پندر) چون.

اهڙي طرح لاڙ ۽ ٿر سان ڪڇيءَ جو چڱو سبنڌ رهيو آهي. شاهه جي رسالي جو به ڪڇ ساڻ تعلق رهيو آهي. تمر فقير اوڏانهن ويجي رهيو ۽ ڪيترا قلمي نسخا ڪڇ جي رهاڪن وٽ اڄ به موجود آهن. شاهه جي بيتن ۾ اڪثر ڪڇي محاوري جو پرتوو ملي ٿو:

ڪرهو نه ڪي ڪان، پيرين آئون نه پهچي

جو مون رات رسائي، نيئي ساجن ساڻ

مون نه وهيٽو پاڻ، ويني نيڻ نچوئيان.

يا،

لڪ لاڳيٽو ڪرهو، ڪوڙئين ڏيئي ڳڏوم

اڳڻ سونهن سنڌوم، مُل مهانگو مَ چئو.

ڪيترن بيتن ۾ لفظ ۽ تاثر ملي ٿو ته شاهه صاحب ڪڇ کان پورو واقف هو. ڪڇ جي شاعرن تي به شاهه صاحب جو اثر هو. محترم محمد سومار شيخ جي ڪتاب "ڪڇين جا قول" ۾ ڪڇ جي شاعريءَ جو مڪمل بيان موجود آهي. اڪثر ڪڇي لفظ لاڙ ۾ رائج آهن، جي نه ته به سمجهيا وڃن ٿا. جئن:

ڏونگر بصر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏينگلو	ڀئسو
ٻائڙي	ڪنوار
آچيندو	ايندو
آئين ونو	آئين (اوهين) وڃو
سئيد	سيد
ڪسڪئي	ڪيسڪي

ڀڏالا ٻاري اچين مڃي، آئون ڪسڪئي وڃان ڪائي (سياڙ شاعر)

آڳاترو	آڳاتو
لڪئي	لڪي
هيڪ	هڪ
آويو	آيو
جٿان	جتان

جٿان ڏنائين ڀير مبارڪ (شاهه - بلاول)

موز	موج
گريب	غريب
واڪب	واقف
ڏوه	ڏهر
ٻاپو	ٻابو
ڀگ	ڀير
ڦڳائڻ	اڇلائڻ
ڪائو	ڪاڏو
رونسڻ	مارڻ، ڪهڻ
ڏيس	وٺو
نيڪالي ڏيڻ	
جهمڻ	ڪائڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاسي محاورو: ٻيلي جي ٻولي پنهنجي جاگرافيائي بيهڪ موجب مختلف زبانن جي ميزبان ٿي رهي آهي. انهيءَ ڪري منجهس لغوي جاذبيت جهجهي آهي (۱۴). لس ٻيلي جي محاوري کي ڪوهستان جي ٻوليءَ سان گهڻو ربط آهي. هن محاوري جو اجان گهڻ جائزو ورتو ويو آهي. ڊاڪٽر بلوچ پنهنجي ڪتاب ”ٻيلاين جا ٻول“ ۾ ٻيلي جي تاريخ، ثقافت ۽ شاعريءَ جو جائزو وٺندي شاعريءَ جي روشنيءَ ۾ ٻوليءَ جو جائزو ورتو آهي. هوندئن لاسي محاورو پنهنجي ڏکڻ واري ”لاڙي“ محاوري سان ڪنهن حد تائين ربط ۾ آهي. پر تہ بہ هن ۾ ڪي خصوصيتون آهن. اڪثر رواجي حرڪات کي وڏايو وڃي ٿو: ”نہ تہ“ کي ”ناتي“ ڪيو وڃي ٿو. مثال:

”ڪا ڪل پيم ڪانہ وڃڻ جي، ناتي هوت آئون هوشياري هئي“.
(ڪبير شاهہ). (۱۵)

لاڙ ۾ ٿر وانگر اوسرگائي گهڻي ملي ٿي: تنهنجو بدران توجو، ٻاجهہ بدران ٻاج چون. ڪن لفظن ۾ زائد ”تون“ جو آواز ڪن ٿا: ساجهر کي سانجهر، ستر کي سنتر چون ”و“ ڪن هنڌن تي ”ب“ ۾ بدلجي وڃي ٿو. اِها سرائڪيءَ جي اثر ڪري عادت پيئي هجي. ويٺو بدران ٻيٺو چون.

”ي“، ”ج“ ۾ تبديل ٿيو وڃي. جئن: ياد – جاد (لاڙ ۾ زاد چون)
يتيم – جتيم.

اڪثر ”ذ“ بہ ”ج“ ۾ تبديل ٿيو وڃي ۽ ذات کي جات اچارجي ک، چ ۾ تبديل ٿيو وڃي : شاعر آچين ان کي ڪوڙو ڪجسو ڪچ (نم)، هن ۾ آکين بدران آچين آيو آهي (١٦). ٿ وري چ ۾ بدلجو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃي: گهر گهر ڪيرو جن، منهنجا جمعي جانب آئيا (صدقي). ٽين بدران ڇن ڪم آندو ويو (١٧). فارسي لفظ چشم ڪي شاعرن "چم" ڪري ڪم آندو آهي. هن ۾ مقاميت ۽ انفراديت نظر اچي ٿي. چمڙي جي مشڪ پاڻي پرڻ لاءِ ڪم اچي ته ان ڪي اوئي چون، جڏهن ڪير وجهڻ لاءِ ڪم اچي ته ان ڪي ايزڪ چون (١٨).

لاسي محاوري جي پکيڙ سنڌ ۽ بلوچستان جي گهٽي جابلو ايراضيءَ سان لاڳاپيل آهي. هن محاوري جي صرف نحو جو نظام عام طور لاڙي محاوري سان ملي ٿو. بلوچستان جي ايراضيءَ ۾ ٻين سنڌي محاورن جهڙوڪ: فراڪي جغدالي ۽ ڪيتراڻي وغيره سان به ڪي هڪ جهڙايون ملن ٿيون. لاسي محاوري ۾ مخصوص ۽ مقامي لفظن جو به هڪ خاص ذخيرو آهي، جنهن مان عوام جي زندگيءَ ۽ ثقافت جا اهڃاڻ چٽا ملن ٿا ۽ هنن جي گذر سفر جي طرز سان اهي لفظ لاڳاپيل آهن ۽ شاعريءَ ۾ به چٽا آهن.

لس ٻيلي جي شاعريءَ جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ جو ڪتاب "ٻيلاين جا ٻول" هڪ اهم دستاويز جي حيثيت رکي ٿو. هن ڪتاب ۾ ڊاڪٽر صاحب لس ٻيلي جي شاعريءَ جي روشنيءَ ۾ اتي جي پوري تاريخ، ثقافت ۽ زندگيءَ جو جائزو ورتو آهي. سنڌ جي ڪبير شاهه ۽ لس ٻيلي جي شاعر شيخ ابراهيم جي وچ ۾ ٿيل بيتن جي مارڪي ۽ لس ٻيلي جي آس پاس جي علائقي سميت ڪيترن ئي شاعرن جو مڪمل ذڪر ڪيو آهي.

اهڙي طرح الله بچائي سمي جي ڪتاب "سير ڪوهستان" ۾ ڪوهستان جي علائقي جي جيوت جو جائزو آهي، جيڪو هونئن ته لس ڪان هيٺ ڏکڻ اوير ۾ آهي پر ٻوليءَ جي لحاظ کان لس سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاڳاپي ۾ آهي. لس ٻيلي ۽ ٿاٿي ٻولا خان کان وٺي دادو ضلعي جي سرحدن تائين لاسي محاورو ۽ ان جا ننڍا محاورا موجود آهن. انهيءَ ڳالهه کي نظر ۾ رکي مٿين ٻن ڪتابن مان لفظن جون فهرستون شامل ڪجن ٿيون.

ڊاڪٽر بلوچ جي تاليف "ٻيلاين جا ٻول" (ٻيو ڇاپو ص ١٨ - ٨٢)تان ورتل خاص ٻيلي جي لفظن جي مختصر فهرست هن ريت آهي:

آتيم ۽ اِڇو - بي قياس، جهنگلي يا بي رحم بدو،

اُست= لسي	ماهندا = مهندان
اِڇون= ڦتل لسي جا سڪايل ڏگ	پي ما = پيءُ ماءُ
تَسو= ذرا	ڏٻي يا ٻُڱي = ڳوڙ
پانديو= اقرار، بهادر، شاناٿتو	ڇيهه = ڪنوڻ
پانواٽو = مقابلو	ڇيهل يا هَر = هرڻ
ڇَمر = چشم، اکيون	ڪڙهو = همت وارو، جوان مرد پهلوان
ڇَمرَ = ڪڪر	
ساپرس = چڱا مرد	أئي = ٻڪري
سَلو = پيچرو	ڳيهڻ = ڳنهڻ
مَزار = شينهن	اُچڻ = آتڻ
منگٽي = ڏيڏري	اگارڻ = خرچ ڪرڻ
پيداوار = مشهور	جَر = جڏهڻ
ڏاج = فصل	تَر= تڏهن
هستي = تنڍي پلاٽي، جا اٺ تي وجهجي	جيرو = باهه
گورم = ڍڳين جو ڌڻ	خاصو = چڱو

ڪيراگ = اهو ڳنڍيل ڌڻ جنهن ۾ (ردن کان ٻڪريون گهٽيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هجن، (ڪي لفظ هن فهرست مان ڇڏيا ويا آهن)

محترم الله بچائي سمي جي ڪتاب ”سير ڪوهستان“ مان لفظن جي فهرست هن ريت آهي، جنهن ۾ اهي سڀ لفظ شامل آهن جيڪي ليکڪ پنهنجي تحرير ۾ ڪم آندا آهن:

سرچو= سائو، آباد	ڇيڄ = پيٽ
اَرچو= ڏکيو، سُڃيو ، ذَليل	هڏ پينو = هڏ ڳنل
لوهيون= ڪلون	اڌوڪر= جبلن جا اڌ ڪپر
وائر= باندر ، پولڙو	ڳدو= سور
ڳيڙو= برسات	ماچاند= راڙو
وانديا = بي اونا	جهڪون= پوڙهيون، ڏيريون
مُهرڻ= وهٽ جو پاٽيءَ ۾ منهن وجهڻ، پاٽي پيئڻ	اوجا= ڏاس مان تهيل فراسيون
ڪيراڳ = ٻڪرين جو ڌڻ	جول، گربتا= ڏاس مان تهيل ڳوٽيون
ميڙيانو= ڪير جي ڏهائي	مرئيون= ڪتيون
مرجن ٿا= ميرا ٿا ٿين	پُتي= مزوري
ٻُڄَ = لٽا، ڪپڙا	ڳڃ = گهنج
ڦتي= لنڊين پاڻهن سان صدري جا بت سان لڳي پيئي هجي.	ميند= ايرو ڳمر = نشو، دوُ
پڙو = جمڻ وقت ڏنل خوراڪ	ڏڙڪي= رلي
آڪورو= ٻاڪرو	مائي= ڪنهن واقعي جو يادگار
پاهو= ريڊيو	گهورا = ڳولائو
پهون= ٻڪريون	لانچيا= هشيار ٻَڌل، ڪشيل
ڪوڪيون= ننڍي پيچ واريون رڏون	ننڌ= بخيل، ڪنجوس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڊ= ٿانوَ ٿمڻ= لڪائڻ ڍڪڻ

ٻڏي= ڳوٿري ٿاڏ= ڳانيون

ٻوڙو= ننڍ رسي مشڪ ڳهار = سير، ڏار ڦاٽل زمين

ڳاري= چقمق جو پٿر آنٽي= وٽ، ور، پيچ

سرڳون=مھر واريون ٻڪريون رٽ = سيلابي زمين

جي از خود ڦر ڪي ڪير ڏارائڻ ڏين. سنبھار= پوٽو

ارڳون= ڪمھريون جي نِمرا = تندرست

ڦرن ڪي ڪير ڏارائڻ نہ ڏين سياليون= ڏاريون

ٻُٽا = ڍُڪُ (هن فھرست ۾ ڪي لفظ چڙيا ويا آهن)

ٻيلي جي شاعريءَ مان بہ لفظن جي استعمال سان محاوري جي پروڙ پوي ٿي. ٻيلي جي شاعرن ۾ شيخ ابراهيم هڪ مشهور شاعر ٿيو، سندس ڪلام حقيقت ۾ ان لغت جو ڀنڊار آهي، جيڪا ٻيلي جي ٻوليءَ جي پوري نمائندگي ڪري ٿي، نموني طور هڪ بيت ڏجي ٿو:

سَرَ ٿَرَ ڪَڪَرَ، جِت جهول جبل، جھنگ جَھرَ
پَٽ رٽ گهٽ وَٽ، پٽيون، جِت واٽن ونگا وَرَ
جَل جَبلَ ڪوه روه رچ، جِت ڏينهن تتا ڏونگر
ڪوريون پَيريون گُگريون، تَمَرَ تميچا توهَرَ
ڪار سنبهار سَره وره ، جِت سڪا سارا سر
گل ڦل آمل باغ ٻرن ۾، جت باس موچاري ٻرَ
سور نور، نونڊڙا، جت خرگوش هئا ۽ خَرَ
باز ڪانءِ ، سرڻ سوڪان، جت پَپيها ۽ پاليهرَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مور تلور، عقاب اتهين، پيا قمري ڪَبوترَ
پتيون پتين جا ابراهيم چٽي سندا پانڻ پَر
سي سڀ ويچاريءَ وساريا، هلي ٻاسي ٻَرَ
ويس وڳا سرتين ڇانيا، اتي بيٺي اپچرَ
ڪمي ڪسبي تنهن جا، تا زر گهڙين زيور
هل قل هندورا هنڌ پيا، محل ماڙيون ۽ گهر
مينهن سيونگ مک گهٽا، وٺن موڪ مَجرَ
ستيون پٽي سَجَ ۾، هوءَ تي وَر لائي ڏئي ور
سا سسئي منجهه سنگهر، نيئي معذور ميڙ تون.

لوڪ ادب جيڪو عوامي جيوت جو هڪ اهم ثقافتي ورثو آهي، تنهن ۾ به لاسي ۽ ڪوهستاني محاوري جي پروڙ پوي ٿي. ڳجهارتون هنر جا بيت خاص طور مقامي لغت جو پنڊار آهي. هن محاوري ۾ فعل پٺيان "آس" پڇاڙي آڻڻ سان هڪ خاص رڌم پيدا ٿئي ٿو. هڪ ڳجهارت جو مثال وٺو:

نالن ۾ نانون جي آئون حاڪم تان نه هياس
نالي ري شهر ۾، منهنجو روح نه اچي راس
آن جون وجهي رچن ۾، چوهون چڪينداياس
ميچي گاهه نرناڻ جو، آئون ذات تي ويندياس

مراد:

هوتن ۽ بلوچن جي آئون نواب تان نه هياس
راڻي بنا ڪوٽ ۾، منهنجو روح نه ٿئي راس
وجهي مانڌاڻيون ماٺين ۾، آئون هر سئون جهڳينداياس
سٽي نڙ ميهار جو، آئون لنگهي پار پونداياس. (١٩)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻيلي ۽ ڪوهستان جي ادبي روايت جو سنڌ جي ادبي روايت سان پورو پورو سٻنڌ رهندو اچي. سنڌ جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف پنهنجي ڪلام ۾ جتي ٻين خطن جي ٻوليءَ کي بيتن جي زينت بڻايو آهي، اتي لس ۽ جبل کي ٻه نه وساريو اٿس، خاص طور سسئيءَ جي بيان ۾ شاهه صاحب لاسي ۽ ڪوهستاني محاوري جو جلوو خوب پسايو آهي. شاهه جي رسالي مان مثال خاطر بيت ۽ وائي حاضر آهي:

پريتن پالياس، پانڻ پيتي آهيان
ڄُسن هوت پنهونءَ جي، ماري موت وڏياس
جانڪيتان جينديياس، پسي ور وصال جو.

وائي

وسان تي وياس، آيل لڱم ٻاڻ ٻروچ جو
پرزا پسپ ورن ۾، پٽون تي پياس
ته پڻ ڪاڏو ڪيچ تي، توٽي ماءُ مياس
ٻاڻ وڃايم پير تي، ڇيتي آئون ڇتياس
آيم انڌي لوڪ سين، مُتي آئون مياس
هيڏي شهر ڀنڀور ۾، نڪو ڀيءُ نه ماس
پييم وچ وصال ۾، سنجهي آئون ستياس
پييم پنهون ٻار سين، ڪتيءَ آئون ڪتياس
الا ان ۾ وسران، ڏتي جن جياس
پيس ور وصال جي، جانڪيتان جينڊياس
اديون عبداللطيف چئي، محبن کي ملنڊياس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موجوده سنڌ کان ٻاهر جا محاورا: سنڌ پنهنجي موجوده ايراضيءَ کان ماضيءَ ۾ وڏي هئي. هاڻي سندس سرحدون اهي ناهن جيڪي اڳ هيون، پر تہ بہ انهن ايراضين ۾ اڃان سنڌيءَ جو وجود آهي. ٻين ٻولين جي اثر ڪري بہ سنڌيءَ جا سنڌ کان ٻاهر جا محاورا وڏيڪ متاثر ٿيا آهن. بلوچستان ۾ ۽ پنجاب جي متصل ايراضيءَ ۾ سنڌيءَ جي ڪن محاورن تي تازو ڪم ٿيو آهي ۽ معلومات ملي آهي انهن ۾ اهم محاورا آهن: فراڪي ۽ ڪيتراڻي. فراڪيءَ تي جناب داد محمد خادم بروهي ٻيا بہ مقالا لکيا آهن ۽ خاص طور ايم -اي سنڌيءَ لاءِ ١٩٨٤ع ۾ تحقيقي مقالو 'مونوگراف' لکيائين. هن مقالي ۾ هو فراڪي محاوري تي تفصيل سان بحث ڪري ٿو. هن باب ۾ جناب داد محمد بروهيءَ جي تحقيقي مقالي کي بنياد بنايو ويو آهي. ڪيتراڻي بابت بہ سندس هڪ مقالو شايع ٿيو آهي. هاڻي هو بلوچستان جي باقي محاورن تي تحقيق ڪري رهيو آهي. سنڌ کان ٻاهر جي محاورن جو هن وقت تائين ڏس مليو مطالعو ۽ سير سفر ڪري مواد گڏ ڪيو ويو انهن ۾ بہ اهم فراڪي ۽ ڪيترائي آهن. ٻيا هي محاورا آهن : جُغدالي جدگالي اورماڙي ۽ گوادري. هي ڪراچي کان اتر لس ٻيلي خضدار طرف ساموندي ڪناري ۽ سبيءَ جي آسپاس جي ايراضيءَ ڏانهن پکڙيل آهن. ماڇڪو پنجاب جي ايراضي ءَ جو محاورو آهي. هن جو ڪو گهڻو مواد ملي نہ سگهيو آهي. هي محاورو سنڌ ۾ سکر ضلعي جي اٻاوڙي ۽ جيڪب آباد جي ڪشمور تعلقن کان پنجاب جي ضلعي رحيم يار خان جي تعلقي صادق آباد تائين پکڙيل آهي (٢٠).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فراڪي : هي محاورو سبي (بلوچستان) سان واسطو رکي ٿو. هن کي ملڪي يا وطني بہ چئجي ٿو. ”سبي“ سنڌ جي سرحدي شهر جيڪب آباد کان هڪ سئو ميل اتر اولهہ طرف هڪ ڊويزن آهي (٢١). هن ۾ سبي، ڪڇي، نصيرآباد، ڪوهلو ۽ ديري بگٽي جا ضلعا شامل آهن. هن ايراضي ۾ بلوچي، پشتو، بروهي ۽ سرائڪي ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون ۽ سنڌيءَ تي انهن ٻولين جو اثر آهي. داد محمد خادم جي چوڻ موجب هن ايراضيءَ جا نوي سيڪڙو باشندا سنڌي سمجهندا ۽ ڳالهائيندا آهن.

فراڪي محاورو لاڙي ۽ تريءَ کان گهڻو مختلف آهي. فراڪيءَ تي اهو نالو ڪيئن پيو؟ تنهن لاءِ داد محمد خادم لکي ٿو ”سبي خطي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي هن محاوري تي فراڪي نالي پوڻ بابت هيئن چئي سگهجي ٿو تہ لفظ فراخ معنيٰ وسيع يا وڏو جي مناسبت سان چيو ويو آهي. هيءَ هڪ وسيع علائقي ۾ رائج آهي. بعد ۾ بروهڪي، بلوچي، پناڻڪي ۽ سرائڪي جي لفظ ”ڪي“ سبب فراڪي تي ويئي (٢٢). فراڪيءَ کي ملڪي ۽ وطني ان ڪري چيو وڃي ٿو جو هتان جا باشندا ايئن سمجهن ٿا تہ هيءَ ٻولي (محاورو) هتان جي ئي وطني آهي (٢٣).بقول داد محمد خادم جي هي محاورو سبيءَ جي چوڌاري ڍاڍر، تلي، ڪڙڪ، فجڪ، صافي، مال ۽ مزري ۾ رائج آهي (٢۴).جهل مگسي ۽ روجهاڻ واري ايراضيءَ ۾ مگسي، جمالي، خاڪواڻي ۽ رئيساڻي قبيلا بہ سنڌي ڳالهائيندا آهن. سبي خطي ۾ اڪثر اهو بہ ڏٺو ويو آهي تہ پٺاڻ پنهنجي روزمره جي ڪاروبار لاءِ بہ سنڌي ڪم آڻين ٿا. بقول داد محمد خادم جي تہ فجڪ ڳوٺ جا پٺاڻ پشتو سان گڏ سنڌي بہ ڳالهائيندا آهن. (٢۵).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فراڪيءَ جو صوتياتي جائزو ونبو تہ معلوم ٿيندو تہ اڪثر وينجن جو تلفظ هن محاوري ۾ تبديل ٿئي ٿو : فوٽو کي ڦوٽو، آزاد کي آزات، زنجير کي جنجير، يتيم کي جتيم، رواج کي رواز، مبارڪ کي مبارخ چون. اهڙي طرح سر - آوازن ۽ سُسَنَ جو عمل ملي ٿو. ماءِ بدران ما، ياءِ بدران يا، ۽ بجاءِ بدران بجا چون. وسرگ، آواز اوسرگ ۾ بدلجن ٿا: آهستي بدران آستي، اهڙو بدران ايڙو ۽ گهر بدران گر چون. آوازن ۾ ہي تبديليءَ هيءَ ٿئي ٿي جو /ي/ جو آواز /و/ ۽ بدلجيو وڃي:

معياري	فراڪي	معياري	فراڪي
ٿيا ٿا	ٿا	ڪٽايو	ڪٽائو
ٿيو	ٿو	ٻڌايو	ٻڌائو
ولايت	ولائت	وڻايو	وڻائو

سري جي محاوري ۾ جيڪو ”ڊ“ ۽ ”ٽ“ ٻڌيان ”د“ جو آواز شامل ملي ٿو اهو فراڪيءَ ۾ اڪثر ملي ٿو: ڊڪائڻ کي ڊريڪائڻ، ڏِگو کي ڏرِگو، ٽپڙ کي ٽرپڙ ۽ ٽيويهہ کي ٽريويهہ چون. (٢٦)

فعل (ماضي) مان ي حذف ٿئي ٿي. پڙهيو کي پڙهو، لکيو کي لکو ۽ هيو کي اهو چون. اسمن مان وسرگ حذف ڪرڻ جا بہ ڪيترائي مثال ملندا: گهاٽو کي گاٽو، ڀولو کي بولو، ڀنڊ کي پند، ڏينبو کي ڏينبو ۽ ڪاڏو کي ڪادو چون.

واحد مان جمع ٺاهڻ لاءِ سري وانگر آن پڇاڙي ملائجي ٿي، مثال: عوج (عوجان)، موج (موجان)، قبر (قبران)، خبر (خبران)،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوڪ (ڪوڪان)، صلاح (صلاحان)، ڪتاب (ڪتابان) ۽ ڪوڏر (ڪوڏران)۔ڪي ٻيون بہ خصوصيتون سري جي محاوري واريون فراڪي ۾ موجود آهن. مثال : هلندس بدران هلدم، رکندس بدران رکدم ۽ توکان بدران توکئون ۽ جتان بدران جاتئون چون.

فعلن ۾ /د/ فراڪيءَ ۾ حذف ٿئي ٿو. مثال طور پڙهندو کي پڙهنو، لکندو کي لکنو، پڇندو کي پڇنو، پڙهندي پڙهني ۽ وڙهنديون کي وڙهنيو ڪري اچارين (٢٧). ڪن فعلن جو استعمال تمام منفرد آهي. مثال طور ٺاهيو کي ٺاهو يا ٺاتو ٺاهيو اٿم کي ٺاٿو ٿم ۽ ٺاهيم ڪري اچارين. ٺاهيندو آهيان بدران چون ٺاهنوهان. خالص ضميرن جو تلفظ فراڪي ۾ قريل آهي جيئن تہ :

معياري	فراڪي	معياري	فراڪي
اِهو	ايهو	هن	هڻ
اهو	اوهو	انهيءَ	اِٿي
اُهي	اوهي	انهن	اُٿن.
توهان	توئان		

اهڙي طرح پنهنجو کي پانجو، منهنجو کي مينجو ۽ ان جو کي اڻ جو چون. ڪن لفظن ۾ /ن/ غني جو آواز شامل ڪجي ٿو: شوق کي شونق غوث کي غونث ۽ ڪپهہ کي ڪپنهہ چون.

حرف علت جي هڪڙي تبديلي اهڙي آهي، جيڪا مون کي ذاتي گفتگو ۾ جيڪب آباد ۽ ٺل تائين ملي : رڪائڻ کي رڪاوڻ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرائڻ کي پراوڻ چون.ڪي جملا ۽ انهن جا فراڪي اچار هيٺ ڏجن ٿا:

وري ڪيڏانهن پيو وڃين؟	وت ڪيڏي وينو پئو آن؟
ڇا پيو ڪرين؟	ڇا ڪنو پئو آن؟
اوطاقون پريون پيون آهن.	اوطاقان پرون پئون هِن
مان ماني کائي رهيو آهيان.	مان ماني کائينو پئو آن
لعلو پڙهندو هو.	لعلو پڙهنو پئو هو

هڪ مخصوص ايراضيءَ ڪي ڪيترا مڪاني لفظ، پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح به هوندا آهن. فراڪيءَ سان به اها ڳالهه لاڳو ٿئي ٿي جن کي تفصيل سان پروڙڻ لاءِ ان خطي ۾ وڃڻ ضروري ٿئي ٿو. محترم داد محمد انهن جو ذڪر نموني طور پنهنجي مونو گراف ۾ ڪيو آهي. (٢٨)

ڪيتراڻي (فقط تعارف): هي محاورو بلوچستان ۾ لورالائيءَ جي ايراضي "بارڪان" ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هن جون پاڙيسري ٻوليون بلوچي ۽ سرائڪي آهن. داد محمد خادم جي خيال ۾ ته ان تي ڪجهه اثر پشتو جو به آهي (٢٩). هن محاوري جي نسبت ڪتياڻ ذات سان آهي، جيڪا هڪ سماٽ قبيلي جي ذات آهي . هن ذات لاءِ روايت آهي ته هن جو اصل تعلق افغانستان سان آهي. ڪتياڻ پوءِ لڏي سنڌ ۾ آباد ٿيا. بلوچستان ۾ رهڻ ڪري بلوچ سڏايائون. تاريخون لکن ٿيون ته ڪتياڻن جو ڪو وڏو بهار خان هو، جنهن کي ڪا جاگير ملي ۽ هو سنڌ مان لڏي لورالائي ويو. سندس نالي پٺيان ئي موجوده بارڪان نالو پيو . ڪتياڻ لفظ بگڙي ڪيتران ٿيو. هي بلوچستان ۾ سنڌي زبان جو هڪ اهم محاورو آهي. هن جو صرف

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نحو جي لحاظ کان جائزو نهايت دلچسپ آهي. کيترائيءَ ۾ آهين بدران چون اين ۾ آهي کي اي چوڻ "زنجير" کي زمزير"، آزاد کي "آزات" ۾ ياء کي "با" چون. منهنجو کي مينجو، تنهنجو کي تونجو ۾ ڪنهن جو کي ڪنجو چون.

حوالا

1. R.H. Robins General Linguistics (an introductory survey, 1964, P-57
2. Bloomfield. L. Language U.R.W Newyork, 1976, P-321
3. R.H Robins General Linguistics (an Introductory Survey) 1964 P-58-59.

۴. آڏواڻي ڀيرول مهر چند : "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، ١٩٥٦، ص- ٩٦

۵. ايضا، ص – ٩٧

٦. ايضا، ص – ٩٧

٧. ايضا، ص – ٩٧

٨. ايضا، ص – ١١٣

٩. ايضا، ص– ١١٧

١٠. ايضا، ص– ١١٨، ١١٩.

١١. جوڻيجو، عبدالجبار: "لاڙ جي لغات" زيب ادبي مرڪز، حيدرآباد. ١٩٧٥. ص – ٢٢/۽٢٣.

١٢. هريجن راڻچند : "تاريخ ريگستان" (ياڳو ٻيو). سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ١٩٧٥، ص– ١٣٦.

١٣. آڏواڻي ڀيرومل : "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص –١٥١

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٤. بلوچ نبي بخش خان ڊاڪٽر" ٻيلاين جا ٻول" ٻيو ڇاپو. زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ١٩٧٠، ص- ٧٤.
١٥. ايضا، ص-٧٢
١٦. ايضا، ص-٧٧
١٧. ايضا،
١٨. سمون، الله بچايو : "سير ڪوهستان" سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد. ١٩٥٩، ص ٢٣
١٩. سمون، محمد عرس: "مقالو ڳوناٺو ادب (ڪوهستاني ڪڇهري)" مهراڻ جا موتي : پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي. ص -١٢٥.
٢٠. خادم، دادم محمد بروهي: "مخزن پيغام مقالو "سنڌي ٻوليءَ جا محاورا" فبروري، ١٩٨٨، ص-٢١
٢١. خادم، داد محمد بروهي: "سبي خطي جي فراڪي لهجي جو لساني اڀياس"، ١٩٨٤، مونو گراف (قلمي). ص-٣
٢٢. ايضا. ص -٥
٢٣. ايضا
٢٤. ايضا
٢٥. ايضا، ص-١٩
٢٦.) ايضا، ص-٣٤
٢٧. ايضا، ص-٤٣
٢٨. ايضا، ص- ٨٠ کان ١٢٠
٢٩. خادم، داد محمد بروهي ماهنامہ پيغام "سنڌي ٻولي ۽ ان جا محاورا"، فبروري ١٩٨٨، ص-٢١.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ڀيو

سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو

سنڌي ٻولي ننڍي کنڊ جي اهم ۽ سڌريل ٻولي آهي ۽ قدامت جي لحاظ کان به ڪيس گهڻي اهميت حاصل آهي، جديد زماني ۾ به سندس عمل جو دائرو نه صرف سموري سنڌ آهي پر سنڌ کان ٻاهر هندستان ۾ جتي جتي سنڌي هندو لڏي وڃي رهائش پذير ٿيا آهن، اتي سنڌي ٻوليءَ جو عمل دخل آهي. جهڙوڪ دهلي، بمبئي، بڙودا، احمد آباد، گانڌيرام، الهاس نگر وغيره. بهاولپور جي اڳوڻي رياست ، بلوچستان جي سبي خطي، بلوچستان جي ڪوهستاني علائقي، لس ٻيلي ۾ پڻ سنڌي ٻولي گهڻي حد تائين ڳالهائڻ ٻولائڻ ۾ ڪتب آندي وڃي ٿي. سنڌ جي سرحد سان لاڳاپيل ڀارت جي علائقن ڪڇ، ڪاٺياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي علائقن ۾ به سنڌي ڳالهائڻ وارا ڪافي تعداد ۾ موجود آهن، ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ وهنوار ۽ واهپو ڪن ٿا.

سنڌ جي حدن اندر سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترائي محاورا، آراڏايون يا لهجا، ڊائليڪٽس ملن ٿا. ماهرين لسانيات سنڌي ٻوليءَ جي اهڙن محاورن جو مطالعو ڪندا رهيا آهن. ڀيرومل مهرچند آڏواڻي سنڌي ٻوليءَ جا هيٺيان محاورا ڄاڻايا آهن:

(۱) سرولي (اترادي) (۲) وچولي (۳) لاڙي (۴) ٿريلي (۵) لاسي (٦) ڪڇڪي. (۱)

ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب جي راءِ ۾ سنڌي ٻوليءَ جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محاورا هن ريت آهن:

(١) اترادي يعني سريلي (٢) وچولي (٣) لاڙي (۴) ٿري (۵) ڪوهستاني (٦) ڪڇي ۽ (٧) لاسي. (٢)

ڊاڪٽر داد محمد خادم بروهي بہ سنڌي ٻوليءَ جي محاورن تي ڪم ڪيو آهي. هن پنهنجي پي ايچ ڊي جي مقالي ۾ سنڌ جا محاورا هن ريت ڄاڻايا آهن:

(١) معياري محاورو	(٧)لاسي محاورو
(٢) اترادي محاورو	(٨) جدگالي محاورو
(٣) ماڇڪي محاورو	(٩) لاڙي محاورو
(۴) جڳدالي محاورو	(١٠) لاڙ ڪڇي محاورو
(۵) ڪيتراڻي محاورو	(١١) ٿري محاورو. (٣)
(٦) ڪوهستاني محاورو	

جارج گريئرسن،لنگسٽڪ سروي آف انڊيا جي جلد اٺين ۾ سنڌي ٻوليءَ جي جائزي دوران سنڌيءَ جي هيٺين محاورن جو اڀياس ڏنو آهي:

(١) معياري (وچولي)	(۴) لاڙي
(٢) سرائڪي (سري وارو)	(۵) لاسي
(٣) ٿاريلي	(٦) ڪڇڪي. (۴)

متي ڏنل سيني عالمن جي نظر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو هڪ محاورو ٿري يا ٿاريلي بہ آهي. ٿالي مان ئي ظاهر آهي تہ هن محاوري جو تعلق "ٿر" سان آهي. يعني تہ ٿر ۾ رائج سنڌي ٻوليءَ جو محاورو. آزادي کان اڳ ٿر جا ۵ تعلقا هئا. ڏيپلو، مٺي، ڇاڇرو، ننگرپارڪر ۽ ٿر جو آڳاٽو ڳادي جو هنڌ امر ڪوٽ (عمر ڪوٽ).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن علائقن ۾ جيڪا سنڌي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي تنهن کي ٿريلي يعني ٿر جي ٻولي سڏجي ٿو. (۵)

رائچند هريجن صاحب، تاريخ ريگستان ۾ لکي ٿو ته ”ٿري مسلمان سنڌي ڳالهائيندا آهن، پر ٻهراڙيءَ ۾ نج سنڌي ڪانهي. ڪي ڪي لفظ مزيدار (يعني ٺريل) آهن.... مسلمانن جي گيتن (ڳيچن) ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي ۽ ڳائڻ جو نمونو اهڙو آهي جو هرڪو سولائيءَ سان سمجهي سگهندو آهي“ (٦).

سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاورن ۽ ٿر جي سنڌي محاورن ۾ جيڪي ٿورا ٿورا صوتي ۽ صوتياتي (Phonetic & Phonological) فرق موجود آهن تن جو تت هيٺ ڏجي ٿو:

”اِهوءِاِهي“ لفظن جي بدران ”اِي“ لفظ استعمال ڪندا آهن ”هه“ آواز کي حذف ڪيو وڃي ٿو. ”اهو ڪتاب منهنجو آهي“ بدران چون ”اِي ڪتاب مهجو آهي“. ”منهنجو“ بدران ”مهجو“ چوندا آهن. هت ميم کان پوءِ ايندڙ ”اُن“ سر جيڪو گهٽو (Nas lized vowel) آهي ان جي گهٽائپ کي حذف ڪيو ويو آهي. ”اهي ڪم ڪونه ٿيندا“ بدران چون ”اِي ڪم ڪونه ٿيندا“ ”ڪان“ جي عيوض ”ڪنان“ لفظ ڪم آڻيندا آهن. ”اهي پئسا مون کان ونج“ بدران چون ”اِي پئسا مون ڪنان ونج“. ”يلي“ جي بدران ”يلين“ چوندا آهن، هت ”يلي“ لفظ جي آخر ۾ آيل سر اِي کي ”اين“ سر ۾ بدلايو وڃي ٿو. يعني ته گهٽائپ جو اضافو ڪيو وڃي ٿو.

”يلي ٻني وئو“ بدران چون ”يلين ٻني وئو“: ”يلي اتي وينا رهو“ بدران چون ”يلين اتي وينا رهو“. ”اوهين“ بدران ”اَئين“ چون. ”اوهين وڃو ٿا“ بدران چون ”اَئين وڃو ٿا“ هت ”هه“ آواز

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حذف ڪيل آهي ”هو“ بدران ”اوءَ“ چون ”هو وڃن ٿا“ بدران چون ”اوءِ وڃن ٿا“، هت نه صرف ”هہ“ آواز کي حذف ڪيو ويو آهي پر ”اوِ“ کي ڏاڏائي پٽو سُر ”اوءَ“ ڪيو ويو آهي. ”هجن“ بدران ”هون“ چوندا آهن. ”نهارين“ بدران ”نهارئين“ ۽ ”بيهارين“ بدران ”بيهارئين“، ”ڏين“ بدران ”ڏئين“ چون، هت لفظ جي آخري ”اين“ گهُٽي هڪپدي سر کي ”ائين“ يہ پدي گهٽي سر ۾ بدلايو ويو آهي.

”ڇا ۽ ڇو“ جي بدران ”ڪوهہ“ لفظ ڪم آڻين، ”تڙ تي ڇو وڃان“ بدران چون ”تڙ تي ڪوهہ وڃان“. ”آءُ ڇا ڪريان“ بدران چون ”آءُ ڪوهہ ڪريان.“ ”پنهنجو“ بدران ”پنڊ“ لفظ ڪم آڻين. ”هي ڪتاب پنهنجو آهي“ بدران چون ”اِي ڪتاب پنڊ جو آهي“ وغيره. هي غالبا سنڌي ٻوليءَ جي ڪڇي محاوري جو اثر آهي، جنهن ۾ ”پاڻ“ لفظ جي بدران ”پنڊر“ ڇيو ويندو آهي.

ترڳا هندو، مينگهواڙ ۽ ٻيا ”هائو“ بدران اڪثر چون ”هوئي“ هت ”او“ سر بدلائي ”اي“ سر ڪن ٿا. ترڳا ڪتري، لهاڻا، مينگهواڙ وغيره ”منڊي“ بدران ”منڊري“، ”پٽ“ بدران ”پتر“ ۽ ”ڪيت“ بدران ”ڪيتڙ“ چوندا آهن، جنهن ڪري چئبو ته سندن اچار سنسڪرت کي گهڻو ويجها آهن. ”پيءُ“ بدران چون ”پيئو“ معني ابو يا بابو، يعني ته ”اُ“ سر کي ڊگهو ڪري ”اُو“ سر اچاريندا آهن. ترڳا هندو توڙي مسلمان لفظن ۾ نڪ جو اچار گهڻو نہ ڪندا آهن، ”جنهن“، تنهن“ ۽ ”ڪنهن“ بدران چون ”جهن“، ”تهن“ ۽ ”ڪهن“. ترڳا کي هندو ”ڪائڻ“ بدران چون ”ڪانوڻ“ جهڙوڪ چون ”ڪانوڻ ڪان وڌندي ماني نہ ڏي“ يعني جيتري ماني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪائي سگهبي تنهن ڪان وڌيڪ نہ ڏي. هت نہ صرف "س" کي گهڻ ڪيو ويو آهي پر "اُ" سر کي "وَ" جي نيم سر ۾ پڻ تبديل ڪيو ويو آهي. (٧)

ٿر ۾ سنڌي ٻولي، سنڌي مسلمان ۽ ڪي هندو جاتيون جهڙوڪ لهاڻا وغيره ڳالهائيندا آهن، جن جو واسطو، ٿر جون ٻيون ٻوليون ۽ محاورا ڳالهائيندڙ ماڻهن ۽ قومن سان پوندو رهي ٿو. مثلاً مارواڙي، ڀيل، مينگهواڙ، ڪولهي وغيره جيڪي ڪڇ- ڪانياواڙ، گُجرات ۽ راجستان جي علائقن مان ٿر ۾ لڏي آيا آهن، جنهن ڪري ٿر جي سنڌي محاورن تي وَقْتًا فَوَقْتًا مختلف اثرات مرتب ٿيندا رهيا آهن. اهوئي سبب آهي تہ سنڌي جي معياري محاوري ڪان ٿري محاوري جي وياڪرڻ جون ڪجهہ صورتون تبديل ٿيل ملن ٿيون، اهڙين ڪجهہ نرالين صورتن جو وچور پيش ڪجي ٿو.

١. اسم خاص: "يو" پڇاڙي گڏي نالن جو اچار ڪن ٿا، مثلاً : "پورو مان پوريو" ڏيپو مان ڏيپيو. مسلمانن جي نالن پٺيان بہ "يو" ملائين ٿا. "سومار" بدران چون "سوماريو". هي ڍاٽڪي محاوري جو اثر آهي ڇاڪاڻ تہ سموري ٿر ۾ نہ صرف سنڌيءَ جو ٿري محاورو عام جام رائج آهي، پر ڍاٽڪي پڻ سموري ٿر ۾ ڳالهائي ويندي آهي. ٿر جا ڪراڙ پنهنجن نالن پٺيان اڪثر "شاه" لفظ گڏيندا آهن. مثلاً : ڪيول شاه، جڳو شاه. اهو نمونو گجرات جي ڪراڙن ڪان ورتو اٿن.

٢. ضمير: ٿر جا هندو "مون" بدران "مين" چون. مثلاً : "مين وٺ" معنيٰ مون وٺ، "مين سان گڏ" يعني مون سان گڏ. تنهنجو بدران "تين جو" ۽ "پنهنجو" بدران "پانجو" چون ٿا. هي مثال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيڪارين ٿا تہ ٿر جي ٻوليءَ تي ڪڇ ۽ لاڙ جي ٻولي جي ڪجھہ ڇاپا پيل آهي.

"اپاڻ کي ڪسي ڪرٽي آئون را جي ٿيوڻ لائق آهي" يعني پاڻ کي (اسان کي) خوشي ڪرڻ ۽ راضي ٿيڻ جڳائي، اهڙي طرح "پاڻ" بدران "اپاڻ" لفظ ڪم آڻين ٿا جو نج پراڪرت آهي. ٻين هنڌ اڳياڙيءَ وارو "آ" جو اچار ڪڍي ڇڏيو اٿن، پر ٿريلي اهو اڄ تائين قائم رکيو بيٺي آهي.

٣. صـفـت : چڱو بدران عام طرح چونِ "ڀلو." مثلاً "مورِ ڀلو ليئو" يعني بنھہ چڱو يا اُڇو وڳو. "ليئو" معنيٰ وڳو يا پوشاڪ. "گهٽو" بدران عام طور چون "گهڻ". مثلاً "گهڻ ڏينهن نہ ٿيا" يعني اجانِ ٿورا ئي ڏينهن ٿيا. (گهٽا نہ). ڪردنت ڪائڻ مان اسم حاليہ "ڪائيندو" پر ٿر جا هندو چون "ڪائندو"، ساڳي طرح چاهڻ مان "چاهيندو" پر ٿري چون "چاوندو".

٤. فـعـل : ٿر ۾ "وهڻ" لفظ عام طور هلڻ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. "وراندڙ تائين هتي ٿيو هو، پوءِ وَهيو ڏيپلي" يعني ٿپهريءَ تائين هت هو پوءِ ڏيپلي هليو ويو. وراندڙ معنيٰ ٿپهري ۽ "وهيو" معنيٰ هليو "هو" بدران "ٿيو هو" چوندا آهن. "ٿيڻ" بدران "ٿيوڻ" چون مثلاً "ائين نہ ٿيوڻ گهرجي.

"اگهڻ" معنيٰ قبول پوڻ، تنهن مان "اگهيو" پر "اگهاڻو" بہ چئبو آهي. ساڳي ريت وڪڻڻ مان وڪيو ۽ وڪاڻو. ٿر ۾ اها "آڻو" پڇاڙي هن ريت ڪم آڻين ٿا:

١. هي نٿون ڳوٺ آڏاڻو آهي - يعني اڏيو آهي.
٢. هي ڳوٺ نٿون ٻَڌاڻو آهي - يعني ٻڌو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣. اسلام ڪوٽ ڦراٽو آهي - يعني ڦريو ويو آهي.

٥. ظرف : ٿرُ جا هندو ”جوُ“ بدران ڇون ”ڪيون“.

٦. حرف جر : ”هن مُجماني ڪي، هن ڪان، جو هو سڪرارو ٿيو هو“ يعني هن مزماني ڪئي، هن لاءِ يا هن سبب تہ هو چڱو ڀلو ٿيو هو. ”ڪان“ حرف جر کي ”لاءِ“ جي معنيٰ ۾ ڪم آڻين ٿا. ”پر“ بدران پڻ ڇوندا آهن.

٧. حرف جملو: ”پڻ“ لفظ کي ڦيرائي ”پَڻ“ چوندا آهن (٨). جمع ٺاهڻ لاءِ : جن سنڌي معياري اسمن جي پڇاڙي ۾ ”ن“ آواز آهي، ان کي بدلائي ”اين“ ڪري جڏيندا آهن، مثلاً: ”پٽن“ بدران ”پٽين“ چون . ”پٽن ۾ هلڻ مشڪل آهي“ بدران چون ”پٽين ۾ هلڻ مشڪل آهي. ”گهرن بدران ”گهرين“ چون. ”گهرن ۾ ڪو ماڻهو ڪو نہ هو. بدران چون ”گهرين ۾ ماڙهو ڪونہ هو“.

”ڳٿن“ بدران ”ڳوٿين“ چون. هت نہ صرف ”ن“ وينجن کي ”اين“ سر ۾ مٽائين ٿا، پر ”ڳ“ آواز بعد ”ا“ جوتي سر کي ”او“ ڍگهي سر ۾ تبديل ڪيو وڃي ٿو.

”ڊڳن“ بدران ”ڊڳين“ چون. ”ڊڳن جو واپار چڱو آهي“ بدران چون ”ڊڳين جو واپار چڱو آهي“ (٩).

٨. زور پيرائيندڙ حرف: Particles of emphasis : ٿر جا ماڻهو خاص طور هندو لفظن جي معنيٰ کي زور پرائڻ لاءِ ”ج“ پڇاڙي ڪم آڻيندا آهن. مثلاً : ”ارگو“ معنيٰ اڳيرو. ”ارگوج“ معنيٰ اڃان اڳيرو. ڀيرومل جي خيال موجب هي گجراتيءَ جو اثر آهي، ڇاڪاڻ تہ گجراتيءَ ۾ ”ايڪ“ معنيٰ هڪ ۽ ”ايڪج“ معنيٰ هڪڙو ئي يا رڳو هڪ. (١٠)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي لفظن جي سنڌيءَ جي معياري محاوري جي لفظن سان ڀيٽ ڪجي ته ڪي آواز مٽيل معلوم ٿيندا. ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

معياري محاورو ٿري محاورو

ٿڌ	ٿَڍ	'ٿ' جي بجاءِ 'ٿ' ڪم آندي وئي.
		۽ 'ڌ' جي بجاءِ 'ڍ' ڪم آندي وئي.
ٽڪاڻو	ٽڪاڻو	'ٽ' جي بجاءِ 'ٽ' ڪم آندي وئي.
اِتي	اِٿ	'ٿ' جي بجاءِ 'ت' ڪم آندي وئي.
ڪَنڌ	ڪنڌ	'ڌ' جي بجاءِ 'ڌ' ڪم آندو ويو آهي.
قاسِي	قاهي	'س' جي بجاءِ 'ه' ڪم آندي وئي آهي.
ساهه	ساس	'ه' جي جاءِ تي 'س' ڪم آندو ويو آهي.
ماهه	ماهه	
ماٺهو	ماڙهو	'ڻ' جي جاءِ تي 'ڙ' ڪم آندو ويو آهي.
منڍي	منڊري	'ڊ' جي بجاءِ 'ڊر' ڪم آندو ويو آهي.
ڏيِ	ڏدر	'ڍ' جي بجاءِ 'در' ڪم آندو ويو آهي.
ڪيٿ	ڪيتر	'ٿ' جي بجاءِ 'تر' ڪم آندو ويو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جو اثر ٻِر وارن علائقن تي به پيو آهي. ٿر جا ماڻهو ڏڪار جي وقت اڪثر ڪري لاڙ ڏانهن رخ رکندا آهن. لاڙ ۾ براج ايراضي ۾ تيستائين رهندا آهن جيستائين ٿر ۾ وسڪارو ٿئي. ان عرصي دوران ٿر جا لوڪ گيت ۽ ڪلام پيا ڳائيندا ۽ پاڻ کي پيا وندرائيندا. لاڙ ۾ اهڙا ڪيترائي لوڪ گيت ٿري محاوري مان بدلجي لاڙي محاوري جو روپ اختيار ڪري ويا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ مثال ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ترتيب ڏنل ڪتاب ”لوڪ گيت“ ۾ ”گولاڙو“ جي عنوان سان ملي ٿو. ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو ته :ٿرين جي لڏ پلاڻ جو گهڻو اثر لاڙ ياڱي تي ٿيندو آهي، تنهنڪري هيءَ ”گيت“ ”گولاڙو“ لاڙ ۾ پڻ رائج ٿيو. شامل روايت لاڙ واري ياڱي مان ملي آهي. جا سنڌي ٻوليءَ ۾ آهي ان ۾ ڪيِ لفظ ٿري محاوري ۾ آهن. غالباً هي گيت اصل ٿري محاوري ۾ چيل هو، جو پوءِ لاڙ ۾ سنڌي محاوريٰ ۾ رائج ٿيو. (۱۱)

لوڪ گيت گولاڙو هت ڏجي ٿو:

وراڻي:

گـولاڙي جـي گول پڪـي، گولاڙو
ميوو پچي تنهن جو موٽريو -- گولاڙو
مينهيون ٻچن تنهنجون ماٽڪيون – گولاڙو
ڏڻ ٻـچي تنهنجي ڏونرين جـو – گولاڙو
ٻئي جٽا پاڻ ٻيلهه چڙهون – گولاڙو
لڪ چڙهيو پئي تڪ ڪريان – گولاڙو
هي پير ته، منهنجي پرين جا – گولاڙو
هون ته ريٽو ناهيان رانجهن جو– گولاڙو
هي مولهيو منهنجي مٺي جو – گولاڙو
سال ٿيا تنهنجي سانگي نان – گولاڙو
او الله آڻي احمد نـان – گولاڙو

لوڪ گيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڳيچ، ڳاهن سان ڳالهيون وغيره تي مشتمل لوڪ ادب ڊاڪٽر بلوچ گڏ ڪري لوڪ ادب رتا هيٺ اٽڪل چاليهن جلدن ۾ شايع ڪرايو آهي. هن ادبي ذخيري ۾ ٿر جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيترو ئي مواد شامل ڪيو ويو آهي. تہ مان مليل هن ادبي خزاني تي هڪ نظر وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ گهڻو تڻو مواد ڏاتڪيءَ ۾ آهي. جڏهن تہ سنڌي ٻوليءَ جي ترِي محاوري ۾ ڪافي مواد جمع ڪيو ويو آهي تن ٻجو ٿورو ڪجهہ تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

١. ڏاتيڙو: ڏاتيڙو ٿرپارڪر جو لوڪ گيت آهي جو عام طرح ڏنار مال چاريندي پٽن ۽ ڏهرن ۾ ڳائيندا وتندا آهن. هن گيت جي مستقل وراڻي "هيلو ڪو وري آءُ" آهي. پر بعضي "منج ڪو منجيو" (ڪو سنيهو موڪل) جي وراڻيءَ سان بہ هيءُ گيت آلاپيندا آهن. ڏاتيڙي جي ٻي روايت وري جدا وراڻيءَ سان ملي آهي مثلاً:

تہ جا تاريلا، اجان پئي جيان

ڏاتيڙي جون مليل ٻئي روايتون هيٺ پيش ڪجن ٿيون:

(١)

ساروتان سيارو مون گنديءَ ۾ گذاريو
رليءَ جي رولاڪي، ماريو ڙي ڏاتيڙا
هيلوڪو وري آءُ ....

ٻيون تان ٻاٽياريون، ٻاٽي تيون ٻرين
هڪڙي ٻاٽياري ڳوڙها ڳاڙي ڙي ڏاتيڙا
هيلو ڪو وري آءُ ....

پٽ جي ٻاٽياري، ڏٽ جو ڏاتيڙو
السٽي انگڙو وريو، ڙي ڏاتيڙا
هيلو ڪو وري آءُ ....

سايون تان ڪانچون آءُ سنڌين جون ڪانيان
مون ڪي ڪتيلو گوڏير وٺيو ڙي ڏاتيڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيلو ڪو وري آءُ ....

ڳاڙهيون تان ڪتون آءُ سنڌين جون ڪانيان
مون ڪي واريءَ جو وچاٽو وٽيو، ڙي ڏاتيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

بگو تان ڏٺو، سو وڏيرن سندو
هوڙي منجهہ مرندو ڏسان ، ڙي ڏاتيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

(٢)

وراڻي:

ٿر جا تاريلا! اجان پئي جيان

ڪارو جو ڪنوات، پٽل جو پاڪڙو
سنهڙا ڪبوتر اجان پئي جيان

ٿر جا تاريلا، اجان پئي جيان

تان جون تڙيون، گجن جون گاديليون
ڏٿ جا ڏاتيِ،اجان پئي جيان

ٿر جا تاريلا، اجان پئي جيان

ٿر جون ٻنيون، مون ڪڏهن ڪونہ ڏٺيون
تماٽا آريسر! اجان پئي جيان

ٿر جا تاريلا ! اجان پئي جيان

٢. هاسل: ٿر مان مليل هڪ لوڪ گيت ”هاسل“ جي روايت سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۾ آهي، پر ڪي مصراعون ٿري محاوري (ڏاتڪي) ۾ آهن. ڏاتڪي محاوري جو سنڌي ٻوليءَ تي اثر جو هڪ اهڃاڻ طور سمجهڻ گهرجي. ”هاسل“ گيت جو پس منظر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ريت بيان ڪيو وڃي ٿو تہ تعلقي ڇاڇري ۾ پريلو ڳوٺ ۾ هاسل نالي عورت رهندي هئي جنهن جي ڪنهن شخص سان محبت ٿي وئي. هو ڪنهن ٻئي واري ڳوٺ جو رهاڪو هو، سو ڪجهہ ڏينهن پنهنجي ڳوٺ هليو ويندو هو. هاسل کي اهي جدائي وارا ڏينهن گهاريڻ ڏکيا لڳندا هئا. هوءَ انهن ڏينهن ۾ پنهنجي دوست جي وڇوڙي ۽ انتظار ۾ ورلاپ ڪندي هئي جي آخرڪار گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا. هاسل لوڪ گيت جو متن هت پيش ڪجي ٿو: وراڻي :

منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
ور ڏي تون وراڻي ڪري ڙي
منهنجا جوان جاني اڄان ٿي جيئان ڙي
منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
ڪارو تان پتڪو ڇورا، ڇوتڪيون ڇڳون
ڇڳي ري ڇيڙ ئي منان ڪو ماري ڙي
منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
تاهجا اڇا تان ڏند جاني مانهنجي هئين بندڙي
بندان ري بيڇوڙي مان ڪو ماري ڙي
منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
تاهجي لاکي تان لوڏ آءُ سون ۾ سجاٽان
اٿي لوڏ ري ڪوڏ منان ڪو ماري ڙي
منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
مٺي کي ڏٺي اَڄ ٻيو ڏينهن ٿيو ڙي
مون لاءِ جڻ ورهيہ جو وڇوڙو پيو ڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
پـري ڪـان ويئـل آءُ پرين تي ڏسان
گهـوڙا آءُ گـهـر ۾ تـي جـلان ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
اهـو ڏينهن نياڳو شل موتي مرَ اچي
چـنـچـر تـو وچـوڙا وجهي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
مارو ڙي ورساڙو هون سـڪـتي رهي
قـڪـا مـارڻ ڪيتر ئي تون آئي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
ستين تان ڏينهن تون گامڙلي تو جائين
مـانهنجي چولي ري چينٽلڙي لائي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
قوڳان مين قر تي مين تنان پئي ساريو
سجو ڏينهن روئي روئي لڙڪ پئي هاريان ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
ڪـالهه تـان سـجـو ڏينهن مين پيلوڙا چوندبا
جوئـي جوئي ناهوڪـا مني ري لائي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
جانـي لاءِ چوتري ۽ ڪتلڙي وچائي
آڏي رو اتيو هُون پيڙي ئي سوئان ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي
پيون تان سرتيون اچ سيئي سرهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تاهجي ”هاسل“ تان ويڳاڻي وتي ڙي
منهنجا متا جاني، اجان تي جيئان ڙي

۳. ڪاڳڙو: محمد عثمان ڏيپلائي صاحب جي گڏ ڪيل ٿر جي گيتن ۾ ڪي گيت سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا بهترين مثال آهن. ”هڪ لوڪ گيت ”ڪاڳڙو“ پيش ڪجي ٿو، جنهن جي ٻوليءَ مان نج ٿر جو هڳاءُ ايندو:

ڪوني متي ڪاڳڙو، لنيو ڏي لاٽنين
پيچي پاڙي وارئين، مام، ڪاڳ ڪچاڙو چوءِ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا تون اڏامي وڃ
آءُ ويني وس گهران پنهنجي وڳر تہ شال وران
اچي ميڙي اوجلي جنهن ۾ لڳي تڏو واءُ
ڪتيان ويني چونٽن ۾، آيم موپي ياءُ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا تون اڏامي وڃ
ماڪيءَ متي مصري، منو ماءُ وياءُ
متي پرڏيهہ سوڪڙي، منو موپي ياءُ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا، تون اڏامي وڃ
ماءُ تہ مون کي موڪليو وٺيءَ ۾ آمون
آمون ڪاڏم بيت ۾، روٺيءَ جي نشاني
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا، تون اڏامي وڃ
آچو آ بيچڻ چانپ سين، مڪو منهنجي ماءُ
مرڪي ڪنديس متي تي، اوچتيئن ڪوڏ منجهاءُ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا، تون اڏامي وڃ (۱۲).

۴ . لاڏيلو: ڀڳچڻ جي حوالي سان رائچند لکي ٿو تہ ٿر ۾ هندو ءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مسلمان رهن ٿا، جن جون جدا جدا ذاتيون آهن ۽ اهي تر جي جدا جدا ڀاڱن ۾ رهن ٿا. جدا جدا رهائش جي ڪري جيئن ٻوليءَ ۽ پهرڻ ويس ۾ ٿورو گهڻو تفاوت آهي، تيئن جيئن ڪي ڳيچ مڱڻي ۽ شاديءَ وقت ڳايا وڃن ٿا تن ۾ بہ مضمون جي سٽاءُ، ٻولي ۽ ڳالهائڻ جي نموني وغيره ۾ بہ تفاوت آهي. هندن ۽ مسلمانن جي گيتن ۾ گهڻو تفاوت آهي. هندن جي گيتن ۾ ڍاٽڪي ۽ مارواڙي ٻولي ڪم آندل آهي، جڏهن تہ مسلمانن جي ڳيچن ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي (١٣). رائچند صاحب جي گڏ ڪيل ڳيچن، جهڙوڪ ڪوئل، لاڏيلو، مور ڪتورو، نيپوجهر ۽ ڦوٽاڻو وغيره ۾ صرف هڪ ڳيچ "لاڏيلو" سنڌي ٻوليءَ جي تري محاوري ۾ آهي ٻيا سڀ ڍاٽڪي ۽ مارواڙي ۾ آهن. هت لاڏيلو نموني طور درج ڪجي ٿو:

سائي سَر جو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
پورل ڀاءُ جو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
پرتاب ڀاءُ جو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال

ويندو گهڙائي لاڏو سون جو
ويندو گهڙائي پرتاب سون جو

سون سان سنڙو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال

ٻولي گهڙائي لاڏو سون جي
ٻولي گهڙائي پرتاب سون جي

سون سان سنڙو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال

دوهري گهڙائي لاڏو سون جي
دوهري گهڙائي پرتاب سون جي

سون سان سنڙو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي لافاني ڪلام ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا ڪيترائي اهڃاڻ ملن ٿا. لطيف سائين ڪڇ ڪاٺياواڙ ۽ گجرات کان موٽندي ٿر مان بہ ٿيندو آيو هو. ٿر جي مارو‍ئڙن جي مسڪين حال توڙي مال کان واقف ٿي آيو هو. نہ رڳو ڪيئي ٿريِ اکر اتان جهٽي رسالي ۾ ڪم آندائين، پر ڪيترائي ٿري پهاڪا ۽ اصطلاح بہ پنهنجي ڪلام ۾ شامل ڪيا اٿائين. جهڙوڪ ٿري ماڻهو هڪ ٻئي کي ڪيڪارڻ مهل "خيرڪين" چوندا آهن، شاهہ صاحب چيو آهي:

"ڪمندڙن خير ڪين، چوندڙن چڱا نہ ٿيا"

اهڙي طرح ٿر ۾ "نڪو اير نہ پير" چوڻي عام آهي، اها چوڻي بہ سر مارئي جي هن شعر ۾ آهي:

نڪو اير نہ پير، نڪو اوٺي آئيو،
مون وٽ آيو ڪونہ ڪو، پائران پري پير
ڪتابتون ڪير، آڻي ڏيندم ان جون.

سر مارئي جا ڪردار، مارئي، عمر، ڪيت وغيره ٿر سان تعلق رکن ٿا. ساري سُر ۾ ٿر جي مارو‍ئڙن جي رهڻي ڪهڻي ۽ رسم رواج جو ڀرپور ذڪر ڪيل آهي. اهڙي پس منظر واري ڪلام ۾ ٿري لفظن جو ڪيترو ذخيرو ملڻ، ڪا اڻ ٿيڻي ڳالهہ نہ آهي. سر مارئي توڙي سر سارنگ ۾ ڪيترائي ٿري محاوري جا لفظ ملن ٿا، جن ۾ ٿر جي جاين، ڀٽن، ڏهرن، ڪوهن، گاهن، ڪاڇن، ويس وڳن جا نالا شامل آهن. هت شاهہ لطيف جي ڪلام جون چند سٽون خدمت ۾ پيش ڪجن ٿيون:

منهنجو هينئڙو سنگهارن ساري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوءِ جي ويجهڙا رهن وس ڪي

—

مران شال ملير ۾ گولن سان گذاري

—

آءٌ ته اکين اگهان، جي پائر ڏنءِ پير

—

آئون جيئندي ڪيئن؟ جُه ان تر وجي تاڻا ڪيا

—

تر تر اندر تاڪ. عمر! ماروئڙن جا
لاتائون لطيف چئي متان لوئيءَ لاڪ.

—

تر تر اندر تانءُ، ونهين ويڙهيچن جو

—

سهسين سيا ڪنجري، لوئي ليڙ ٿيام
اباڻين جي آسري ڪتي ڪانه ڪيام
جا ڏٺ ڏڪيام، تنهن جو پرور پن رهائين.

—

ور سي وطن چاڻيون، صحرا ستر جن
گولاڙا ۽ گگريون اوچڻ اباڻن
ويڙهيا گهمن وليين جهانگي منجهه جهنگن
مونکي ماروئڙن، سڄ ڳڻائي سيج ۾

—

ڪارا ڪپڙ ڏيه ۾، پيا واريءَ منجهه وٿاڻ

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مـنهنجو تور تلين ۾، چيها ٿو چاري
ڏاتي ڍت ڏاري، آهـر اتي مينهڙي

لوئـي ۾ لائـون، مون مارن سيـن لڌيون
ڪـاڄ ڪتيرين سڦرو، سڱر ۾ سائون
سا ڪيئن ڪائي ڪارڪون، جنهـن ڪـي ڏونرا
ڏاج ڏنائون
مانڌاٺو ۾ مڪـٽي، ڦوٽ جنهن جو سائون

هنن سٽن مان معلوم ٿيندو تہ لطيف سائين ڪيترائي ٿري لفظن جا موتي چونڊي پنهنجي ڪلام کي سينگاريو آهي جهڙوڪ:

گـولا، گـولاڙا، گـگريون، پائر، ٽاٽا،
لوئي، لاڪ، ويڙهيچا، سيبا، ڪـتي،
ڍت، ڪارا ڪپڙ، وٿاڻ، تليـون، چيها،
أتي، مـارو، ڪـتيري، ڪتيرو، سگر، سائون،
ڏونرا، ڪه، مانڌاٺو، مـڪٽي، ڏٽ، للر، لنب،
آراڙي، ڦوڳ، ڪـاٿونبا، پيون وغيره.

هـي سـمورا لـفظ ۽ ٻيا ٿري لـفظ گڏ ڪـري هـن ڪـتاب ۾ ضميمي طور شامل ڪيا ويا آهن. (ڏسجي ضميمو الف).

سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو، هـڪ سنڌي ناٽڪ ”بدنصيب ٿري“ ۾ بخوبي استعمال ڪـيو ويو آهي. جناب محمد اسماعيل عرسائي جي تحرير ڪـيل هـن ڊرامي جو هـڪ مکيہ ڪـردار چنيسر نالي ٿر مان آيل هـڪ مسڪين، ڏڪار جو ماريل ڳوٺاڻو آهي، جيـڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڄي ڊرامي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ ڳالهائي ٿو. جڏهن ته ٻيا ڪردار ميرپور خاص شهر جا سيٺ ۽ نوڪر وغيره معياري سنڌي ڳالهائين ٿا. چنيسر جي واتان چوايل هن ڊرامي جا ڪجهه مڪالما هن ريت آهن:

١. نه ، ڙي سيٺ، چوري مونجي ڪتي جو به وڙ نانهه، اسان مارو ماڙو پرائي شئي کان پڄ پري وو ! اي ڪم آن سنڌين جو

٢. او هتان نه ڍري پوندين تر کي ته ڏوهه ٻارهان پٿون اڪري، اربابين واريءَ ترائيءَ متان، اوڊائي متان، ڇڄ متان، چپٽهار متان اُڪري هترائي واري سن متي او اوپرنڊينءَ پٽ متي چونرڙا نظر ايندءِ. او اُتي چيلڙا وينو وينڙا ڏينهڙا گهاريون.

٣. پائي شُحر آهي سيٺ وٽ ٻيو چنڊ ٿو ڏسجي. مال متي پورهيو ڪري ڳويون به متاريون ڪيون آم، پوءِ به سيٺ ذري ڪري تو ڏمر، چوي ته تون آهين صفا چٽ بيوقوف، اسين لسيءَ لپ جي سوهنج تي اتڪيا پيا آهيون نه ته، پاڙي وارا پاڻيءَ ڪاڻ گهٽيئي پيا پڪارين، اسين مارو ماڙهو، تڙين متان پاڻي پرڻ جا مهندئي ملوڪ آهيون.

ٿر جو صحرا ضلعي ٿر، ضلعي سانگهڙ، ضلعي خيرپور ۽ ضلعي سکر کان علاوه راجستان جي ڪجهه علائقن تي مشتمل آهي. سموري ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو ۽ ڍاٽڪي محاورو عام رواج ۾ آهن. سنڌ واري علائقي ۾ سنڌي ٻولي وڌيڪ اثرائتي نموني موجود آهي، جڏهن ته راجستان واري حصي ۾ مارواڙي ٻولي وڌيڪ اثرائتي آهي. ٿر جي سنڌ واري حصي ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو رابطي واري ٻوليءَ جي حيثيت اختيار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري چڪو آهي، سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي اهميت جي پيش نظر لساني جاگرافي جي جديد اصولن تحت وڏيڪ کوجنا ڪرڻ جي بيحد ضرورت آهي، ڪيترن عالمن هن محاوري کي الڳ طور هڪ محاورو چاتو (Identify) ئي نہ آهي. پيرومل ۽ رائچند درست بيان ڪيو آهي پر گريئرسنؒ ۽ داد محمد بروهيءَ "ٿري" نالي سان جيڪو محاورو پيش ڪيو آهي، سو ڍاٽڪي محاورو الڳ حيثيت رکي ٿو.

گريئرسن ٿاريلي محاوري نالي سان ٻہ نمونا (Specimen) ڏنا آهن. هڪ ضلعي ٿرپارڪر مان ٻيو جيسلمير مان، ٻئي ڍاٽڪي محاورا آهن، جڏهن تہ ٿر جي سنڌي ٻوليءَ جو ڪوبہ نمونو (Specimen) ڪونہ ڏنو آهي. ڊاڪٽر داد محمد بروهيءَ بہ ٿري محاوري جي سري هيٺ گهڻو تڻو ڍاٽڪيءَ جو احوالُ ڏنو آهي. حالانڪہ پاڻ صفحي نمبر ٢۴ تي ڏنل مثالن ۾ هيٺين ريت بہ بہ اکر استعمال ڪيا آهن:

موجو / مانرو، تونجو/تانرو، ڪئينجو / ڪيئنرو (١٥).

ان مان صاف سمجهڻ گهرجي ها تہ موجو، تونجو، ڪئنجو لفظ سنڌي محاوري جا آهن، جڏهن تہ مانرو، تانرو ۽ ڪيئنرو لفظ ڍاٽڪي محاوري جا آهن. ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو محاورو ۽ ڍاٽڪي محاورو بہ الڳ الڳ محاورا موجود آهن. اهڙو احساس غالباً ڊاڪٽر داد محمد کي ڪونہ ٿيو.

سنڌ جي سرحد پار، سنڌ سان لاڳو راجستاني علائقن ۾ مارواڙي ٻوليءَ سان گڏوگڏ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو بہ رائج آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گريئرسن جو چوڻ آهي تہ جيسلمير جي ٿاريلي محاوري تي سنڌي ٻوليءَ جو وڌيڪ اثر آهي. نسبتا ٿرپارڪر جي ٿاريلي محاوري جي. (١٦). ان مان سمجهجي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا ڪافي اثرات سرحد پار وارن راجستاني علائقن ۾ بہ موجود آهن. هنن علائقن جو لساني جائزو/ سروي ڪرڻ موجوده دور ۾ نهايت مشڪل آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جي اثرات جو صحيح صحيح اوڪ ڏوڪ ڪرڻ بہ ايترو ئي مشڪل آهي. اهوئي سبب آهي جنهن ڪري پنهنجي هن اڀياس جو دائرو صرف سنڌ تائين محدود ڪيو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

١. پيرومل مهرچند آڏواڻي، ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“، ١٩٥٦، ص - ٩١

٢. ڊاڪٽر غلام علي الانا، ”سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي“. ١٩٨٣، ص -٩

٣. داد محمد خادم بروهي، ”سبي خطي ۾ سنڌي زبانِ جي محاورن جو لساني جائزو،“ پي ايڇ ڊي ٿيسز، ١٩٩٠، ص- ٢٢٠ کان ٢٣٢

٤. پيرومل مهرچند آڏواڻي ”سنڌي ٻولي جي تاريخ،“ ١٩٥٦، ص -١٤٠

٥. رائچند هريجن، ”تاريخ ريگستان“ ڀاڱو ٻيو ١٩٧٥، ص -٥٢٦

٦. پيرومل مهرچند آڏواڻي، ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“، ص- ١٤٣

٧. ايضا، ص -١٤٦

٨. رائچند هريجن، ”تاريخ ريگستان“ ڀاڱو ٻيو، ص-١٤٠

٩. پيروم مهر چند آڏواڻي، ”سنڌي ٻولي جي تاريخ“، ص-١٤٣

١٠. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، ’لوڪ گيت“، ١٩٦٥، ص -٣٠١

١١. محمد عثمان ڏيپلائي، ”سه ماهي مهراڻ“ ١/ ١٩٥٦، ص-٣٢

١٢. رائچند هريجن، ”تاريخ ريگستان“ ٻيو ڀاڱو، ١٩٧٥، ص-٢٩

١٣. Greson, G.A. Linguistic Survey of India ,Vol.III Part I, P. 145

١٤. داد محمد خادم بروهي، ”سبي خطي جي سنڌي محاورن جو لساني جائزو“ پي ايڇ ڊي ٿيسز. ١٩٩٠، ص-٢٤٠

١٥. Greson G.A Linguistic Survey of India Vol. VIII Part I- P.143

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٽيون

ڍاٽڪي محاورو

ڍاٽڪي يعني ڍٽ جي ٻولي، ٿر جو هڪ اهم محاورو آهي، جيڪو سموري ٿر ۾ مستعمل آهي. ”ڍٽ“ راجستاني ٻولين جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي رڻ پٽ، صحرا، يا ريگستان. هن محاوري جي باري ۾ ننڍي ڪند جو نامور ماهر لسانيات سرجارج ابراهم گريئرسن پنهنجي مشهور ۽ معروف ڪتاب ”لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا“ جي جلد ائين ۾ لکي ٿو:

ٿاريلي نانءُ آهي سنڌي ٻوليءَ جي ان روپ جو جيڪو ٿر جي ريگستان ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. ”ٿر“ سنڌ جي اوير پاسي واري سرحد تي هڪ رڻ پٽ آهي، جيڪو سنڌ کي راجپوتانا جي رياست مارواڙ کان ڌار ڪري ٿو. هن محاوري کي ”ٿرَيچي“ به چيو ويندو آهي. مارواڙ ۾ رڻ پٽ کي ”ڍٽ“ سڏيو ويندو آهي. اتان جي محاوري کي ”ڍاٽڪي“. بهرحال جنهن به نانءُ سان هي محاورو سڏجي ٿو، آهي سنڌي ۽ مارواڙي ٻوليءَ جو ڳاڙڙ ساڌڙ محاورو. مختلف هنڌن تي ٿورو ٿورو فرق اٿس جنهن جو سبب ٻنهي مان ڪنهن هڪ ٻوليءَ جو وڌيڪ اثر هجڻ آهي. (١)

سنڌي ٻوليءَ جي ماهر ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جي راءِ موجب ”ٺڪر (راجپوت)، ڪراڙ (واڻيا) مينگهواڙ، ڀيل وغيره اصل راجپوتانا ۽ گجرات طرف کان آيا آهن. ٿر کي ڪڇ ، راجپوتانا جو ڀاڱو (مارواڙ ۽ جيسلمير) ۽ ننگرپارڪر کي پالڻپور رياست (گجرات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو طرف) ويجها آهن. ٿر جي ڪيترن ماڻهن جي انهن سيني هنڌن جي رهاڪن سان لهہ وچڙ گهڻي آهي. انهن سببن ڪري، سنڌي، راجستاني ۽ گجراتي ٻولين جي ميلاپ منجهان ٿر ۾ هڪ ٻنهہ ٿئين قسم جي ٻولي نهي پئي آهي جا "ڍاٽڪي" يعني ڍٽ يا ٿر جي ٻولي سڏجي ٿي. اها گاڏڙ ٻولي راجستاني ٻولين جي دفعي ۾ ليکجي ٿي .... ڍاٽڪي ٻولي گجراتيءَ کي گهڻو ويجهي آهي. (٢)

ٿر جي باري ۾ رائچند هريجن صاحب جي راءِ معتبر سمجهي ويندي آهي. هو صاحب پنهنجي ڪتاب "تاريخ ريگستان" ۾ "ڍاٽڪي" جي باري ۾ لکي ٿو: "سيئي ٿري ماڻهو ڪو ڍاٽڪي ٻولي ڪونہ ڳالهائيندا آهن. لهاڻن کان سواءِ باقي ٻيون سڀ هندو ذاتيون ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائينديون آهن. مسلمان ۽ لهاڻا سنڌي ٻولي ڳالهائيندا آهن تہ بہ ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندا آهن.... ڍاٽڪي ٻوليءَ ۾ بہ ٿر جي جدا جدا پاڳن جي رهاڪن جي وچ ۾ لفظن جو ڪجهہ نہ ڪجهہ تفاوت ضرور آهي. چوندا آهن تہ "پارهين ڪوهين ٻولي ٻي"... ڍاٽ جا گهڻا رهاڪو اصل مارواڙ کان آيل آهن، تنهنڪري اتي مارواڙي ٻوليءَ جو اثر آهي. مهراڻو ناري کي ويجهو آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي. ڍاٽڪي درحقيقت ڪا خاص زبان ڪانهي، پر مارواڙي، گجراتي، ڪڇي ۽ سنڌي وغيره ٻولين جي گاڏڙ صورت جي نهيل آهي. (٣)

پيٽر گرينگر ۽ نيٽا گرينگر سنڌ جي ٻولين جو ابتدائي جائزو (A Prelimnary survey of Languages of Sindh) ورتو آهي، جنهن ۾ هنن ٻين ٻولين ۽ محاورن سان گڏ ڍاٽڪي محاوري جي ٻن نمونن (١) ٿري ۽ (٢) راجستاني سميت، جو پاڻ ۾ تعلق جو اڀياس ڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. هنن لکيو آهي:

”جيکڏهن ڍاٽکي محاورو مارواڙي ٻولي ۽ سنڌي ٻوليءَ جو گڏ وچڙ روپ آهي، جيئن گريئرسن جو به خيال آهي، اسين به هن نتيجي تي پهتا آهيون ته ڍاٽکي محاورو سنڌي ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ مارواڙي ٻوليءَ کي گهڻو ئي قريب آهي. ڍاٽکي محاورو انهن تنهي مارواڙي محاورن جي ڪافي قريب آهي جن کي اسان پنهنجي مطالعي دوران استعمال ڪيو آهي. ڍاٽکي جي محاورن کي ڌار ڌار محاورا تصور ڪيو وڃي يا کين مڪمل ٻوليءَ جو درجو ڏنو وڃي، اهڙي فيصلي ڪرڻ لاءِ اسان کي تفصيلي ۽ باقاعدي مطالعي جي ضرورت پوندي (۴).

پيٽر ۽ نيتا جي پيش ڪيل نتيجن ۾ ڏيکاريل آهي ته معياري سنڌي ٻولي ۽ ٿري ڍاٽکي محاوري جي وچ ۾ سٺ سيڪڙو لفظن جي هڪجهڙائي موجود آهي. جڏهن ته سنڌي ٻوليءَ ۽ راجستاني ڍاٽکي محاوري جي وچ ۾ اوڻهٺ سيڪڙو لفظن جي هڪجهڙائي موجود آهي. ساڳئي وقت مارواڙي محاورن ۽ ٿري ڍاٽکي محاوري ۾ ٽياسي سيڪڙو هڪجهڙائي موجود آهي ۽ مارواڙي محاورن ۽ راجستاني ڍاٽکي محاوري ۾ اسي سيڪڙو هڪجهڙائي موجود آهي. هن نتيجي جي آڌار تي پيٽر ۽ نيتا اهو چوڻ ۾ حق بجانب آهن ته ڍاٽکي محاورا سنڌي ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ مارواڙي ٻوليءَ جي وڌيڪ قريب آهن. (۵)

سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۽ ڍاٽکي محاوري ۾ جيڪي خاص صوتي ۽ صوتياتي (Phonetic and phonological) فرق آهن تن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پري بدران ڍاٽڪيءَ ۾ چون "اگهو"ء اگهو تي معنيٰ پري ٿي.

عام ٿري ۾ "هاٿو" بدران "هوئي"، "آهي" بدران "آهي"، "هو" بدران "هتو" چون.

نون غني جو آواز ڪن لفظن ۾ ڪونہ ڪن. "تنهنجو" بدران "توهجو"، منهنجو بدران "مهجو" چون.

اسم خاص جي پنيان "يو" پڇاڙي گڏي اسم تصغير ڪندا آهن. خاص ڪري نالن پنيان آئين ڪن. "هيرو" بدران "هيريو"، "رامو" بدران "راميو". مسلمان نالن پنيان بہ ائين ڪندا آهن، "احمد" بدران "احمديو"، "سومار" بدران "سوماريو"، "نُورو" بدران "نوريو" چون. مون، آءٌ، پاڻ بدران، مين، هون، آپ چون. "مون ڪتاب پڙهيو هو" بدران چون "مين ڪتاب پڙهيو هتو".

آءٌ ڪونہ ويندس "بدران چون "هون ڪونهي جائون." آءٌ پاڻ ويو هوس" بدران چون "هُون آپ گيو هَئو"، "پَڻ" لفظ حرف جملو ڪري ڪم آڻين. آءٌ آيو هوس، پر تون ڪونہ هئين بدران چَون "هون آيو هتو پڻ تون هتو ئي ڪونهي."

مارجي ويو، وڍجي ويو، ڦرجي ويو بدران چون ماراڻو، وڍاڻو، ڦراڻو وغيره. ڍاٽڪي ۽ سنڌي اکرن جي ڀيٽ ڪري ڏسجي تہ اکر هن ريت آهن:

سنڌي	ڍاٽڪي
هُتي	اُت، اُتڪڻ
هوس	هَتو
هيڏانهن	ايڻ
ڪيڏانهن	ڪيڻ
پوئِتي	پَڇَو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي لفظ جي ڊاتڪيءَ ۾ گهٽو ڪم اچن ٿا، جيئن تہ آپارڻ = همٿائڻ، آهار = ڪاڌو، انڇو = گهٽو ، آجڪو = گذران، اتيسار= گهٽو، اوپالو = ڏوراپو، اوجهڙ = رستي کان سواءِ، ڦدولي = اجائي ڳالهہ، آٿاٿو =آچار، اپٽيو = وائريو، ڪڙڇي =ڪٽڇي، جاڪيو = روڪيو، ٿوڙهو = ٿورو، اورڪيو = سچاتو، ڦگايو = اچلايو، پگ =پير، ٻائڙي = عورت، لُڳائي =زال، ڏونگهري = بصر، اب گهڙي = يڪدم، اپوٺاريو = ڪم ۾ رڌل، هاڏو =ڪانءُ، آپوهيو =اڌ پڪل، اڪ ريل =پڪل، آرساٺو =سُستي، سوري = سرڻ، چس = مزو، هاسيڪار = اڳو پوءِ، چِڙڪلي =جهرڪي، سساڏو =لذت وارو.

ڊاتڪي ۾ زور پرائيندڙ حرف يعني (Particle of Emphasis) بہ موجود آهن انهن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(١) پَرهو – پَرتي پَرهيڪو – اجان پرتي
(٢) نيڙو – ويجهو نيڙڪو – اجان ويجهو
(٣) ڇيڪو – تڪڙو ڇيڪيرو – اجان وڌيڪ تڪڙو
(۴) موٺو – وڏو موٺيرو – اجان وڏو
(۵) ارهيو – اورتي ارهيڪو – اجان اورتي يا گهٽو اورتي. (٦)

ڊاتڪي ۾ ڳڻڻ جا انگ هن ريت آهن:

هيڪ، ٻہ، ٽن، چار، پنچ، ڇهہ، سَت، آٺ، نوءُ، ڏس ، اگياري، ٻارهي، تيرهي، چئوڏي، پَنرهي، سورهي، سَترهي، اڊارهي، اُگٽيس ۽ ٻيس وغيره.

رائچند جي خيال ۾ هي انگ نج پراڪرت لفظ آهن ۽ هوبهو ڪم اچن ٿا. رائچند هريجن ڊاتڪي ۽ سنسڪرت جا ڪي هوبهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يعني تتسم لفظ ڳولهي ڪڍيا آهن ۽ ڪي ٿوري مٽ سٽ سان يعني تدڀو ٻه ٻڌايا آهن، سي هن ريت آهن:

مانس: نج سنسڪرت لفظ آهي جو گوشت جي بدران هوبهو ڪم اچي ٿو.

سگهرو: شاديءَ بعد چون هاٺي سگهرو ٿيو آهي، س = چڱو، گهرو = گهر وارو.

ڌان: سنسڪرت لفظ ڌانيہ، ڏاٽڪي ۾ اناج کي ڌان چون.

سڌان: س - چڱو، ڌان - اناج، چڱو اناج. ڪٽڪ ۾ چانورن کي ٿري سڌان چون جو ٻاجهري ۽ جوئر وغيره کان چڱو اناج آهي، اهو ٻه نج سنسڪرت لفظ آهي.

ڪوي: شاعر کي ڍاٽڪي ۾ چون، اهو نج سنسڪرت لفظ آهي.

گوئينتر: سنسڪرت جو اصل لفظ ”گوموتر“ يعني ڳانءَ جو مٽ، جو ڍاٽڪي ۾ ڦري ٿيو آهي گوئينتر،جو ٿر ۾ اڄان چالو آهي.

جم: سنسڪرت ۾ موت جي ديوتا کي ”يم“ چون جنهن جو اُچار ٿري ڪن ”جَم“ ، جم معنيٰ طاقت وارو، زور آور. عام طرح چوندا آهن ”آپ سين ڏاڍو جم برابر“ .

ٿان: سنسڪرت لفظ سٿان، سنڌي ۾ آستان معنيٰ جاءِ، ڍاٽڪيءَ ۾ آستان ۾ ٿان چون. هي سٿين جو آستان آهي ”اِي سٿيان رو آستان آهي“ . هي ٻاٻو جو ٿان آهي ڍاٽڪي ۾ چون ”اِي ٻاٻو رو ٿان آهي“ .

للاڙ : سنسڪرت لفظ للاٽ، سنڌي ۾ نرڙ / نراڙ، ڍاٽڪي ۾ چون للاڙ .

ماس: مهيني کي ماس چون جو نج سنسڪرت لفظ آهي ۽ هوبهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم اچي ٿو. مينهن ڪي وَٺي پـ مهينا ٿيا" ٿري چون ميهہ وٺي نان پہ ماس ٿيا.

آگاس: "آڪاش" نج سنسڪرت لفظ آهي جنهن ڪي چون آگاس يعني اڀ. "آڪاش مِ تارا پيا ٽمڪن" ڪي ڍاٽڪيءَ مِ چون "آگاس مِ تارا پيا ٽمڪين".

ڏيو: سنسڪرت لفظ ديو، ديوتا.

ٻهو: زال کي ٻهو چون.

سسهرو: سنڌيءَ مِ سهرو.

ساسو: سنڌيءَ مِ سَسُ.

ساسرو: سنڌي مِ ساهرو.

اهي هندي ٻوليءَ جا لفظ آهن جي هوبهو ڪم اچن ٿا. ڍاٽڪي لفظن جي ذخيري کي گڏ ڪري هن ڪتاب مِ ضميمو "الف" طور شامل ڪيو ويو آهي. تازو ٿي ١٩٩١ع مِ ڍاٽڪي کي لکڻ پڙهڻ لاءِ ٽي ڪتابڙا حيدرآباد مِ "نئين بنيادين" نالي مسيحي مشينري اداري پاران ڇپايا ويا آهن:

(١) ڍاٽڪي اکر آن قوتو

(٢) ڍاٽڪي پڙهو ! پهلڪو ڪتاب

(٣) اوهين سنڌي پڙهي ڍاٽڪي پڙهو

ڍاٽڪي الف بي مِ هيٺين ريت ٣٢ اکر رکيا ويا آهن:

آ، ٻ ب ڀ ت ٿ ٽ ٺ پ، ج جهہ ڇ ڃ،

د ڏ ڌ ڍ، ر ڙ ڙ س ق، ڪ ک گ گهہ، ل مہ ن ڻ، وهہ.

مٿي ڏنل الف بي مان ڍاٽڪي لکڻ لاءِ عربي جا سمورا خاص آوازن وارا اکر، ث ، ح ، ذ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف ۽ ق شامل نہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيا ويا جڏهن تہ سنڌيءَ جا ٻہ چوسنا آواز (Implosives) ڄ ۽ ڳ ٻہ شامل ڪيل ڪونهن ۽ نڪاوان آواز ڃ ۽ ڱ بہ ڍاٽڪي محاوري جي صوتياتي سرشتي ۾ نہ ڏنا ويا آهن. ڍاٽڪي ۾ (ش) جو گِسِٽو (Fricative) آواز ۾ بہ ناپيد آهي، جنهن جي بدران (س) ڪم آڻيندا آهن. ڍاٽڪيءَ جي هن الف بي ۾ فارسيءَ جا ٽئي اکر پِ، چ ۽ گ رکيا ويا آهن. هڪڙو مخصوص آواز ڍاٽڪيءَ جو رکيو ويو آهي سو آهي ڙ، جيڪو حقيقت ۾ (ڙ) جو وسرگ آواز آهي. ڍاٽڪي ۾ هر، ڪوڏار ۽ تارو (معني تالو) لفظن ۾ هيءُ آواز موجود آهي ڍاٽڪي ۾ ڪي سر (Vowel) بہ بدليل آهن:

لاڏو آيو اهي

مانهجو نان گلاب اهي

"اهي" ۾ آخري سر سنڌي ۾ نہ آهي. ڍاٽڪي ۾ هي سر تورو مثيل آهي يعني تہ ڪجهہ ننڍو ڪري اچاريو ويندو آهي.

ڍاٽڪيءَ ۾ جملا آهن:

تِلوڪ اِسڪول جائي تو

سِيتا اِسڪول جائي تِي

هتي "تو" ۽ "تيِ" سنڌي جي "تو" ۽ "تي" جون بدليل صورتون آهن، سنڌي آوازن سان وسرگائيءَ ڪي حذف ڪيو ويو آهي يعني (ٿ) ڪي بدلائي (ت) ڪيو ويو آهي. ڍاٽڪي ۾ ڪيترا لفظ معياري سنڌي جا موجود آهن، ڍاٽڪي محاورو ۽ سنڌي ٻوليءَ جو سِبنڌ تاريخي اعتبار ڪان ڪافي پراڻو ۽ پختو آهي. ٻنهيءَ جي صوتي، صوتياتي صرفي ۽ نحوي سرشتي ۾ هڪجهڙائي هئڻ ڪان علاوه ڪافي اثرات لفظي ذخيري تي بہ پيا آهن. ڍاٽڪي ۾ ڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوبهو سنڌي لفظ بہ ملن ٿا ۽ ڪجھہ بدليل صورت ۾ بہ ملن ٿا، جهڙوڪ :

ڍاٽڪي	سنڌي
جانِ	ڄڃ
ڏَگا	ڏڳا
گا	ڳانءِ، ڳئون
ڪوتِري	ڳوتِري
پِيلو	پيرون
مَنگٽيار	مڱڻهار

شاھہ جي رسالي ۾ ”سر ڍولا مارو“ جي عنوان سان ڍاٽڪي ڳاهن وارا بيت قلمبند ٿيل آهن جي غالباً ٺٽائي صاحب ھڏا ۽ بعد پنهنجين ڪچهرين ۾ پاڻ پڙهيا ۽ پوءِ فقيرن لکي رسالي ۾ شامل ڪيا (۷). سر ڍولا مارو جو پهريون بيت هيءُ آهي :

اتر واءُ ڪِوندي، پهلي موسم ميه
ٻالاپڻ رو نيه، ڍولا جِمر وِساريين

”جِمر وساريين“ معنيٰ متان وسارين، ٻئي لاڙ جا لفظ آهن. اهڙا ٻيا ڪيترائي سنڌي لفظ هوبهو ڍاٽڪيءَ ۾ موجود آهن. ڍاٽڪي محاوري جا ٿوري تعداد ۾ لفظ سنڌي ٻوليءَ ۾ داخل ٿيا آهن، ان سلسلي ۾ ڀيرومل لکي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ ڍاٽڪي لفظ گهٽا ڪينهن جو ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ سنڌ ۾ گهٽو ٿڙي پکڙجي نہ ويا آهن. عمر مارئي جي قصي مشهور هئڻ سبب سنڌي ۾ ”مارو“ لفظ عام ٿيو آهي جو ڍاٽڪيءَ جو لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس ”ٿري مالدار“ جي مال جي چاري سانگي ڪڏهن ڪٿي تہ ڪڏهن ڪٿي گذارين ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خود ”مارئي“ ڍاٽڪي ٻوليءَ جو لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس ”مارو لوڪن جي نياڻي“. هڪ ٻيو لفظ ”توري“ ڍاٽڪي جو آهي جيڪو شاهه جي ڪلام ۾ هن طرح آيو آهي:

”تون لنگهائين لطيف چئي ٽَرن جا توري“

”توري“ لفظ جي معنيٰ آهي ”شڪاري“، پر عام طور ٿر ۾ پيلن کي ”توري“ سڏيندا آهن ۽ اهي اڇوتن جي دفعي ۾ ليکبا آهن. ”توريءَ، جو مونث سنڌي ۾ آهي ”تورياڻي“، جيئن شاهه صاحب فرمايو آهي:

مـاڙهــو چـونـم مـي آءٌ هيرياڻي آهيان

مون ور سرتيون سي، جي تورياڻيون ٽرن جون.

شاهه جي سر ”ڍولا مارو“ ۾ آيل هڪ وائي ۽ ١٧ بيت هن ڪتاب جي آخر ۾ ضميمو ”ج“ ۾ ڏنا ويا آهن.

”ڍاٽڪي“ ٿر جو هيءُ اهم محاورو، ماهرين لسانيات جي نظر ۾ هن وقت تائين ته هڪ محاوري / ڊائليڪٽ جي حيثيت ۾ توجهه جو مرڪز رهيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحبَ لوڪ ادب جي ڪتابن ۾ جتي جتي به هن ڍاٽڪي محاوري جو ذڪر ڪيو آهي ”ٿري محاورو“ ڪري لکيو اٿائون.ڍاٽڪي محاوري کي ٻوليءَ جو درجو ڪنهن به عالم / ليکڪ ڪونه ڏنو آهي. گريئرسن به ڍاٽڪيءَ جا نمونا جلد اٺين ۽ نائين ۾ ڏنا آهن. اٺين جلد ۾ سنڌيءَ جي محاوري / ڊائليڪٽ طور ۽ جلد نائين ۾ مارواڙي / راجستاني ٻوليءَ جي محاوري طور ساڳيا ئي نمونا (Specimen) ڏنا آهن.

گريئرسن هن سلسلي ۾ لکي ٿو: ”راجپوتانا ۾ ”ڍٽ“ لفظ جي معنيٰ آهي صحرا، ريگستان. هي لفظ خاص طور ”ٿر“ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علائقي لاءِ ڪم آندو ويندو آهي. جنهن ۾ سنڌ وارو ٿر جو علائقو ۽ راجپوتانا جي جيسلمير رياست وارو ريگستاني علائقو به شامل آهي، هن ساري علائقي جي جيڪا ٻولي آهي سا سنڌي ٻوليءَ جيسلميري مارواڙي ٻولين جو گاڏڙ ساڏڙ (Mixture) آهي. ڏکڻ اُولهه ۾ مارواڙي ملاٽي ٻولي آهي. ٿر جي ٿرپارڪر ۽ جيسلمير ۾ رائج ڳالهائڻ جا مختلف نمونا آهن، جي سڀ سنڌي ۽ مارواڙيءَ جا مليل جُليل نمونا آهن. اهي نمونا يا مارواڙي جا محاورا سمجهيا وڃن يا سنڌي جا محاورا تصور ڪيا وڃن. سنڌ ۾ ڳالهائڻ جا اهي روپ سنڌيءَ جا محاورا سمجهيا وڃن ٿا ۽ ٿاريلي جي "نانءَ" سان سڏبا آهن (٨).

پيرومل مهرچند آڏواڻي ۽ رائچند صاحب به ڍاٽڪيءَ جي باري ۾ ڪافي ڪجهه معلومات گڏ ڪري پنهنجي ڪتابن ۾ ڏني آهي، پر هن ڪتي به اهو نه ڄاڻايو آهي ته ڍاٽڪي هڪ ٻولي آهي. دراصل اسان جي اڳيان هيءُ سوال آهي ته ڍاٽڪي محاورو آهي يا هڪ مڪمل ٻولي؟ جيڪڏهن محاورو آهي ته ڪهڙي ٻوليءَ جو محاورو آهي؟ آيا سنڌي ٻوليءَ جو محاورو آهي يا مارواڙي يا گجراتيءَ جو؟ اهو چئي چڏڻ ڪافي نه آهي ته ڍاٽڪي، سنڌي، مارواڙي، گجراتي ۽ ڪڇيءَ جو گاڏڙ ساڏڙ (Mixture) آهي. جيڪڏهن ڪنهن به مخصوص ٻوليءَ جو محاورو ثابت نه ٿو ڪري سگهجي ته پوءِ ڍاٽڪي کي ڇو نه هڪ مڪمل، جداگانه ۽ خود مختيار ٻولي قرار ڏنو وڃي. اهڙن سوالن تي ويچار ڪرڻ جي گهڻي ضرورت آهي. هن ڏس ۾ مني ۽ عمر ڪوٽ تائين وڃي ابتدائي ڪم ڪيو ويو آهي، مشهور ماهر لسانيات سواديش جي ڏنل بنيادي جدول مطابق ڪم ڪيو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن موجب ڪنهن بہ هڪ ٻوليءَ جي بنيادي ٻہ سئو لفظن جي لسٽ چئن ئي ٻولين سنڌي، ڍاٽڪي، مارواڙي ۽ گجراتي ۾ تيار ڪئي وئي. دراصل سواديش جي نظريي تحت نہ صرف قريبي ٻولين جو ماضي ۾ هڪ ٻئي کان ڌار ٿيڻ جو عرصو معلوم ڪري سگهجي ٿو، پر ٻولين جو پاڻ ۾ تعلق ثابت ڪرڻ پڻ آسان آهي. ٻوليءَ جي بنيادي ٻہ سئو لفظن جي جدول هت پيش ڪجي ٿي:

	سنڌي	ڍاٽڪي	مارواڙي	گجراتي
١.	سڀ	سَڄا	کَجا-کارا	سگهرا
٢.	۽	اين	نہ -هان نہ	اَنِي
٣.	جانور	جَناور	جَناور	پَشو
٤.	رک	ڇَڏَ	راک	وانِي
٥.	ٻي	ٻي	ماتِ، ٻي	ٻَر
٦.	ٻُني	ٻُنا	ٻُنا	پاڇَڙ
٧.	گندو	ٻڇڙو	ڪِنو	گندو
٨.	چوڏو	چوڏو	چوڏو	چال
٩.	ڇاڪاڻ	ڪيلات	ڪيونڪہ	ڪارڻ
١٠.	پيٽ	پيٽ	پيٽ	پيٽ
١١.	وَڏو	وَڏو	موٽو	موٽون
١٢.	پکي	پکي	پکي	پَکيِي
١٣.	چڪ	چڪ	چڪ	کَرڙوون
١٤.	ڪارو	ڪاڙو	ڪالهو	ڪارو
١٥.	رت	لوئي	لوئي	لوهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٦.	وڃائڻ	وَڃاڻِ	ٻَجاوڻ	وڳاڙئون
١٧.	هَڏو	هَڏو	هاڏ ڪي	هَڏي
١٨.	ساهه ڪڻڻ	ساهه ڪڻڻ	خاح ليوڻ	سُوانس
١٩.	سَڙڻ	جَلڻ	تَرڻ	داجوون
٢٠.	ٻار	ٻاڙو	ٻالِ	ٻَچا
٢١.	ڪکر بادل	ڪکر ٻيچ	بادل	وادرا
٢٢.	ٽَڏو	ٽڍَو	ٽايو	ٿهندو
٢٣.	اَڇ	آو		آوو
٢٤.	ڳڻڻ	گَڻ	گڻڻ	گڻو
٢٥.	وَڍِ	وَڍِ	وَڍِ	ٻلاڙي
٢٦.	ڏِينهن	ڏيهن	ڏِن	ديوَس
٢٧.	مَرڻ	مَر	مَرڻ	مَرڻ
٢٨.	ڪوٽَڻ	ڪوتَڙ	ڪوتِرڻ	ڪورووُن
٢٩.	ميڙو	ميلو	ميلو	گندوُن
٣٠.	ڪُتو	ڪتو	ڪترو	ڪترو
٣١.	ٻِيٺڻ	ٻيٺي	ٻيٺڻِ	ٻيٺو
٣٢.	خُشڪ	خُسڪ	خوڪوڙو	سڪون
٣٣.	جَڏو	ياڙي	جڏو	خراب
٣٤.	مِٺي	مِٺي	مِٺي	ڏوڙ
٣٥.	ڪَن	ڪن	ڪؤن	ڪان
٣٦.	زَمين	جَمين	زَمين	ڌرتي
٣٧.	ڪائڻ	ڪاءِ	ڪاوڻ	ڪائون
٣٨.	آنو	آنو	اينڏو	انڊا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣٩.	آک	انک	ائونک	آنک
٤٠.	ڪرڻ	ڪرڻ	ڪرڻ	پڙي جوون
٤١.	پَري	پرهو، ارگو	الگو	چيٿون
٤٢.	ٿُلهو	جاڏو	جاڏو	جادو
٤٣.	پِيءُ	باپ	باپ	پيتا
٤٤.	پوءِ – ڊپ	نيبهڻ	بيهہ	ڊروون
٤٥.	گَنب	پَنک	پونک	پانک
٤٦.	تورو	توڙڪيو	تڙي يو	توڙون
٤٧.	وِڙهڻ	وڙهجڻ	بِڙهڻ	لڙوون
٤٨.	ٻاهه	ٿاندو	باخڏي	آگِ
٤٩.	مَڇي	مَڇي	مَڇي	ماڇِلي
٥٠.	پَنجَ	پَنچ	پونچ	پانچ
٥١.	تَرڻ	ترڻ	ترڻ	تروون
٥٢.	وَهڪرو	ريلو	وِهڪرو	وهوون
٥٣.	گُل	گُل	گُل	ڦُل
٥٤.	اُڏامڻ	اُڏڻ	اُڏڻ	اُڏوون
٥٥.	ڏُند	ڏُنڏڪار	ڏُند	اوس
٥٦.	پير	پگ	پگ	پگ
٥٧.	چار	چار	چَارْ	چار
٥٨.	ڄَمڻ	جمّيو	ڄِمڻ	جوون
٥٩.	ميوو	ميوات	ميوات	ڦڙ
٦٠.	ڏِيڻ	ڏي	ڏيوڻ	ديوون
٦١.	ڀَلو	ٿاهوڪو	ڀَلو- خَنو	سارون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦٢.	گاھہ	گاھہ	گاخ	گھَاس
٦٣.	سائو	سائو	ليلو	ليلو
٦٤.	ڳڻ	ڳن	ڳڻ	ڳڻ
٦٥.	وار	مَتواڙ	بال	وار
٦٦.	هَٿ	هَٿ	هاٿ	هاٿ
٦٧.	هُو	او	هتو	تي
٦٨.	مَٿو	مَٿو	ماٿو	ماٿون
٦٩.	ٻَڌڻ	ٻَڌ	خٽڻ	سانيھرون
٧٠.	دِل	دِل	دل	دل
٧١.	ڳرو	ڀارِي	ڀاري	وزن دار
٧٣.	هِتي	اِت	ايت	اهين
٧٣.	ڏَڪ هٽڻ	ڏڪ هڻ	ڏڪ هٽڻ	هاروون
٧٤.	جَهلڻ	جَهل	جهالڻ	پَڪڙوُون
٧٥.	ڪِيئن	ڪِين	ڪِيو	ڪيم
٧٦.	شِڪار	سِڪار	شِڪار	شِڪار
٧٧.	مُڙس	ڏَٿِي	ڏٿي	پَتِي
٧٨.	آءٌ/ مان	هُون	هُون	هُون
٧٩.	جيڪڏهن	جي پرهو	جيڪڏي	اگر
٨٠.	بَرف	بَرف	بَرف	بَرف
٨١.	۾	مَهين	منئين – مين	اَندر
٨٢.	مارڻ	مارڻ	جونٽڻ	جاٽوُون
٨٣.	ڄاڻڻ	ڄاڻ	جونٽڻ	جاٽوُون
٨٤.	ڏَنيو	ڏَنيو	ڏنيو	تَڙاء

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۸۵.	ڪِلڻ	هَسڻ	هاخڻ	هَنسوُون
۸٦.	پَن	پَن	پون	پارڙوُن
۸۷.	ڪِپو	اُبتو	ڪاپو	ڏاپو
۸۸.	ٿَنگ	ٿَنگ	ٿونگ	-
۸۹.	ڪُوڙ	ڪوڙ	ڪُوڙ	ڪوٽ
۹۰.	جِيئڻ	جيئڻ	جيئڻ	-
۹۱.	جيرو	جيرو	ڪالجو	ڪليجون
۹۲.	ڍِگهو	ڍگو	ڏيگهو	لانبون
۹۳.	جُونء	جُون	جُون	-
۹۴.	ماٿو	ماڙهو	موٽج	ماٿس
۹۵.	گهٽا	گهٽ	گهٽا	گهٽا
۹٦.	گوشت	گوشت	مونخ	مانس
۹۷.	ماءُ	آمان	مان – امان	مان
۹۸.	جَبل	جَبل	جبل	پَهاڙ
۹۹.	وات	پاڪو	مُونڏو	-
۱۰۰.	نالو – نانء	نان	نون	نام
۱۰۱.	سوڙهو	سوڙو	خوڙو	ساڪڙوُن
۱۰۲.	ويجهو	نيڙڪو	نيڙو	پاسي
۱۰۳.	ڳِچي	ڳِچي	گلو	گردن
۱۰۴.	ٽَئون	ٽَوو	ٽوئو	ٽَئون
۱۰۵.	راتِ	رات	رات	رات
۱۰٦.	نڪ	نڪ	ناڪ	ناڪ
۱۰۷.	نر	نا	نا	نا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٠٨.	پُراڻو	پراڻو	پروڻو	جونو
١٠٩.	هِڪ	هيڪ	هيڪ	ايڪ
١١٠.	ٻِيو	ٻيجو	ٻِجو	ٻِيجو
١١١.	ڇَٽو	ڇَٽو	ڇٽو	ماٽس
١١٢.	راند	زانت	روند	رمووُن
١١٣.	ڇِڪڻ	ڇِڪڻ	ڇِڪڻ	ڪيڇوون
١١٤.	ڌَڪڻ	ڌَڪ	ڌَڪڻ	ڌَڪو مارون
١١٥.	مينهن	مِيهه	مِي	وَرسارو
١١٦.	ڳاڙهو	رتو	راتو	لال
١١٧.	حق	حق	حق	حق-اَڌيڪار
١١٨.	ساڃو	سائو	خاڃو	جَمٽُون
١١٩.	نَدي	نَڌِي	نَدِي	نَدِي
١٢٠.	رَستو	واٽ	رستو	رستو
١٢١.	ٻَاڙَ	پهاڙ	پاڙ	جَڙ
١٢٢.	نوڙِي	رَدوڙِي	نوڙِي	رَسي
١٢٣.	ڳِريل	وگهريل	گيلوڙو	ڪنڌاٽو
١٢٤.	مَهٽڻ	ٻِهمڻ	گَخڙڻ	گهسوُون
١٢٥.	لُوڻ	سلوڻ	لُوڻ	مينهون
١٢٦.	واري	ڌُوڙ	ٻيلو	ريتي
١٢٧.	ڇَوڻ	ڪاهڻ	ڪيوڻ	ڪَهوُون
١٢٨.	ڪَنهڻ	ڪنر ڪرڻ	ڪاڃ ڪٽڻ	ڇروون
١٢٩.	سَمنڊ	سَمنڊ	سمنڊ	دَريا
١٣٠.	ڌسڻ	جو	جوئڻ	جووون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

.١٣١	ٻِج	ٻِج	ٻيج	ٻِسي
.١٣٢	سِبڻ	سيڏڻ	خيڙڻ	سيوون
.١٣٣	ٽِڪو	ٽڪڙو	ٽِڪو	ٽيج
.١٣٤	ڪُٽل	ڪُٽل	ڪوٽوڙو	ڪاوون
.١٣٥	ڳائِڻ	ڳايو	ڳاوَڻ	ڳاوون
.١٣٦	وِهڻ	ٻيسڻ	ٻِيخڻ	ٻيسوون
.١٣٧	ڇَمڙي	جمڙي	چونبڙي	چامِڙي
.١٣٨	آسمان	آگاس	آسمُون	آسمان
.١٣٩	سُمهڻ	سُوسان	خوئُڻ	انگهوون
.١٤٠	ٽنڊو	ٽنڊيو	ٽنڊيو	ٽانو
.١٤١	ٻانس	ٻاس	ڏپ — هوا	گنڌ
.١٤٢	دونهن	دوهون	ڌونئو	دهلئون
.١٤٣	لَسو	لِسو	لَخو	لَسو ن
.١٤٤	برف	برف	برف	برف
.١٤٥	نانگ	نانگ	نانگ	سانپ
.١٤٦	ڪجهہ ٽوروو	ٽوڙو	ڪجهہ ٽڙيو	ٿهوٽڪ
.١٤٧	ٿُڪ	ٿُڪ	ٿوڪ	ٿُڪوون
.١٤٨	ڏار ٿيڻ	ارگو ٿيڻ	ڏار هوئڻ	ڦاڙوون
.١٤٩	سوڙهو ڪرڻ	ٻيڙو ڪرڻ	خوڙو ڪرڻ	نچڙوون
.١٥٠	چپائڻ	هَٽڻ	گهوڪو ڏيڻ	يوڪوون
.١٥١	ٻيهڻ	ٻيٺڻ	اپڻ پيچڻ	اپور ويهڻ
.١٥٢	تارو	تاڙو	تارو	تارو
.١٥٣	لَڪڻ	گيڏيو	گيڏي	لاڪڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۵۴.	پَٽر	پَٽرُ	ٻاٽو	پٽر
۱۵۵.	سِڌو	سنڌو	کُڌو	سيڌون
۱۵۶.	چُوسڻ	چُوپڻ	چوکڻ	چوسوون
۱۵۷.	سِج	—	خُورج	سُورج
۱۵۸.	سَڄڻ	سَجو	خوجڻ	سوجن
۱۵۹.	تَرڻ	تَرهڻ	ترڻ	تَروون
۱۶۰.	پُڇ	پُڇ	پونڇ	پُڇڙي
۱۶۱.	تہ	تَہ	تو	تي
۱۶۲.	هتي	اٿ	اوٿ	تِيان
۱۶۳.	اهي	او	او	تي
۱۶۴.	ٿُلهو	ٿَلهو	جاڏو	جادو
۱۶۵.	سَنهو	سَنهو	ٿَنيو	پاترون
۱۶۶.	سوچڻ	سوچڻ	خوچڻ	وچار
۱۶۷.	هي	اي	اي	آ
۱۶۸.	توهان	تَهان	تي	مون
۱۶۹.	تي	تن	تين	تِيان
۱۷۰.	اُچلڻ	آوڻ	اچلاوڻ	گهاڪروون
۱۷۱.	ڳنڍ	ڳڙهو	ڳونٽ	ٻانڌوون
۱۷۲.	جِيبَ	جِبان	جَبونن	جيب
۱۷۳.	ڏَند	ڏَنت	ڏونت	دانت
۱۷۴.	وَٽ	وَٽ	ٻَٽ	وَرَچ
۱۷۵.	وارو	وارو	وارو	ڦراوون
۱۷۶.	ٻہ	ٻَہ	ٻي	ٻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٧٧.	اوڪارو	أچل	اوڪارو	ألتي
١٧٨.	گهمڻ ڦرڻ	ڦرڻ	گهڻ ڦرڻ	چالوون
١٧٩.	ڪوسو	اونهون	اونهون	ڪن ڪنون
١٨٠.	ڏُوئڻ	ڏُوئو	ڏئڻ ڏووڻ	ڏوون
١٨١.	پاڻي	پوڻي	پونڻي	پاڻي
١٨٢.	اسين	اسين	مَهي	آپڻي
١٨٣.	آلوَ	پِنل	پينوڙو - ليلو	ليلو
١٨٤.	ڇا	ڪتي	ڪي	شُون
١٨٥.	ڪَڏهن	ڪَڏهي	ڪَڏي	ڪِيان
١٨٦.	ڪِتي	ڪِت	ڪِيت	ڪِيا
١٨٧.	اَچو	اچو	آچو	سفيد
١٨٨.	ڪير	ڪوڻ	ڪونڻ	ڪوڻ
١٨٩.	ويڪرو	ويڪڙو	ارلو	چوڙو
١٩٠.	زال	لُگائي	لُگائي	پَتني
١٩١.	هير، واءُ	واءُ	هير، بائرو	هوا
١٩٢.	بَر	پک	پونک	پر
١٩٣.	اُگهڻ	لهوڻ	آچو ڪرڻ	پوڇون
١٩٤.	ساڻ- گڏ	پيڙو	پيلهو	ساتِي
١٩٥.	عورت	ڏوُسي	لُگائي	ناري
١٩٦.	پيلو جهنگل	جهنگ - مڙهان	جهنگ	-
١٩٧.	ڪِيڙو-جيت	جِيت -ڪِيڙو	جِيت -ڪِيڙو	-
١٩٨.	تُون	تون	تون	تَمين
١٩٩.	سال	سال	خال	ورس
٢٠٠.	پيلو	پيڙو	پيلهو	پيڙون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڍاٽڪي مِحاوري جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي سنڌي ٻوليءَ.
جي بنيادي ٻه سئو لفظن ساڻ ڀيٽ ڪرڻ بعد معلوم ٿيو ته ڍاٽڪي ۽ سنڌي ٨٦.٥ سيڪڙو هڪجهڙائي آهي. ڍاٽڪي ۽ مارواڙيءَ جي وچ ۾ صرف ٧٨.٥ سيڪڙو هڪجهڙائي ڏٺي وئي. گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ گهڻو ئي فرق ڏسڻ ۾ اچي ٿو، تنهن جي باوجود به گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ ٦٣ سيڪڙو هڪجهڙائي ڏٺي وئي آهي. ان بنياد تي بخوبي چئي سگهجي ٿو ته ڍاٽڪي محاورو سنڌي ٻوليءَ کي ئي وڌيڪ ويجهو آهي، نسبت مارواڙي ۽ گجراتي ٻولين جي.

ڍاٽڪي محاوري جي صوتياتي نظام ۾ ٻه چوسٽا آواز (ٻ) ۽ (ڏ) موجود آهن، جيڪي مارواڙيءَ ۾ نه آهن پر سنڌي ۽ گجراتيءَ ۾ آهن. ڍاٽڪيءَ جي صوتياتي نظام ۾ (ٻ، ڏ، ڄ، ڳ) آواز موجود آهن،جيڪي گجراتي ۾ ڪونهن پر سنڌيءَ ۽ مارواڙيءَ ۾ آهن. هڪ آواز (ڙ) ڍاٽڪيءَ ۾ پنهنجو آهي جيڪو گجراتي، سنڌي ۽ مارواڙيءَ ۾ نه آهي، ساڳئي وقت هڪ سر (Vowel) به سنڌيءَ کان ٿورو ڦريل آهي.

ڍاٽڪيءَ جي لفظي ذخيري ۽ ان جي صوتياتي نظام تي غور ڪرڻ بعد اهو نتيجو ڪڍيو ويو ته ڍاٽڪي محاورو، سنڌي ٻوليءَ جي ويجهو هئڻ جي باوجود به سنڌي ٻوليءَ جو محاورو نه ٿو چئي سگهجي. ڍاٽڪي محاوري کي پنهنجي هڪ ڌار سڃاڻپ ۽ پنهنجو هڪ ڀرپور وجود آهي. هڪ اهم نڪتو هيءُ به آهي ته معياري سنڌي ڳالهائيندڙ کي تيستائين ڍاٽڪي سمجهه ۾ بلڪل ڪانه ايندي، جيستائين هو ڍاٽڪي محاوري کي ٻڌڻ ۽ سمجهڻ لاءِ خاص تربيت/ ڪوشش/ مشق نه ڪندو. جنهن بعد ئي سنڌي ڳالهائيندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماٺهو ڍاٽڪي محاورو سمجهڻ جي لائق ٿي ويندو. ڪنهن هڪ ٻوليءَ جو محاورو هجڻ لاءِ وڏي ۾ وڏي ڪسوٽي اها آهي ته هڪ ٻولي جا مختلف محاورا ڳالهائڻ وارا پاڻ ۾ بنا ڪنهن تڪليف جي هڪ ٻئي جي ڳالهه سمجهي سگهن. ان ڪسوٽي ڪان پوءِ به ڍاٽڪي کي سنڌيءَ جو محاورو قرار نه ٿو ڏئي سگهجي.

ننڍي کنڊ جي ورهاڱي بعد ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ ماروئڙن جو تعلق گجراتي ٻوليءَ جي مخصوص خطي (Main land) گجرات ۽ مارواڙي ٻوليءَ جي (Main land) مخصوص خطي راجستان سان گهٽ گهٽجي چڪو آهي. جڏهن ته سنڌي ٻوليءَ جي مخصوص خطي (Main land) يعني سنڌ سان سنڌن تعلق تمام گهڻو گهرو رهيو آهي، تنهن ڪري ڍاٽڪي محاوري تي سنڌيءَ جا اثرات وڌيڪ ملن ٿا. جيئن ته ٿر ۽ ڍٽ خود به هڪ وڏو وسيع علائقو آهي، جنهن کي ڍاٽڪيءَ جو مخصوص خطو (Main land) قرار ڏئي سگهجي ٿو. انهن ڄاڻايل دليلن جي روشنيءَ ۾ چئي سگهجي ٿو ته ڍاٽڪي هاڻ هڪ مڪمل ٻوليءَ جو روپ اختيار ڪري چڪي آهي، ان کي هڪ مڪمل الڳ ٻوليءَ واري اهميت ڏيڻ گهرجي.

ڍاٽڪي محاوري جي حدن ۽ ڍاٽڪيءَ جو سنڌي سان تعلق جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب ”سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ“ جي ٽئين ڇاپي ۾ لکيو آهي :

سوڍن نڪرن جي ٻولي ”ڍاٽڪي“ آهي، جنهن جي ننگرپارڪر واري پاسي گجراتيءَ جو اثر وٽ واري پاسي (مٺي ۽ ڏيپلي تعلقي جو ڏاکڻيون حصو) ڪڇ جي ٻوليءَ جو اثر ۽ ڇاڇري تعلقي جي ايرندي ”ڪنٺي“ واري پاسي راجستاني مارواڙي جو اثر پيل آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مگر وچئين ”اونهر“ واري ياڳي جي ”ڍاٽڪي“ وڌيڪ صاف ۽ معياري آهي، جنهن جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو ته ان جي بنيادي مرڪزيت ساڳي سنڌ واري آهي. مثلاً: ڪي ٿو ڪرين (ڇا ٿو ڪرين)، ڪيڻ ٿو جائين (ڪيڏانهن ٿو وڃين). حرف اضافت لاءِ جيتوڻيڪ ”ري“ ۽ ”رو“ (جي، جو) هن وقت گهڻو استعمال ٿئي ٿو، تنهن هوندي به ڪن فقرن ۾ سنڌي ”جي“ ۽ ”جو“ استعمال ٿين ٿا، مثلاً : تاهه جي (تنهنجي)، اي ڪيتر تاهه جو آهي (هي ڪيٿ توهان جو آهي). ماضي ۾ ”ت“ جيڪا سنڌيءَ داروي ٻولين جي اثر جو اڳاٽو يادگار آهي (رتو -ڳاڙهو ٿيو، التو، سلتو- ڇيو، وتو- ورتو) سا ڍاٽڪي ۾ هئڻ جي صيغن ۾ موجود آهي مثلاً :

هون آيو هُتو – آءٌ آيو هوس – اسين آيا هُتا–اسين آيا هئاسون.

تون آيو هُتو–تون آيو هئين– ايي آيا هُتا–اوهين آيا هئا.

او آيو هُتو– هو آيو هو– او آيا هُتا – هو آيا هئا.

ڍاٽڪي محاوري ۾ ڪيترو ئي لوڪ ادب جو ذخيرو موجود آهي، جنهن ۾ بي انداز لوڪ گيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڳاهن سان ڳالهيون وغيره آهن. سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ ادب اسڪيم تحت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جا ڪتاب هن ڏس ۾ رهنمائي ڪن ٿا.ٿر جي لوڪ ادب کي سهيڙڻ سموهڻ ۾ محمد عثمان ڏيپلائي، رائچند هريجن، منگهارام اوجها، محمد عثمان اديب ۽ ٻين جون خدمتون ساراهڻ جوڳيون آهن. لوڪ ادب جي سلسلي ۾ ڍاٽڪي محاورو ڪافي شاهوڪار ۽ مالدار آهي. ڍاٽڪي محاوري تي سنڌي ٻوليءَ جا اثرات جانچڻ لاءِ ڍاٽڪي لوڪ ادب جي لساني اوک ڊوک هن ريت پيش ڪجي ٿي: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ڪتاب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”لوڪ گيت“ ۾ ٿر مان گڏ ڪيل لوڪ گيت اڪثر ڍاٽڪي محاوري جا آهن. ڪي سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ آهن، جن جو ذڪر اڳئين باب ۾ ڪري آيا آهيون. ٿر مان جيڪي لوڪ گيتن جون روايتون مليون آهن ان موجب ولاڙو، لڪيو، وٽجارو، پئيئو، ڍهوڪو، ڍاٽيڙو، همرچو، جوڙيو، ڪرهو، راٺو، ڪجليو، هاسل، ٽڙڙڙ ٽڙڙڙ، گولاڙو، مگريو، لمڪيان ڙي لو، وندل، مينديوڙو، بادلئو، رائڌڻ ور، ورسارو چوماسو، سانوڻ تيج، هچڪي، پٺهاري، مينداميٽي، للرياڙي لو،خيالي گومند، جلالو، جوڏاٽو، رومال، منڊيئڙو، سونٺ جيرو، اڪير، ڪونجل، ڪاڳڙو، سيهڙو، منجرو، پيراٿو نالي وارا لوڪ گيت شامل آهن. ”ولاڙو“ لوڪ گيت هڪ اهڙو گيت آهي جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي محاوري وارين مصراعن سان گڏوگڏ ڍاٽڪي محاوري جون ڪجهه مصراعون به آهن. هن گيت جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ فرمائي ٿو: ”هيءَ ٿرپارڪر جي خطي جو لوڪ گيت آهي جو عام طور ڏنار مال کي ڀهرائڻ، گڏ ڪرڻ ۽ ڳوٺ طرف ڪاهڻ وقت ڳائيندا آهن. هي گيت محبوب جي ملڻ لاءِ جڻ عاشق جو آلاپ آهي. هن گيت جي وجود ۾ اچڻ جو سبب معلوم نه ٿي سگهيو آهي .... غالبا اصل ۾ هيءُ گيت ٿري محاوري (ڍاٽڪي) ۾ چيو-ويو ۽ پوءِ منجهس (معياري) سنڌيءَ جا بند پڻ ملايا ويا، شامل روايتن مان ٻي روايت ۾ ڪي مصراعون ٿري محاوري (ڍاٽڪي) جون آهن“ (٩).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هت ”لوڪ گيت ولاڙو“ جون ٻئي روايتون ڏجن ٿيون:

روايت (۱)

چاڙهيم دانگي، آيا سر جا سانگي
ولوڙي ولاڙو ....
هـڙ ۾ ڦوٽـا، ڇـورا اندر جا ڪوٽا
ولوڙي ولاڙو ....
وڃي ٿيا پري، هينئون ڳڻتين ۾ ڳري
ولوڙي ولاڙو ....
هلو ته هلون ”ناري“، ڪريون ٻگو اُٿ پاڙي
ولوڙي ولاڙو ....
هل ته هلون اڪڙي، ڪري گاڏي تڪڙي
ولوڙي ولاڙو ....
جمعا جت ڙي، روئان پئي رت ڙي
ولوڙي ولاڙو ....

روايت (۲)

ڇولي ۾ تڪان، هون تي جاني لاءِ سڪان
ولوڙي ولاڙو ....
ساجن آئي، منان تيڙي تان جائِي
ولوڙي ولاڙو ....
پِيلُو آهن پڪا، سڄڻ آهـن تـڪا
ولوڙي ولاڙو ....
ننڍيو تان ڍورو، مانهنجي هنئين ۾ هورو
ولوڙي ولاڙو ....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پگان ري ڪَڙي، مانهنجي جيءَ ۾ جڙي
ولوڙي وِلاڙو ....
هٿ ۾ مـنـدي، منهن ۾ آهي گهنڊي
ولوڙي ولاڙو ....
دڙي تي چولو، سڪي پيو ڍولو
ولوڙي ولاڙو ....
مانهنجو منو، آوهـان ڪـو ڏنو
ولوڙي ولاڙو ....

لکيو: ”لوڪ گيت“ ڪتاب ۾ هن لوڪ گيت جون ٻہ روايتون شامل آهن، ٻئي روايتون سنڌيءَ جي معياري محاوري ۾ آهن. بلوچ صاحب جي خيال ۾ هن گيت جون شروعاتي مصراعون الائي ڪهڙيون هيون مگر هن وقت ترپارڪر ۾ ٿري محاوري ۾ ۽ ناري جي پٽ ۾ سنڌي ۾ ڪيئي مصراعون چوڻ ۾ اچن ٿيون. لوڪ گيت ”لکيو“ ۾ وڇوڙي جا ورلاپ ۽ بيوفائيءَ جو بيان مرڪزي نڪتا آهن. هن گيت جي وجود ۾ اچڻ جو سبب هيءَ عام مشهور روايت آهي تہ ڍوري ناري اسٽيشن کان ٻہ ميل اتر طرف هڪڙي پِٽ تي ”ڪنيري“ جو مشهور ڳوٺ آهي. اتي ڪنهن زماني ۾ سوني نالي ييلڻ جو هڪڙي ڪنيار سان نينهن ٿي ويو. ڪجهہ ڏينهن بعد اهو ڪنيار هميشه لاءِ اتان لڏي ڳوٺ ”جانهيرو“ تعلقي عمر ڪوٽ ۾ وڃي وينو. سوني ڪافي وقت هن جو انتظار ڪيو، پر هو جيئن ويو تيئن وري نہ موٽيو. سوني دوست جي بيوفائيءَ کان رات ڏينهن روئيندي، ورلاپ ڪندي رهي، آخر اهي ورلاپ گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا. گيت ۾ ڍاتڪي محاوري جا ڪجهہ لفظ بدليل صورت ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ملن ٿا، مثلا : بانسو، ڪنيرو، سمهلو وغيره. "لڪيو" لوڪ گيت جون ٻئي روايتون هت پيش ڪجن ٿيون:

روايت (١)

لڪڻ واري ويهي جو لڪيو، منهنجو هي ڙي لڪيو
هٽي قرب جي ڪاني، ويو جانهيري جاني
هي ڙي لڪيو
سونيءَ جو سائين، ڪري ويو لانئين
هي ڙي لڪيو
هاٽي ڪنيرو ويچارو، سجو ٿيو سارو
هي ڙي لڪيو
اندر ٿو آٿي، منهنجو هينئون ٿو ڦاٽي
هي ڙي لڪيو
پيٽ جي چوٽي، مونکي ماري ٿي وچوٽي
هي ڙي لڪيو
پيٽ جو پاسو، لڳي ٿو بانسو
هي ڙي لڪيو

روايت (٢)

لڪڻ واري تان لڪي چڙيو، هي ڙي لڪيو
هنئين ۾ تس، ناهي مان وَسُ
هي ڙي لڪيو
سمهلو پاڙو، چغلو چاڙو
هي ڙي لڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏولئي جا ڏند، هنئين جا بند
هي ڙي لڪيو
سائي تہ صدري، سون جا ٻيڙا
هي ڙي لڪيو
هڪ مثال تر جي هڪ ڳيچ جو بہ پيش ڪجي ٿو: هي ڳيچ ترپارڪر جي تعلقي ڇاڇرۡي مان گڏ ڪيو ويو آهي. تر مان اڪثر ڳيچ ڊاڪٽر محاوري جا رڪارڊ ڪيا ويا آهن، ڪي چند ڳيچ سنڌي ٻوليءَ جي تري محاوري ۾ آهن، انهن مان هڪ هي بہ آهي:

لاڏيلي جي اميد پڄڻ ڏي
بنلي جي اميد پڄڻ ڏي.
جنيـن وٽين وينوڙو سونهي
وٽڙا ڳاڙهن ڦلن ڇانيوڙا
لاڏيلي جي اميد پڄڻ ڏي.
جنين پلنگين وينوڙو سونهي
پلنگ تان سوني ربي جڙيل
لاڏيلي جي آس پڄڻ ڏي.
جنين واتين هلندو سونهي
واتون تان پلر پاٽي پريل
لاڏيلي جي آس پڄڻ ڏي.
جنين ڪرهين چڙهيل سونهي
ڪرهيا تہ آهن ميا متارا
لاڏيلي جي آس پڄڻ ڏي
جنين سرتن سهٽو گهوٽ سونهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سي سرتا تہ آهن سڀ سرڪا
لاڏيليٰ جي آس پڄڻ ڏي

مٿي ڏنل لوڪ گيت (”ولاڙو“، ”لڪيو“، ڳيچ“ ۽ ”لاڏيلي جي اميد“ مان پتو پوي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ تي ڊاٽڪي محاوري جا اثرات موجود آهن، جيڪي نہ صرف هيئت (Form) جي لحاظ کان پر موضوع ۽ معنويت جي نڪتہ نگاهہ کان تر جي خوشبوءِ سان واسيل آهن؛ پر لفظن جي ذخيري جي سلسلي ۾ بہ ڪافي لفظ ڊاٽڪي محاوري جا سنڌي ٻولي ۾ داخل ٿي چڪا آهن، اهڙن لفظن جو اڀياس ڪرڻ بہ دلچسپيءَ کان خالي نہ ٿيندو. ڪتاب جي آخر ۾ ضميمو ”الف“ ۾ ڏنل لفظن ۾ ڪوشش ڪري ڊاٽڪي لفظن جي نشاندهي ڪئي وئي آهي. پر سنڌي ٻوليءَ جي ٽري محاوري ۾ ڊاٽڪي محاوري جي لفظن ۾ فرق ڪرڻ هڪ بيحد مشڪل ڪم آهي، ڇاڪاڻ تہ ٻنهي محاورن جا لفظ هڪ ٻئي ۾ بلڪل ئي مدغم ٿي چڪا آهن ۽ سموري تر ۾ رائج آهن.

هر ٻولي پنهنجي ملڪ جي ماڻهن جي اڌمن ۽ امنگن جو آئينو هوندي آهي. ٻولي پنهنجي ديس جي رهواسين جي اٿڻي ويهڻي، رهڻي ڪرڻي، ويس وڳن، تهذيب ۽ تمدن سان هم آهنگ هوندي. جهڙي طرح جو ملڪ هوندو ٻولي بہ اهڙي ئي نموني هوندي. جنهن ديس ۾ آسماني برف وسندي هوندي، اتي جي ٻوليءَ ۾ برفاني ڳالهيون ٻولهيون هونديون. سنڌ جي ماڻهن جي اندر جي انهن اڌمن، احساسن کي ڀرپور اظهار ڏيڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي اوسر ۽ ارتقا بہ سنڌ جي جاگرافيائي حالتن مطابق ٿي آهي. ان ۾ سنڌ جي آب هوا، وڻ ٻوٽا، نديون نالا، جهنگل ٻيلا، باغات ۽ فصل وغيره اثر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انداز ٿين ٿا. اهڙي طرح ”ٿر“ جي جاگرافيائي بيهڪ واريءَ جون ڀٽون ۽ ڏهر هوائون، برساتون ٿر جي جيون جو آڌار آهن. مال چارڻ ۽ کيتن ۾ برساتي فصل ڪرڻ ڍاٽين ترين جي زندگي آهي. ڍاٽين جي ٻولي ڍاٽڪي ٿر جي واريءَ جيان نرم گرم ۽ ڍاٽين جيان مهربان ۽ مشفق آهي. ڍاٽڪي ٻوليءَ جا لوڪ گيت ميناج سان ٺمٺار ۽ دکن پريل آلاپن سان پريل آهن: ڪي تمام ٿورڙا گيت مائي ڀاڳي، مراد فقير ۽ ٻين ٿري ڳائڻن جي وسيلي سنڌ واسين جي ڪنن تائين رسيا آهن. اهڙن رسيلن ڳيتن هر هنڌ ۾ هر ماڻهوءَ کي موهي وڌو آهي. گهڻائي گيت اڃان به آهن جيڪي سنڌين تائين ڪين رسيا آهن. محمد عثمان ڏيپلائي صاحب ٿر جو رهاڪو هو، هن ڪجهه لوڪ گيت رڪارڊ تي آندا آهن، انهن ۾ مکيه ورسارو، ڏورو، ڪاڳڙو، ونڌل، ڍاٽيڙو، منڌيئڙو ۽ جهالريو آهن جيڪي مهراڻ جي لوڪ ادب نمبر ۾ تازو ڇپيا آهن. انهن مان جيڪي ڍاٽڪي ۾ آهن تن جو مختصر پس منظر ۽ اصلوڪا ٻول سنڌيءَ معنيٰ سميت پيش ڪن ٿا.

١- ورسارو: ورسارو جي معنيٰ آهي ”وسڪارو“ يا ”سانوڻ“. ٿر جي آباديءَ جو دارومدار برسات تي آهي. ”ونو تہ ٿر نہ تہ بر“ پهاڪي موجب برسات جي موسم ۾ ٿر سڄو گلزار بڻجي پوندو آهي. سندس آب هوا، سندس جهنگلي ميوا ۽ خاص ڪري سائي گاهہ جو کير، ڏئونرو، مکڻ ۽ گيهہ وڏيڪ لذيذ ٿيندا آهن. ٿر ۾ مکڻ مان گيهہ ڪڍڻ وقت انهيءَ ۾ اَن ضرور وجهندا آهن ۽ انهيءَ رڌل اَن کي ”وسناڻ“ سڏيندا آهن، اهو بہ انهن ڏينهن ۾ وڏيڪ لذيذ ٿيندو آهي. سانوڻ جي موسم ۾ کير گهڻو ٿيندو آهي، ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري گهر گهر ۾ ڪير جون وڏيون ماٺيون ٿينديون آهن. عورتون جڏهن اسر جو اٿي اهو ڪير ولوڙينديون آهن، انهيءَ سان گڏ پنهنجا پيار پريا گيت جهونگارينديون آهن ته اهي سڀ آواز ڏاڍا دل کي وڻندا آهن.

اهڙي فضا ۾ سڀ چاهيندا آهن ته پرديس ۾ ويل موٽي اچي هنن خوشين ۾ ساڻن شامل ٿئي. ”ورسارو“ به انهن گيتن مان هڪ آهي. هن گيت ۾ هڪ ”ماءُ“ جي تمنا ڏيکاريل آهي ته سندس ڏور ديس جو مسافر پٽ تمام ترت پنهنجي ديس واپس اچي. ڏيپلائي صاحب لوڪ گيت جي ٻوليءَ کي اصلوڪي ٽري يا ڍاٽڪي ڪري لکيو آهي. ورسارو جا ٻول هن ريت آهن:

سنڌي	ڍاٽڪي
واٺن تي برسات	واٺــڙيان تان ورسارو
پيارا	صاحبا
ٿي آهي	مانديو
منهنجا مٺا	مانهنجا مٺا
تنهنجو ديسڙو وٺو آهي	تاهجو ڏيسلو وٺو
تون پرديسڙي مان ڪمائي ڪري	تون ڏسڙي ماٿيو
نچي گهر ڏي اچ	گهران نان نچ آويجو
تنهنجي ته نالي تان صدقي ٿيان	تاهجي تان نالي تان گهوريس
تون اچ ته	تون آوو ته
سانوڻ	ورسارو
گڏجي گذاريون	پيڙو گهارسان!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سانيڙي پلاٽي صاحبا	اٺ پلاٽي، پيارا!
تاهجي تہ ٻيلڙان تان	تنهنجي تہ سائين کي
جهليٽيون ڏيوائجو	ڪان ڪارائبو
جهيٽيون گيور لاپسي	۽ ليپسي يا پٽي
	(ڪٽڪ ، ڳڙ ۽ گيهہ مانِ تاهبي
	آهي ۽ تر ۾ سڀ ڪان لذيذ طعام
	شمار ڪبي آهي)
مانهنجا تان متا ماڙهو	منهنجا تہ متا ماٺهو
تون آووِ تہ	تون اچ تہ
ورسارو	سانوڻ
پيڙو گهاريان	گڏجي گذاريون

۲ـ ڏورو: (تازو پرڻجي ويل ڪنوار جو اباڻن جي ياد ۾ ورلاپ) .

پڳ تان جهبڪي پولڙي	پيرن ۾ پولڙي (پيرن جو چلو
	چمڪي تو
گوري	سهٹي
هينئڙي جهبڪي هار	۽ سيني تي هار چمڪي تو
ڏورو	ڏاڳو
ساچي هيمر رو	سچي سون جو
ماء پورايو اڳٽيون	ماء اماٺيو اڳڻ
گوري	سهٹي
ٻاٻل پورائي ريل	ٻابي اماٺيو ڏهر
ڏورو	ڏاڳو
ساچي هيمر رو	سچي سون جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساهيڙين پورائي سيمڙي ساهيڙين اماڻي سير (چراگاهہ)
ويريو ٿيٽا ٿيٽ ۽ ياءُ توڙ تائين هليو

۳ـ جهالريو : جهالريو لفظ جي معنيٰ ڪنن جو هڪ زيور جنهن کي جهالاريو بہ چوندا آهن. هي سون جو ۽ بيحد خوبصورت ٿيندو آهي، جو ڪن جي مٿئين حصي ۾ پائبو آهي تہ سڄو ڪن ڍڪجي ويندو آهي، هن بيت جي پهرين تڪ ۾ جڻ تہ ياءُ طرفان اهو اظهار ڪيل آهي تہ منهنجي ڪيٿ ۾ پور ٿيو آهي، عنقريب آئون تنهنجي لاءِ جهالريو ٺهرائي تحفي طور ڪٺي ايندس ۽ پوءِ ور ور ڏيئي اهو لفظ هن لاءِ اچي ٿو جو پيڻ کي ان تحفي جي تمنا آهي.

ڪيڙيئي ري ڪيتر ۾ ڪيڙيئي جي ڪيٿ ۾ پور ٿيو آهي
هون تان تيهڙو گهڙائيان هيل آءٌ تہ هيل هن جي لاءِ گهڙائيندس
ملڪو جهالريو سٺو جهالريو
ڪيهو ويرو آيو، پيهنل سيمڙئين هي ڪهڙو ياءُ ٿيو آهي پيڻ سير (چراگاه)
او تان سيمر ڪيو سڻگار جو سيمر ئي ڪٺي سينگار ڪيو آهي.
ملوڪ جهالريو سٺو جهالريو
ڪيهو ويرو آيو پيهنل اڳٽي؟ هي ڪهڙو ياءُ آيو پيڻ جي اڳڻ تي
اوتـان چنديان عطر گلاب جو جڻ تہ عطر گلاب چنديا ويا آهن
ملوڪ جهالريو سٺو جهالريو
چاراٺي رو ڏسي گهوڙا هو سيٽن کي تحفي ۾ گهڙو ڏيندو
وتان ڏيسي گهٽا رنگ پاٽ ۽ بيا بہ گهڻا سٺا سامان ڏيندو
ملوڪ جهالريو سٺو جهالريو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۴ـ للريا ڙي لو: هن لوڪ گيت لاءِ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ لکيو آهي تہ هي لوڪ گيت عمر ڪوٽ، ڇاڇري تعلقي، ڪاهڙ ۽ جوڌپور رياست جي ”ڇهوئڻ“ وارن ڀاڱن ۾ رائج آهي. هي ”گيت تري محاوري“ (ڍاٽڪي محاوري) ۾ چيل آهي ۽ اڪثر وسڪاري جي مند ۾ ڳايو ويندو آهي. هن گيت جي وراڻي ”للريا ڙي لو“ ڳائڻ وقت پراءِ طور ڪم اچي. للر هڪ ننڍڙو پوٽو آهي. هن لوڪ گيت ۾ ڏيکاريل آهي تہ ملڪ ۾ برساتون جام پيون آهن، پنيون تيار ٿي ويون آهن. اَن، گدريون ۽ ڇانهان جام ٿيا آهن، چوپايو مال جُوءِ ۾ چوڏاري چِيڪ پيو چري، ملڪ ۾ گاهہ جهجهي انداز ۾ ٿيو آهي. اها مالڪ جي مهرباني آهي جو سانگيئڙن سان سهنج ٿي ويا آهن (۱۰). لوڪ گيت جا ٻول هت درج ڪيا وڃن ٿا:

ڪيتر ڀچي ڪوڙ ٿيا، او للريا ڙي لو ...
تينا ڪچرين ڪو ڪلا، او للريا ڙي لو ...
ڪاڙينگا سين قرب مان جو، او للرياڙي لو
پاساڙان ۽ پپان نسرين او للرياڙي لو ....
ڪٽان سين پريا ڪٽسارا، او للرياڙي لو ...
چيڪ چري تو مال مڙهان ۾، للرياڙي لو..
کير کٿا آهن ڪاهڙ ۾، او للرياڙي لو....
ٻهي وينا ٻهل ٻڙهي سا، او للرياڙي لو ...
آراڙي ٿي اولا لاهنِ، اوللرياڙي لو...
مالڪ ري ٿي مهرواني، او للرياڙي لو....
سانگيئڙان سين سهنج ٿيا، او للرياڙي لو..

ڳيچ : ٿرپارڪر مان جيڪي ”ڳيچ“ گڏ ڪري ”ڳيچ“ لوڪ ادب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سلسلي جي سورهين ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن، سي سمورا ڍاٽڪي محاوري جا آهن. ڊاڪٽر بلوچ لکيو آهي تہ : ”اڳاڻي وقت کان ٿرپارڪر واري پاڳي ۾ مسلمانن سان گڏ هندن جي پڻ وڏي آدمشماري آهي، پر شاديءَ جا ڳيچ گھڻو ڪري سيني قومن جا ساڳيا آهن. هن مان ڪي سنڌيءَ ترجمو ڪري ڳائبا آهن، مگر رسمون رواج گھٽي قدر ساڳيا آهن (١١). شاديءَ جي سائن سوڻن دوران مختلف موقعن تي ڪجھ ڳيچ چوندي ڪتاب ۾ ڏنا ويا آهن، سي هي آهن (١) وناه جا ڳيچ (٢) مينديءَ جا ڳيچ (٣) شاديءَ جي تياري، مور ڪٽورو ڏگلو، لاڏيلو ايلي وارو، لاڏيلو گل وارو، جھونپڪو، لاڏيلو تيل چڙهيو، ڪوئل وغيره.(۴). گھوٽ جي ڪنواريتن ڏي روانگي ۽ پهچ (۵) ڏانوڻ ڏانئڻ يا پرکڻ جا ڳيچ (٦) ڄڃ ڪي سوکڙيون ڏيڻ (٧) شاديءَ جي رات (٨) گھوٽ جي مرحبا جا ڳيچ (٩) لانئن جا ڳيچ (١٠) سيج جا ڳيچ (١١) موڪلاڻيءَ جا ڳيچ (١٢) ستاوڙي جا ڳيچ. انهن شاديءَ جي ڳيچن کان علاوه ٿر ۾ عام ڳيچ بہ رائج آهن. مثلاً: زالن جا ڳيچ جھڙوڪ لوهر، ڏونڙ راڻي، ناگرويل، ڪيوڙو، ڪلالڻ، ليلو پونيو مروئو، نيپوجھر، جھولتو ماڏريو، چڙوڪلين، جھالريو، هوائيڙو، راهوڙو ريلان. پيا آهن: ڦوٽاٽا، ٻول پنجر، لونڪڙي ۽ جھپو وغيره.

لوڪ ڪهاڻين مان اهي ڪهاڻيون ڌار ڪري لوڪ ادب جي سلسلي جي ستاويهين ڪتاب ۾ شامل ڪيون ويون آهن جن ۾ ”ڳاهون“ (ڳائڻ لاءِ بيت جون سٽون) بہ ڏنل آهن. تہ جون بہ اڪثر ڪهاڻيون اهڙيون آهن جن ۾ بيت ڏنل هوندا آهن. مثلاً راجڪمار ۽ ساهيچي، سڏيوت ۽ سارنگا، ڪيمرو ۽ لوڏڻ، راڻو سوندرو ۽ ماڏل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

راڻي وغيره. ڳاهن ۾ آيل بيت ڏاڍڪي محاوري جا آهن جن جا
ڪجهہ مثال هت ڏجن ٿا:
سڏيوت ۽ سارنگا ۾ آيل بيت :

سينگي سيلي هاٿ ليو، تـن پرخاڪ لڳاء
وستر ڀهرو گيڙٽا، وسـو ڀُري جاء.
تن پريسم لڳاءِ هاٿ ۾ ليئا ڪيرُ
سارنگا تيري ڪارٽي ڪريو ويس فقير.
شوَ پوجا يارهن ورس، تـن مـن ساه ٽر ڏيان
چيچ هت بيهارجو، لئي آئون وردان.
بيندي ڏني پـال پر، ويسـر دم ڪت جات
ان جهيٽي ڀهر ۾ يار ملڻ جو جات.
لعل ورڻ تو چونچ آ، سفيد رنگ تو آنک
محبوب همارو جڏ جاڳي، پر جان ويرا ساک.
تکولي ليو هـاسيو، پورا ڪاٽ پچاس
جهنگ اڏائو جهوپڙي، اُت پچائون آس.
ڪانچوئو ڪسيو، ساڙهي پرائي سري
ويـرا امہ ورجيو، پاپي ناهہ ڪسـري.
بودو ڪپڙو ڀهو رنگو، سبڻ وارو اڊنگ
ٽڙ ٽڙ ٽانڪا ٽـتيا، آوس موڙي انگ
اسي تنگري ۾ مورک وسي، چتر وسي نہ ڪوئي
ڪانگ موتي چگ گيا، ڪوڪٿ نا ڪوئي.
اس تنگري ۾ چتر وسي، مورک وسي نہ ڪوئـي
ٻالاپڻ ري پريتڙي، ميٺ ميلاپو هوئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

1. Grieson G.A. Linguistic Survey of India Vol: VIII Part. I P- 10

٢. پيرومل مهر چند آڏواڻي : ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ ١٩٥٦، ص - ١٤٨ - ١٤٩

٣. رائچند هريجن، ”تاريخ ريگستان“ (ياڱو ٻيو). ١٩٧٥، ص- ١٣٤.

4. Peter J. Grainger and Nita G Grainger A Prelimnary Survey of the Languages of Sindh 1980. P. 41

5. Ibid P-38 -39

٦. رائچند هريجن : ”تاريخ ريگستان“. (ياڱو ٻيو)، ١٩٧٥، ص-١٣٦

٧. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: ”مشهور سنڌي قصا“ (مقدمو). ص-١

8. Grierson G.A Linguistic Survey of India Vol : VIII Part. I P-142

٩. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : ”لوڪ گيت“، ١٩٦٥، ص - ٢٤٨

١٠. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : ”لوڪ گيت“، ١٩٦٥، ص- ٣٦٠

١١. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : ”ڳيچ“ جلد ٻيو، ١٩٦٣، ص-١٩٧

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب چوٿون

پارڪري محاورو

سنڌ جي ڏکڻ اوڀر ڪنڊ وارو علائقو "پارڪر" ٿر جو اهم حصو آهي، جتي ڪارونجهر جبل پنهنجي مان ۽ شان سان ڳاٽ اوچو ڪيو بيٺو آهي. پارڪر جو مکيہ شهر ننگر پارڪر، ڪارونجهر جي دامن ۾ واقع آهي. پارڪر جي ٿن پاسن کان وارياسو برپٽ آهي. پارڪر جي پر ۾ ڪڇ جو رڻ آهي، جو اڳي ساموندي ڪاري هو ۽ اڳ اها کاري پارڪرٽي پوندي هئي تنهنڪري چوندا هئا "پار اُڪر"، جنهن مان ڦري ٿيو "پارڪر". هڪ روايت موجب پارڪر جو اهو نالو "پاراسر" نالي هڪ رشي تان پيل آهي (١).

پارڪر جي علائقي ۾ هندو ۽ مسلمان رهن ٿا. مسلمانن جون هيٺيون ذاتيون پارڪر ۾ رهائش پذير آهن: سيد، کوسا، چانديا، ساند، خاصخيلي ۽ ٿوري تعداد ۾ سومرا، کوکر، رند، نهڙي، راهمون، شيدي، ڪنڀار، مگڻهار، مگريا، لنجا، جوڻيجا، سنگراسي، هاليپوٽا، راڄڙ، جهنجي، ٽيٻا، اوٺا وغيره. جڏهن تہ هندن جون ذاتون هن ريت آهن: شرمالي برهمڻ، راجگر برهمڻ، سارسوت برهمڻ جين، لوهاڻا، راجپوت، ربياري، سوٿهڙ، چارڻ، جات مالهي، سونارا، سامي، لوهار، ٻجير وغيره. هندن جون ڪجهہ هيٺاهين طبقي واريون ذاتيون بہ پارڪر ۾ رهنديون آهن، جهڙوڪ مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي وغيره.

پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي ويندي آهي تنهن کي "پارڪري" چوندا آهن. پارڪر جي ٻوليءَ لاءِ ٿر جي نامور ليکڪ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محقق رائچند جو چوڻ آهي تہ "پارڪر گجرات ڪي ويجهو آهي، تنهنڪري پارڪر جي ٻوليءَ تي گجراتي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي" (٢).

"پراڻو پارڪر" ڪتاب جو لائق مصنف "منگھارام اوجها" صاحب جي راءِ ۾ پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي تنهن کي "پارڪري ٻولي" چئبو آهي، جا بگڙيل گجراتي آهي، ڪولهين جو لهجو سيني کان نرالو آهي (٣). اوجها صاحب غالبا چوڻ چاهيو آهي تہ پارڪري ڪا ڌار ۽ هڪ مڪمل ٻولي ڪانہ آهي پر گجراتيءَ جو ئي هڪ اهڙو محاورو آهي جيڪو گجراتي ٻوليءَ کان گھڻو مختلف آهي، جيئن تہ گھڻا ڪولهي بہ گجرات مان لڏي آيا آهن، تنهن ڪري انهن جي ڳالهائڻ جو نمونو پارڪريءَ کان بہ ڪجهہ مختلف آهي.

سنہ ١٩٨٠ع ۾ ماهر لسانيات پيمٽر گرينگر ۽ نيٽا گرينگر سنڌ جي ٻولين جو ابتدائي جائزو ورتو/ سروي ڪيو. هنن پنهنجي اڀياس ۾ پارڪري جا بہ نمونا ڏنا آهن. هڪڙو پارڪري ڪولهي ننگر پارڪر جو، جنهن کي پارڪري - گجراتي بہ چون ٿا، ٻيو نمونو پارڪري ڪولهي ڪنري ميرپور خاص جو، هي ٻئي ٻوليون سنڌي سان ترتيبوار ٥٢ ۽ ٦٠ سيڪڙو هڪجهڙائي رکن ٿيون. جڏهن تہ مارواڙي ٻوليءَ سان ٦٨ ۽ ٧٣ سيڪڙو ۽ گجراتيءَ سان ترتيبوار ٧٢ ۽ ٧٥ سيڪڙو هڪجهڙائي رکن ٿيون. (٤)

پارڪري هڪ مڪمل ۽ ڌار ٻولي آهي يا ڪنهن ٻوليءَ جو ڪو محاورو؟ جا پارڪري سچ پچ گجراتيءَ جو بگڙيل روپ آهي جيئن منگھارام اوجها لکيو آهي؟ اهڙن سوالن تي ويچارڻ سان گڏوگڏ اسان کي هيءُ بہ اڀياس ڪرڻو آهي تہ پارڪريءَ جو سنڌي ٻوليءَ سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهڙو ناتو آهي؟ سنڌي ٻولي ۽ پارڪري جا لفظ (Common origi n/cog nate) ڪيتري تعداد ۾ هڪ جهڙائي رکن ٿا. جملن جي بيهڪ ۽ آوازن جا تبادلا ڪهڙا ۽ ڪيئن ٿيا آهن، ان سلسلي ۾ اسان ڪي ننگرپارڪر بہ وڃڻو پيو جتي اسان پارڪري ٻوليءَ جي ڪجهہ نمونن ڪي رڪارڊ ڪيو، ان جي آڌار تي ۽ ٻيو مواد جيڪو اسان جي اڳيان آهي، سو آهي، پارڪري ٻولي رٿي پنچائت (Parkari Language Committee) ننڊو شهر ۾ قائم ڪيل ٻاران پارڪري ٻوليءَ ۾ ڇپايل ڪتاب آهن. هي ڪتاب ١٩٨٥ع کان ڇپجڻ شروع ٿيا آهن. ڪتابن ڇپائڻ جو مقصد پارڪريءَ ۾ تعليم ڏيڻ آهي. ڪتاب گهڻو تڻو سنڌي جي پرائمري اسڪولن جي نصاب جا ترجمو آهن. ننگر پارڪر جي اسڪول ۾ هيءَ ڪتاب پاڙهيا پڻ وڃن ٿا.

پارڪري ٻولي رٿي پنچائت ”پارڪري لئنگويج ڪاميٽي“ پاران ڇپايل ڪتابن ۾ پارڪري ٻوليءَ جي الف - بي ۾ ڇاونجاهہ اکر آهن.

سنڌي ٻوليءَ جي ٥٢ اکرن ۾ چئن اکرن جو اضافو ڪيو ويو آهي: چار اکر هن ريت آهن ڏ، ڙ، زهہ ۽ هہ. هي چارئي وينجن صوتيا سنڌيءَ ۾ ڪين آهن. مذڪوره آوازن جي وضاحت پيش ڪجي ٿي.

ڏ: هي آواز ڏنڌائون چوسڻو آهي. سنڌيءَ ۾ چار چوسڻا آواز آهن: ”ٻ، ڏ، ڄ ۽ ڳ“. پارڪري ٻوليءَ ۾ پنجن ئي چوسڻن آوازن جو مڪمل سيٽ آهي. ڏ آواز پارڪري ٻوليءَ جي لفظن ۾ هن ريت ڪم آيل آهي: ڏانترو -ڏاتو، ڏيونا -ڏيوتا، دهہ - ڏهہ

هہ : هي آواز، ھاپ معنيٰ تانگ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦاھو معنيٰ سهڙ،ڦرو معنيٰ سنگ،

لفظن ۾ ملي ٿو. / س/ آواز بدلجي پارڪري ۾ ڳري / ھہ/ جو آواز ٿيو آھي.

ڙ: ھي آواز / ڙ/ جو وسرگ آواز آھي. ھي آواز ھنن لفظن ۾ ڪم آيو آھي:تاڙو معنيٰ تالو،ماڙو معنيٰ آڪيرو،تاڙئي معنيٰ تالھي،ھڙ معنيٰ ھَرُ

زھہ : ھي آواز (ز) آواز جو وسرگ آواز آھي. سنڌيءَ ۾ ڪونہ آھي. سنڌيءَ جي /جھہ/ آواز سان تبديل ٿيندو آھي، مثلاً:زھونپڙو – جھوپڙي،زھاڙڪو – وڻ.

پارڪري ٻوليءَ جي پنچائت ۽ نوجوان برطانوي اسڪالر رچرڊ ھائيل ۽ سندس ساٿين جي مدد سان گذريل ٻن ٽن سالن ۾ ڪجھہ ڪتاب تيار ڪري ڇپرائي پڌرا ڪيا آھن، جن جو تفصيل ھن ريت آھي:

١. پارڪري ٻولي پڙھارو ڪتاب	١٩٨٥
٢. پارڪري اکر ان ڦوٽو	١٩٩٠
٣. پارڪري پڙھو	١٩٩٠
۴. پڙھوان شيکو	١٩٩٠
۵. وارتائون پڙھو	١٩٩٠
٦. پارڪري ڪتاب پلٽو ھارو	١٩٩٠
٧. پارڪري ٻازون رو ڪتاب	١٩٩٠
٨. پارڪري پيرھون ڪتاب	١٩٩٠
٩. پارڪري ٻيزو ڪتاب	١٩٩٠
١٠. شروعاتي سائينس	١٩٩٠
١١. آپڻو جڳت	١٩٩٠

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۲. جهنگ ري وارتائون ۱۹۹۱
۱۳. زناورن ري وارتائون ۱۹۹۱
۱۴. مارو گهر ۱۹۹۱
۱۵. رومارئي اڪائي ۱۹۹۱
۱٦. هڙمو ٻائي ۱۹۹۱
۱۷. ٿائو ڪوهاري ۱۹۹۱
۱۸. پاڪستون آپڻو ڏيهہ ۱۹۹۱
۱۹. ڏڪہ ان تاو ۱۹۹۱
۲۰. ماڪي آپڻي ڏشمن ۱۹۹۱

پارڪري ٻوليءَ ۾ ٻاراڻو بيت ”واه ڙي تارا گول تارا“ جو منظوم ترجمو هت ڏجي ٿو:

واهہ ڙي تارا، گول تارا
روشني واڙا تارا، چمڪيا واڙا
هونز رئہ ٺوڻئہ نيهر وهہ
آپ ٻڏا موئين پڪڙو هہ
چلڪو چمڪو هاري رات
ڪرئہ تمارئي ڪيو ئي وات
روشني تمارئي جي نہ هوئہ
مسافر ڏيکاڙ شيرڙو سارو

پارڪري ٻوليءَ جا جملا ۽ سنڌي ٻوليءَ جا جملا پيش ڪري ڏنو ويو تہ پارڪريءَ ۾ ڪهڙا لفظ سنڌيءَ جا آهن ڪهڙا گجراتي جا ۽ ڪهڙي طرح لفظن ۾ ڦيرو آيو آهي. هيٺ اهڙا جملا درج ڪجن ٿا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪري	سنڌي
سبق پڻ، گهوڙا مانهہ سڙ	سبق پڙهہ، گهوڙي چڙهہ
ياڻي ڪال آيو	ادا ڪالهہ آيو
ياتڙا اکر لک	سنها اکر لِکُ
ويلو هو، ويلو اُوٺ	سوير سمهہ، سوير اٿ
ڳلاس موئين پوٽي سئہ	گلاس ۾ پاڻي آهي
ماتا مانهہ ٽوپئي سئہ	مٿي تي ٽوپي آهي
پينزو ان پکي زو	پڃرو ۽ پکي ڏس
پينزرا موئين پکي سئہ	پڃري ۾ پکي آهي
ٻار پينت مانهہ سئہ	ٻار پٽ تي آهي
اي اونبڙئي مارئي سئہ	هيءَ انب منهنجو آهي
اي ڪيوڙو ٿارو سئہ	هيءُ ڪيلو تنهنجو آهي
صوف مارا سئہ	صوف منهنجا آهن
ڏاڙام تارا سئہ	ڏاڙهون تنهنجا آهن
اونبڙي ماري سئہ	انبڙيون منهنجون آهن
ڦڙي تاري سئہ	ڦريون تنهنجون آهن
تون مارو ياڻي	تون منهنجو ياءُ
هون ٿارئي ٻين	مان تنهنجي ڀيڻ

”پارڪري“ ٻوليءَ جو گجراتي ٻوليءَ سان گهرو ۽ قريبي رشتو معلوم ٿئي ٿو. پر پارڪريءَ تي سنڌي ٻوليءَ جا ايترا تہ اثرات ٿيا آهن جو اها ٻولي مڪمل طور بدلجي هڪ نئين ٻولي طور تي اڀري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آئي آهي. سنڌي ٻوليءَ جا هينئيان صوتي (Phonetic) اثرات نظر اچن ٿا.

١. سنڌي ٻوليءَ جا چارئي چوسٽا آواز (ٻ، ڏ، ڄ ۽ ڳ) پارڪريءَ ۾ داخل ٿيل آهن. جن مان ڄ ۽ ڳ گجراتيءَ ۾ نہ آهن.

گجراتيءَ ۾ ٻ ۽ ڏ بہ ناهن. پارڪري ٻوليءَ سنڌي کان ورتا آهن. پنجون چوسٽو آواز يعني ڏندائون چوسٽو ڏ آواز بہ پارڪري ٻوليءَ ۾ ڪجهہ محاوري مان آيو آهي. ڪڇي ۾ ڏ آواز اڳ ئي موجود آهي، هي ڪڇي اثرات جو اهڃاڻ آهي.

٢. سنڌي نڪاوان آواز (م، ن، ڻ، ڃ ۽ ڱ) آهن، جن مان ڃ ۽ ڱ آواز بہ سنڌيءَ مان ورتا ويا آهن. جيڪي گجراتيءَ ۾ ڪين آهن.

٣. هيٺ ڏنل لفظن جي مثالن مان معلوم ٿيندو تہ پارڪري ٻوليءَ سنڌي آوازن کي ڪهڙي طرح تبديل ڪيو آهي:

سنڌي	پارڪري	صوتي تبادل
ٻڌڪ انب	ٻڌڪ اونٻڙئي	ب کي ٻ ۾ بدلايو ويو آهي.
جيب	جيبِ	ج کي ڄ ۾ بدلايو ويو آهي.
چنڊ	سندر	چ کي س ۾ بدلايو ويو آهي ۽ ڊ کي د ر ۾ بدلايو آهي.
ڇتي	سترئي	ڇ کي س ۾ ۽ ٿ کي تر ۾ بدلايو ويو آهي.
حجم	هزوم	ج کي ز ۾ بدلايو ويو آهي.
دروازو	ڏروازو	د کي ڏ ۾ بدلايو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊيل	ڍيل	ڊ کي ڍ ۾ بدلايو ويو آهي.
صوف	صوق	ف کي ق سان بدلايو ويو آهي.
تڏ	ٽينڏ	ت کي ٽ ۾ بدلايو ويو آهي۽ گهٽو سُر (اين) جو اضافوڪيو ويو آهي.
وينو	پينو	و کي پ ۾ تبديل ڪيو ويو آهي.
جهاز	جاج	ز کي ج ۾ بدلايو ويو آهي.
لغڙ	لڳڙ	غ کي ڳ ۾ بدلايو ويو آهي.
ڳڏهه	ڳديڙو	ڏ کي د ۾ بدلايو ويو آهي.
ڊاک	دراک	ڊ کي در ۾ بدلايو ويو آهي.
جهوپڙي	زهونپڙو	جهه کي زهه ۾ بدلايو ويو آهي ۽ اُون نڪائو، سُر ۾ داخل ڪيو ويو آهي.

گجراتي ٻوليءَ جو ”ڇي“ لفظ جنهن جي معنيٰ آهي: ”آهي“ سو پارڪري ۾ بدلجي ٿيو آهي ”سئہ“ اهڙي طرح ”م“، ”تي“ ، ”۽“ لاءِ پارڪري لفظ ترتيبوار آهن ”موئين“، ”مانهہ“ ”ان“ جيڪي سنڌي ڪان وڌيڪ گجراتيءَ جي ويجهو آهن. پارڪري ٻوليءَ ۾ لفظ ”مارئي“ معنيٰ ”منهنجو“، ٿارو معنيٰ تنهنجو، مارا منهنجا ۽ ٿارا معنيٰ تنهنجا، هون معنيٰ مان يا آءٌ بہ گجراتيءَ کي وڌيڪ ويجهو آهن بنسبتاً سنڌي ٻوليءَ جي.

زمان حال جو هڪ سنڌي جملو:

ٻار ٻڪن تا،پارڪري ٻوليءَ ۾ چوندا : ٻاڙ ڊوڙتهہ ريا.

جملي ۾ ڪم آيل ٽئي لفظ گجراتيءَ جي ويجهو آهن. پارڪري جي موجوده لفظي ذخيري ۽ منجهس آيل صوتي اضافا، ڪيس هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علحده ٻوليءَ جي صورت ۾ تہ آندو آهي، پر ساڳئي وقت ڪيس گجراتيءَ کان گهٽو پري ڪري ڇڏيو آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي گهڻو قريب آڻي بيهاريو آهي.

جيئن جيئن وقت گذرندو رهي ٿو، تيئن تيئن پارڪري ٻوليءَ جو لاڙاپو سنڌي ٻوليءَ سان وڌندو رهي ٿو. پارڪر جا لوڪ گيت پارڪري ٻوليءَ جي اوسر ۽ تاريخ تي روشني وجهن ٿا. لوڪ گيتن ۽ لوڪ ادب وسيلي پارڪري ٻوليءَ جي چڱيءَ ريت اوک ڊوک ڪري سگهجي ٿي. منگهارام اوجها صاحب پارڪر جي خطي مان ڪي ڪٺا پنهنجي ڪتاب ”پراڻو پارڪر“ ۾ تہ ڏنا آهن پر ڪافي سارو مواد ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ کي بہ گڏ ڪري ڏنو اٿائين، جنهن کي ڊاڪٽر بلوچ صاحب لوڪ ادب جي ڪتابن ۾ مناسب جاءِ ڏني آهي. منگهارام صاحب پارڪر جي نج شعر جي نموني طور هيءُ گيت ڏنو آهي:

گمي چي گلبدن تارو، چترا چت چتجي چي
آري ويوگ ٿي وهالي، ڪري ڪر دل پتڪي چي
آتش ڪيس لانباچي، سوندا يتر پڙ سوچي
اڏيڪا انتر تي ني، ڦٽيڏر سيس پتڪي چي
للاتي چاندلو سويي، نهاري نيتر لوپي چي
ششي ايمر ڏاري ني، ڪوڏ ني مک متڪي چي
هرڻ سم نيتر چي تارا، وري وشال ني ڪارا
نيڻ نت ٿي نہ تايو تو، نهين ڪو ڪال چتڪي چي
گلابي گال چي گورا، سو يت ناڪ ۾ نت ني
اها نت نوتٽو موتي، اڌر پر چيڪ لتڪي چي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منوهر مکَ تارون چي، تــروٽي تيج وارن چي
ششـِي شرمائي نيڻ گگني، گهاوي گرو پتڪي چي.

هن گيت ۾ ڏنل ڪيترائي لفظ گجراتي جا آهن ۽ فعل ”چي“ بہ اصل گجراتي جو ڪم آيل آهي جيڪو بعد ۾ پارڪري ۾ سئم تي چڪو آهي.

ٿري لوڪ گيت ”هيلوڪو وري آ“ جيڪو سموري ٿر ۽ معياري سنڌي ۾ ڪي مصراعون ڏاتڪي سميت رائج آهي، هي ساڳيو لوڪ گيت پارڪر ۾ بہ ڳايو وڃي ٿو. جنهن کي پارڪريءَ ويس پهرايو ويو آهي. اوجها صاحب پارڪر جي گيت طور پنهنجي ڪتاب جي صفحي ١٢١ تي ڏنو آهي. هن گيت منجهان پارڪري ٻوليءَ جي مهڪار اچي ٿي. گيت هيٺ پيش ڪجي ٿو:

سايون ڪورايون تان، وٿاٽي آيون ڙي
تاجي ڏوجهاري، ڏسڪا پري ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

ست تان سهيليون، پاٽي ڙي گيون ڙي
تاجي هانجر آنسوڙا هاري ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

سائو تان سارون ڙو، وينتئي رهيو ڙي
تاجي وڇوڙي ۾ ويراڳڻ ڦران ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

پيجي ڪو سهيلين، تيچ ڪور کي ڙي
تاجي مرگها نيٽي ميلي ويس ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کنوڻ ري ڪڙڪي، مانجي ڇاتي کو ڌڙڪي
چو ماسو تڪڙو جائي ڙي

جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

ٿر جو هڪ ٻيو مشهور لوڪ گيت آهي ”ورسارو“. هن ”لوڪ گيت“ جون ٽي روايتون ڊاڪٽر بلوچ صاحب پنهنجي ڪتاب ”لوڪ گيت“ (لوڪ ادب سلسلي جو سترهون ڪتاب) ۾ ڏنيون آهن. منگهارام اوجها صاحب کان مليل روايت ننگر پارڪر جي حوالي سان ڏني وئي آهي- ”ورسارو“ عنوان جي هن لوڪ گيت کي هت پيش ڪجي ٿو:

اڄ اتر ۾ ڌنڌلو، موتوڙي چنڊازوَ ورسي مِينه
اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان وسڪارو لونبيو جائي
اڃي پڪ رو بگلو ٻيٺو مين تان جاٿيو هنس
هنسلو ويچارو چا ڪري، منهنجو پرديسڻ سان لڳو نينهن
اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان چوماسو لونبيو جائي
اتر ڏِس رو ميهولو ورسي، منهنجي پيجي امراٺي ري پيت
ساسو تنهنجو ڏڪرو، چڙهيو منهنجي چِت
مرگها نيني را بالم، تنهنجي بنان ورسارو لونبيو جائي
اتر ڏس جو واءُ لڳي، منهنجو ٽٽي نوسر هار
ساسو تنهنجو ڏڪرو ٿي ويو مون کان ڌار
اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان چوماسو لونبيو جائي
اڄ سڀ سهيلي سورهن سنگار، اي پرديسڻ اوڍيو نه ڪيئن
ڪاوڄ توتي ورجيو، ڪا ماندو پڙيو تون مينه
اي منهنجا پرديسي بادل، تنهنجي بنان وسڪارو لونبيو جائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن لوڪ گيت جي ٻوليءَ تي معياري سنڌيءَ جو تمام گهرو اثر واضح نظر اچي ٿو، هيٺيان فقرا معياري سنڌيءَ جي بناوت وارا آهن:

اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان وسڪارو ....
هنسلو ويچارو ڇا ڪري منهنجو پرديسڻ سان لڳو نينهن
اتر ڏس ۾ واءُ لڳي، منهنجو ٽٽُي نوسر هار
تنهنجو ڏيڪرو تي ويو مون ڪان ڏار.

"ڏيڪرو" لفظ ڍاٽڪي ۾ عام مروج آهي ۽ "پٽ" جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. هت هيءُ لفظ پارڪري ٻوليءَ ۾ ڍاٽڪي اثرات جو اهڃاڻ ڏئي ٿو.

پارڪر جي طرف شاديءَ جي موقعي تي لاڏا ۽ ڳيچ پنهنجي پارڪري ٻوليءَ ۾ ڳايا ويندا آهن. "ڳيچ" ڪتاب جي جلد ٻئي ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب ٿر جا ڳيچ به شامل ڪيا آهن سي اڪثر ڍاٽڪي محاوري جا آهن. منگهارام اوجها صاحب هڪ ڳيچ پنهنجي ڪتاب ۾ ڏنو آهي. هي ڳيچ زالن جي نج ٻوليءَ جي نمائندگي ڪري ٿو. گيت ۾ ماءُ ۽ پٽ جي وچ ۾ گفتگو آهي. ڳيچ جا ٻول هن ريت آهن:

ماڙي، ٻارهن ورس آويو، ماڙي، نہ ڏسي پاتلي پرمار ري
جاڙيجي مان
ٻاپيو ٻوليو، ڪاٽڙ ري ڪيجڙي
بيٽا، ايهن پاٽي ڀهوگٽي، بيٽا، چوٽوڙو ڏيور ساٿ
ٻاپيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي
ماڙي جل ٿل سپ ديکيا، پڻ نهين ديکي پاتلي پرمار ري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جاڙيجي مان

ٻاٻيو ٻوليو، ڪاٺڙ ري ڪيجڙي

ڏيڪرا ٻينٺي ويس ني هٿيار ڇوڙيئي، ڏلٺا ڌري آوسي

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٺڙ ري ڪيجڙي

ماڙي، گهنٽيون ني رٽڙا جوئي رهيو، ماڙي نه ديکي پاٺلي پرمار ري

جاڙيجي مان

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٺڙ ري ڪيجڙي

ڏيڪرا ٻيس هٿيار ڇوڙيئي، ڪليا ڪنور ويس ڌوڪ ني آوسي ري

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٺڙ ري ڪيجڙي

ماڙي نديون نالا جوئي ديکي ري، ماڙي نهين ڏيءَ پاٺلي پرمار ري

جاڙيجي مان

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٺڙ ري ڪيجڙي

اينا ٻچڪا مان ڪوري ٻانڍني ري، اي ٻانڍني ديک ني ٻاور هاو ري

اي گوجارن مان

انٻلو ورک سوکي ڳيو ري

”ڳاهن سان ڳالهيون“ جي سري واري ڪتاب ۾ گهٽيئي ڳالهيون گڏ ڪري ڇپايل آهن. راجڪمار ۽ ساهيچي واري ڳالهہ، منگهارام جي روايت جي حيثيت ۾ شامل ڪيل آهن. ڳالهہ ۾ آندل ڳاهون هت ڏجن ٿيون: اهي سمورا بيت گريئرسن بہ ڍاٽڪي / ٿريچي جي نموني طور ”لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا“ ۾ ڏنا آهن. جيڪي هن ڪتاب ۾ ضميمو ”ب“ ۾ ڏنا ويا آهن. گريئرسن جا ڏنل بيت ڍاٽڪي محاوري جا آهن. جڏهن تہ اوجها صاحب جي ڳاهن / بيتن ۾ پارڪري عنصر گهٽائيءَ سان موجود آهي. اوجها صاحب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي رڪارڊ ڪيل بيتن جا اصل ٻول هت درج ڪجن ٿا:

نگري! تون اولي ٿي، ماڙي نهاريو مَ اڄ
نڪا ڏيون ۾ ڏيول پتري، نه راتين ۾ رڄ
اڄ اڀلا وٺ چو آيا، ڪهڙو پيو مون ڪام
مهنٽو تنهنجو گهرنا، مون شڪل ورٽي رو شام
نگري ! تون اولي ٿئين، ماڙي نهاريوم اڄ
اڄ مون آيو اڀلو

هون آيو اڀلو، پلا پيي ٻولاوڻ ڪج
ڏينهن گيو، گهر آپري، راجا گهران جاءِ
مون اڀلا سان ڪهڙو ٻولٽو تون ڪيهر مون گاءِ
ڪيهر ٻڪ ڪوئلي، آجيا ٻڪ ٻگهار
ڪيهر ڪوئلي ڪي ڪائيندو، جي حيلو ڪرين هزار
واڙ ڏيان ڪينتر نان، واڙ ڪيتر نان ڪاءِ
راجا ڏنڊي رعيت نان، ڪوء ڪنهن وٺ جاءِ
ڪوڪ مت ڪر ساهيڇي ! ڪوڪ ڪري ڪڻ هوءِ
ڪيهر ٻڪ چڙهي ڪوئلي، ڇٽي سٽي نه ڪوءِ
آڻ ڏيان راجا توڪي، مت الوپيا آپ
مون اڀلا سان ڪهڙو ٻولٽو، هون بيٽي تون باپ
پڳ پڳ پر گهسي، پايل گهس گهس جاءِ
هون پڇان، اي سکي! تني ننڊ ڪيئن نه آءِ
ڏرتي ڏان نه پتجي، تارا منڊل هست هوءِ
ڏارائين سين پريت ڪران تہ پرٿوي پرلئہ هوءِ

لعل پلنگ لچڪيو نهين پايل جي جهٽڪار
هون پيچان اي سڪي! ڪوڻ چتر، ڪوڻ گينوار؟
تو ڏني تلاوڙي پاڻي پيڻ ري ڪج
هنسي چونچ چو نہ ٻوڙي، تنهن جو اتر ڏيو اچ
جي مارگ ڪيهر هليو رجي لڳي تٽي
اوڪڙيا ايا سڪسين، چنا نہ هرٽي
پار چڙهي جل تانگهيو، پاڻي پيڻ ري ڪج
پڻ هنسي چونچ ٻوڙي نهين، نشچئہ آٿيو اچ (۵).

ٿر ۽ پارڪر جا علائقا سنڌ جا اڻ ٽٽ حصا رهيا آهن. اڄ بہ سنڌ انهن علائقن جي اڪيلي وارث ۽ وسيلو آهي. سنڌي ٻولي سنڌ جي هڪ ڀرپور جاندار ۽ سگهاري ٻولي آهي. پارڪري توڙي ڍاٽڪي محاوري جا سنڌي ٻوليءَ سان ناتا رشتا نهايت قريبي آهن، لوڪ ادب جي وسيلي پاڻ ۾ پريت جا پيچ نهايت پختا پيل اٿن. سنڌي ٻوليءَ پارڪري تي نہ صرف صوتي ۽ صوتياتي طور اثر انداز ٿي رهي آهي پر پارڪري جي لفظي ذخيري ۾ پڻ ڪيترائي سنڌي لفظ روز بروز شامل ٿيڻ لڳا آهن. ان جو هڪ سبب هيءُ بہ نظر اچي رهيو آهي تہ ڪيترائي پارڪري ٻولي ڳالهائڻ وارا لوڪ ننگر پارڪر مان نڪري ميرپورخاص، ڪنري ۽ ٻين هنڌن تي بہ وسي ويا آهن پر پوءِ بہ پارڪري جي عمل دخل جو دائرو پارڪر جو خطو آهي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

١. منگهارام اوجها ”پراڻو پارڪر“ (ٿيون ڇاپو)، ١٩٨٨. ص-١.

٢. رائچند ”تاريخ ريگستان“ (ٻيو ڀاڱو)، ١٩٧٥. ص - ١٣٤.

٣. منگهارام اوجها ”پراڻو پارڪر“ (ٿيون ڇاپو) ١٩٨٨، ص- ١١٧.

۴. Peter J. Grainger, & Nita G. Grainger, A Prelimnary Survey of the languages of Sindh, 1980. P-38.

٥. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ”لوڪ ڪهاڻيون“ جلد- ٧ (ڳاهن سان ڳالهيون)، ١٩٦۴، ص -٣٢ - ٣٧.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پنجون

سوڍڪي محاورو

ٿر جا مکيہ محاورا ڍاٽڪي ۽ پارڪري آهن، جڏهن تہ سنڌي، گجراتي ۽ مارواڙي ٻولين جا بہ ڪجهہ محاورا ڳالهايا ويندا آهن. ڪيترن وڏن محاورن جا بہ ٻہ چار نمونا ٿورڙي ڦير گهير سان ان ساڳي علائقي ۾ رائج هوندا آهن. محاوري کي اپ ڀاشا ۽ ننڍي محاوري کي اپ ڀاشا بہ سڏيو وڃي ٿو. مثال طور اترادي (سري واري) محاوري جا ننڍا محاورا شڪارپوري، لاڙڪاڻائي، اباوڙائي ۽ ماتيلي جا موجود آهن، اهڙي طرح ٿر جي هڪ ننڍي محاوري سوڍڪي جو ڪجهہ احوال هت ڏجي ٿو.سوڍا اصلَ پرمار راجپوت سوڍڪي ڳالهائيندا آهن. سوڍا نہ رڳو سنڌ جي ٿر واري علائقي ۾ رهندا آهن پر ڪيترائي سوڍا سرحد پار ڀارت جي علائقي ۾ پڻ رهندا آهن. سوڍن جي اصل نسل جي باري ۾ پيرومل مهر چند آڏواڻي صاحب لکيو آهي تہ :

”پرمار راجپوت جو اندر ديوتا جي ڪرپا سان اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيو هو، تنهن ستين لوڪن کي ماري برهمڻ راڄ جو بچاءُ ڪيو ۽ پوءِ هن نہ رڳو ابو پهاڙ ۽ ان جي آس پاس جي ملڪن تي حڪومت ڪئي پر سڄي ڀارت جو راجا ٿيو. هن جا پويان راجپوت يعني راجا جا پٽ سڏجڻ لڳا. پرمار راجپوتن جون ڪل پنجٽيهہ شاخون سڄي هندستان ۾ آهن. انهن جن راجائي ڪمائي سي ”تڪر“ سڏجن ٿا باقي ٻيا پائر رڳو پرمار راجپوت ڪونجن ٿا، جي هن وقت ٿر ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٽيئي آهن. انهن پرمار راجپوتن مان چار راءِ نالي راجا هئو، جنهن کي ﻫ پٽ ٿين نياٽي هئي. چار راءِ جي وڏي پٽ جو نالو سوڍو ٻنڌي پٽ جو نالو سانکلو هو، سانکلي جو اولاد سانکلا راجپوت سڏجن ٿا جي جوڌپور ۽ بيڪانير پاسي گهڻا آهن. ٿرپارڪر ضلعي ۾ سوڍا راجپوت گهڻا آهن، اهي پنهنجي وڏي ڏاڏي "پرمار" جو نالو گڏي پاڻ کي "پرمار سوڍا راجپوت" سڏائيندا آهن. راجا چار راءِ جو مربي پٽ سوڍو وڏو ڪٽڪ ڪاهي سنڌ ۾ آيو ۽ سنڌ ۾ رتني ڪوٽ ۾ راڄڌاني ڪري پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. سوڍن پوءِ ٿر جي ٻين ڪيترن علائقن تي قبضو ڪيو ۽ ڏٽ جي سموري خطي تي حڪومت هلائي (١). پيرومل جي راءِ موجب سوڍن جي صاحبي سنه ١٣٩٠ع ڌاري تائين رهي. عمر ڪوٽ جو قلعو سوڍن کان سومرن جي سترهين حاڪمِ عمر سومري فتح ڪيو. ان وقت تائين سوڍن جو زور ٽُٽي چڪو هو. (٢)

سوڍڪي محاوري جي باري ۾ پارت جو مشهور ماهر لسانيات پرسو گدواڻي پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جي زيارت" ۾ لکي ٿو: "سوڍا سنڌي ٻوليءَ جي ٿريلي اپڀاشا جي اپ اپڀاشا (Sub dialect) ڍاٽڪي ڳالهائيندا آهن. جيڪڏهن ذات پائي اپڀاشا جي حساب سان ڏسجي ته سوڍا سوڍڪي اپڀاشا ٿا ڳالهائين، جو ته اپياس ڏيکاريو آهي ته سوڍن ۽ مينگهواڙن وغيره جي اپڀاشائن ۾ ٿورا فرق آهن، پر گهٽي ڀاڱي سوڍا وچولي پڻ ڄاڻن ٿا. ڄا ڻي سنڌي جي معياري ڀاشا مڃي وڃي ٿي. گهڻا سوڍا ته سنڌي لپي (عربي سنڌي) چڱي طرح لکي پڙهي ڄاڻن. (٣)

سوڍڪي ۾ ٻاهريان اثرات گهڻا نه ٿيا آهن. سنڌي ٻوليءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معياري محاوري ۾ سوڍڪي محاوري ۾ جيڪي فرق آهن انهن بابت پرسو گدوائي لکي ٿو : ”سوڍڪي رڻ ۾ ڳالهائي ويندي آهي اِن سبب گهٽن ئي جديد اثرن کان آجي آهي. گهٽيئي لفظ جيڪي معياريءَ مان گم ٿي ويا آهن سي سوڍڪي ۾ اڄ به واهپي ۾ آهن. جنهن کي اسين خراب ٽيڻ چئون يا ”ٽنل“ چئون تنهن کي سوڍا ”جهرپل“ چون، ”تاٽو“ لفظ اڃان سوڍڪي ۾ رواج ۾ آهي. جڏهن ته سنڌي ۾ هاڻ ”وقت“ ۽ ”ٽائيم“ چيو وڃي ٿو. ”ڪِڙڪي“ معنيٰ ”گهنٽي“ سوڍڪي ۾ آهي. صندليءَ لاءِ لفظ ڪم آڻين ”ڪٽولي“، بال لاءِ جيڪو لفظ ڪم آڻين سو آهي ””ڏڙو“ (۴) سوڍڪي ۾ رنگن جا نالا سنڌيءَ کان ٿورا ڦريل آهن مثلاً :

سوڍڪي	سنڌي
ڌوڙو	اَڇو – ڌؤنرو (رنگ ڏيکي جو)
رَتو	ڳاڙهو
ڪارو	ڪارو
پيرو	پيلو
لِيلو	سائو
ڪَناتو	نيرو

سوڍڪي ڳالهائيندڙ هلڪي ۽ گهاٽي رنگ ۾ به فرق ڪندا آهن. مثال جڏهن ڪنهن شي جو رنگ گهاٽو ڳاڙهو هوندو آهي ته پوءِ ان کي چوندا ”پڪو رتو“، جي ڪنهن شيءِ جو رنگ هلڪو ڳاڙهو هوندو آهي ته چوندا ”ڪچو ڳاڙهو“ .

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوڍڪي جا ڪجھ پيا لفظ:

ٻولائي: اها ڳانءِ جنهن جي بدن جو رنگ ڪارو هجي پر منهن جو رنگ اڇو هجي.

ڪولي: جنهن ڳانءِ جا سڱ ۽ ڪر اڇيئڙا هوندا آهن ان کي ڪولي چون.

چونٽري: ان ڳانءِ کي چون جنهن جي بدن جو رنگ ڪهڙو به هجي پر پيچ اڇي رنگ جو هجي.

پينٽڙي: ٻڪري جنهن جي پيٽ تي اڇو ٽڪو هجي.

نو چانڊري: ان مينهن کي چون جنهن جي بدن تي نو اڇا ٽڪا يا نشان ٿين.

ڊاڪٽر پرسي گدواڻي سوڍڪي محاوري جو مطالعو، ڀارت ۾ ڪڇ جي ٻنّي علائقي ۾ وڃي ڪيو آهي جتي سوڍا وڏي تعداد ۾ رهائش پذير آهن. سنڌ ۾ رهندڙ سوڍا به سوڍڪي ٻولي ڳالهائيندا آهن. سنڌ جي سوڍن جو جيسلمير ۽ ڪڇ جي وڏن گهراڻن سان تعلق رهيو آهي پيرومل لکي ٿو : ”عمرڪوٽ توڙي ننگر پارڪر جا گادي نشين راڻا جهڙي تهڙي گهر ۾ ڌيئون ڪين ڏيندا آهن ۽ پرڻبا به وڏن گهرن مان آهن. هن جي مٽي مائٽي ڪڇ جي راءِ، جيسلمير جي راول ۽ جوڌپور جي مهاراجا سان آهي.(۵) تر جي سوڍن / راڻن جون ريتون رسمون سنڌ جي ٻين هندو ذاتين کان ڪجهه مختلف به آهن. گادي نشين سوڍن جي گذاري وڃڻ بعد مٿانئن قبا اڏايا ويندا آهن. ان باري ۾ پيرومل مهرچند آڏواڻي لکي ٿو:

”هاٿوڪن نالي ماتر گادي نشين راڻن مان ڪو مرندو آهي ته هن جي سنڪ ذري پوري ان جي مٿان قبو اڏائيندا آهن، انهن قبن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”پاڙيا“ چوندا آهن. جن پاڙين جي اندر هڪ پٿر تي انهيءَ راڻي جي شڪل اڪرائيندا آهن ۽ انهن پٿرن کي ”لوڙهيون“ چوندا آهن (٦).

”لوڙهہ“ لفظ سنڌي مسلمان بہ قبرِ لحد، تربت، گور جي معنيٰ ۾ ڪم آڻيندا آهن (٧). گمان غالب آهي تہ هيءُ ساڳيو لفظ آهي جو سوڍڪي ۾ عام طور رائج آهي ۽ معياري سنڌيءَ مان ورتو ويو آهي.

حوالا:

١. پيرومل مهر چند ، ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“، ١٩٩٠ ص ٣٠ -٣٣

٢. ايضا. ص ٤٣

٣. پرسو گدواڻي، ”سنڌي ٻوليءَ جي زيارت،“ ١٩٨٩، ص ٣١

٤. ايضا ص -٣٥ -٢٨

٥. پيرومل مهر چند ، ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“، ١٩٩٠، ص، ٧٣

٦. ايضا ص٧٤

٧. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: ”جامع سنڌي لغات“ جلد پنجون، ص -٢٥٢٩

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ڇهون

ٿر جا پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح

ٿر مان گڏ ڪيل پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح معنيٰ سميت هن باب ۾ پيش ڪجن ٿا:

لنب مکڻ چنب = لنب ڪارائڻ سان ڏيگيون مکڻ جام ڏينديون آهن، تنهن ڪري چوندا آهن:لنب مکڻ چنب.

ڪدڙن جا اوتارا ڪنيارن جي گهر = ٿر ۾ ڪدڙا ڪنيارن جي گهر ۾ ٽڪندا آهن.

لانپوئو ڏيڻ = لاش کي ساڙڻ وقت باهه ڏيڻ.

پيرا اپڙيل = مرد جو بد چال هجڻ.

نول ڪرڻ = سولو ڪرڻ.

ڪو اُگو اڃنو رهي ؟ = سچ اُڀرڻ بعد ڪو لڪو رهي سگهندو ڇا؟

سنپت آهي برڪت (ٿر جي هڪ چوڻي) = ٻڌيءَ ۾ برڪت آهي.

ٿالهيون لاهڻ = قطع تعلقات.

نيات ڪان ڇيهه = برادريءَ مان ٻاهر.

سجو پٽيل راڄ تي چڙهي = (ٿر جي چوڻي) سجو پٽيل راڄ کي ٺي ڦريندو رهندو.

جونءَ سمهي، ليک سمهي ننڊ ڪرڻ = بنا الڪي ننڊ ڪرڻ.

وهانءَ جو ڏورو = اڇوتن جي شاديءَ ۾ پيلو سڳو وٽيل، دعوت نامي طور موڪليو ويندو آهي.

چونري جو دونهون لڳڻ = ڪنهن عورت جي شادي ٿيل هجڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنوار گرھہ = رن زال ۾ ڪنواري مرد جي شاديءَ مان ٿيل اولاد.
ماني اڪ ٿيڻ = گھر ۾ رنجش پيدا ٿيڻ، گھريلو ڪٽ ڦٽ.
پيڙن ۾ پرمر = ھڪ ٽري چوٽي، گڏ رھڻ ۾ عزت آھي.
ونو تہ ٿر، نہ تہ بر = (ٽري چوٽي)، برسات پئي تہ ٿر ۾ سڪار نہ تہ رڻ پٽ،بيابان.
انچر لڳڻ = جام، گھٽا ٿيڻ.
ٿر آھي ٿڻ تي نہ ڪڻ تي = ھڪ ٽري چوٽي.
تاڙي جي تنوار = تاڙو پکي ہولي تہ مينھن وسڻ جو سعيو ٿئي.
آکو پايو، گھر گھر ٺاھيو= ٽري ہاراٺا ہول معنيٰ برسات پئي اچي تياري ڪيو.
مينھن جو موھري = تاڙو پکي.
مينھن جو مانجھي = سانجھيءَ تارو.
ٽڏو منو واءُ، جنھن ۾ لاءُ نہ ساءُ = ھڪ چوٽي.
ڏھائيءَ جا ہول = سج ايرڻ بعد ٿيندڙ گجگوڙ.
پيمر سر اڪان ري گوڏي = ھڪ ٽري چوٽي.
اسوءَ جا دارُوڙا = اسو مھيني ۾ وسندڙ ڇڊو مينھن.
ڪَتيءَ جا ڪاڙھا = ڪَتي مھيني ۾ ٿيندڙ گرمي.
ميھہ جا ماما = مينھن وساڙا.
ھرٽيا پيارڻ = مينھن جو پاڻي واٽن تان ھرڻ بہ پيئن.
مارئيءَ جو پٽر = ٿر جو ھڪ خوشبودار ہوٽو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو "الف"

ٿر جا چونڊ لفظ

آٿاڻو- (ڍاٽڪي) آچار

آپ - (ڍاٽڪي) پاڻ

آجڪو - (ڍاٽڪي) گذران

آڏي گيڏي - فصل ڪري پوڻ

آڏوَرِيو - توٽيون

آڙنگ - اتر ڪان ڪڪرن جو اچڻ

آنٻوهيل - ٻيرڙين جا اڌ پڪلِ پيلي رنگ جا ڪٽا ٻير

آنڌهر - ٻيرڙين جا سائي رنگ جا ڪچا ٻير

آهار - (ڍاٽڪي) ڪاڌو

ائنڻ - ٻيرن ۾ ڪڪرا پئجي وڃڻ

اب گهڙي - (ڍاٽڪي) يڪدم

اُپراٽو - ٻيرين اگهاڙو گهمڻ

اتيار - (ڍاٽڪي) گهٽو

اٿ- (ڍاٽڪي) هتي

اٿائَو - پرڻ

اپلاٽو - اٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو

اپٽيو - (ڍاٽڪي) وائريو

اجهور- ڳوٺ جي چوڌاري ويجهڙائي واري زمين

اچوٽر - عمر ڪوٽ، ڪپري، خيرپور ۽ جيسلمير وارو ڀاڱو، اچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رنگ جي مناسبت سان نالو رکيو ويو آهي.

ارھو - (ڍاتڪي) اورتي

ارھيڪو - (ڍاتڪي) وڏيڪ اورتي

اڙلي- ڪاني تڪر

اڪ پاڏيو - اڪ جو ڦل

اڪاريو - اڪن واري ٻني

اڪرڙي - گند جو ڍير

اڪوارو - اڪ جو ريشو جنھن مان رسا ٺاھيا آھن

اُگريل - ٻيرڙين جا پڪل ڳاڙھا مٺا ٻير

اگھاڙو چنڊ - بنا ڪڪرن چنڊ

اُگھاڙو سال - جنھن سال مينھن نہ وسي

اَليڪ ري - چسي يا گدلي عورت

انچليشور - ٽر ۽ ھندن جي ٽيرٿ جو آستان

انچِر - (ڍاتڪي) گھٽو

آٿوھار - آنھر

اَواڙو- ڪونر

اوپالو- (ڍاتڪي) ڏوراپو

اوتارو- مھمانن لاءِ ڏار چونرو يا ڪڙھ

اوپاڙا - ڪَنڊن جو ڍگ

اورڪيو - (ڍاتڪي) سجاتو

اولاٽو - اٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو

اُونڌيو لڪ - ايڪيري، جتان ماٺھو يا وھٽ لھي چڙھي نہ سگھي.

باسيندي - ٻھاري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بَجير (مونث بجيرياڻي) – نوڪر ، گولو (وزير)

براڙ – اڇوتن پارن گڏ ڪيل ان

بنهہ – بنياد

بيارو – شام جي ماني

ٻاپيهو – پکي ، پپيهو

ٻاٽو – ڪِرڙ جو تورو نسريل ابتدائي ڦل

ٻاهر پڳي – (ڏاتڪي) بدچال عورت

ٻٿون – چاريون جن جو تڙ ظاهر نہ هجي ۽ ٽاريون زمين سان لاڳو

دائري ۾ سوڙهيون پکڙيل هجن.

پريتو – پارڻ

پُڙا ڪرڻ – ان جا ڍيرا ٺاهڻ

پڙڪٽو ڪندو – جڏهن ڪنڊي وڻ جا ڪنڊا ڪچڙا هجن

ٻڪڙ – ٻيٽ جي مهڙ ۾ ٻي ٻيٽ يا ڏڙو اچي گڏجي تہ ڪنڊ واري لاهي.

ٻوهنگرو – ڪپ يا سڻ جي ٻهاري

پيپارو – منجهند جي ماني

پيلاسو – اٺ تي پيلهہ سواري

پَتو – ماني

پِٽَ – واريءَ جو ڏڙو

پِل سرا – پلو سال، جنهن ۾ گهٽي برسات پوي

پوڏ ڪارينگ – خود رو هنداڻا، جهنگلي هنداڻا

پينتارا – اٺن تي لڏيل ڪنڊن جا ڍگ

تِڙڪوُل – ڪن ٻٽن جا پاسا اتر اوير ڪان ڏڪڻ اولهہ ڏي آهن

تنهنڪري سج ايرڻ سان جنهن پاسي سج جي اس (تڙڪو)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوي اُن پاسي ڪي تڙڪول چون.

تلسر - ڏهرن جي سخت زمين

تَلي - پٽن جي وچ ۾ وارياسي ٿورڙي زمين جو ٽڪر

ٿالهيون لاهڻ - قطع تعلقات ڪرڻ

ٿر - خشڪ زمين

ٿري - ٿر جو رهاڪو

ٿوٿي - ڪوڪلو، پورو

ٿارو - وڏي پٽ تي چڙهڻ لاءِ اڌ گول رستو

ٿُبڪا - ڪارا

ٽپري - آباديءَ لائق پٽن جي وچ ۾ گولائي سان سخت زمين

ٽويا - ٽنڊيا ڪڏا

ٽيلاسو - اٺ تي ٽن ڄڻن جي سواري

ٻاج - پٽ تي چڙهڻ لاءِ آڏي سلاميءَ واري واٽ

پارڪر - پاراُڪر، ٿر جو حصو

پارهائي - ڪچين سرن جو چونري جو بنياد

پاساڙو - پٽ جو پاسو (مونث پاساڙي)

پاهيو - دروازي جو پاسو

پائر - ٿر جي ڏکڻ وارو پاڳو

پٽڪولو - ڏهرن جي سخت زمين

پَٽيل - راڄ جو چڱو مڙس

پَڇو - (ڊاٽڪي) پوئتي

پرويٺ - لوڙهي اندر مال جو واڙو

پُرهه - پنج فوٽ ماپ هڪ ماڻهو جون ڦهلايل ٻانهن جي ماپ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرھو (ڊاڪٽري)- پرتي

پَرھيڪو (ڊاڪٽري)- اجان وڏيڪ پوئتي

پِڙو - اڪ جو وڏو پن

پُسي - ڪرڙ جو ٿورو نسريل ابتدائي ڦل

پَگ - (ڊاڪٽري). پير

پگڙيون - ڏاڪا

پَلر - ننڍڙو تلاءُ

پٺارو - پاڻي رکڻ لاءِ ڇاپرو

پوٿو - اڇي مٽيءَ جو ليپو

پونو - ڏِھرن جي سخت زمين

پوچاندو - پٽ جو پاسو جو آھستي آھستي ھيٺاھون ٿيندو وينڊو آھي.

پُوري - وڏيل ڪپ جا مُڇا

پيدليون - ڏاڪا

پير اپڙيل (ڊاڪٽري)- بدچال مرد

جاڪيو (ڊاڪٽري)- روڪيو

جانڪر - صبح جي ماني

جرھيڙي - چنڊ جي پڙ ۾ تجلو

جڪي لگ - تر جو عام تڪيو ڪلام

جھارو - صبح جي ماني

جھانپو جھورڻ - گھوٽ ڪي اٺ، گھوڙو يا زيور تحفي ۾ ڏيڻ جي رسم

جھول - ڏھرن جي سنئين زمين جتي گھاتا وڻ ۽ ٻوٽا ھجن

چاڙھاڻ - پٽ جي چاڙھي

چَڙسي - کوھ مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ پکال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڙهٽي - ڏاڪڻ

چوپٽيو - چوديواري

چولاسو - اٺ تي چئن چئن جي سواري

چؤنرو - (جمع چئونرا) ترجي جهوپڙي

ڇيڙهو ڪندو - جنهن ڪنڌي وڻ جا ڪنڊا ۽ ٽاريون پڪيون هجن.

ڇاجارو - ڇونري جا ڪک ڏيڻ وارو ماهر

ڇاجو - ڇونري جا ڪک ڏيڻ

ڇاڏهول - ڇسي يا گولي عورت

ڇنيڻ - در مٿان رکيل ڪاٺي

ڇنٽ ڦڙي - مينهن جو وسڻ

ڇندون پوڻ - مينهن وسڻ

ڇيڪو (ڊاٽڪي)- ٽڪڙو

ڇيڪيرو (ڊاٽڪي)- اڃانوڌيڪ ٽڪڙو

ڊُبو - ڀٽن جي وچ ۾ مٿاهين زمين جو ٽڪر جتي پاڻيٰ نہ بيهي

ڊَڙبو - واريءَ جو ننڍڙو دڙو

ڊُڪاڻ - مهمانن لاءِ ڏار ڇونرو يا ڪڙهہ

ڏوپ-ڪاٺ جو بند جنهن تي ويهي غسل ڪجي

ڏوري مل - چوٗنري ۾ ڪم ايندڙ وڏي ڪاٺي

ڏانگڙو - انڌلٺ

ڏڪرو - پٽ

ڏنيل - بيواهہ، وڌوا

ڏوٽيئڙا - ٽر جا ماٿهو ڏٿ ڪائڻ وارا

ڏوجهہ ڏيڻ - ڪير گڏ ڪري ورهائڻ تہ جيئن مولا مينهن وسائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏوربا - چونري جون نوڙيون

ڏونگھري - (ڍاٽڪي) بصر

ڏهر - ٿرن جي وچ ۾ سنئين زمين

ڏهريَ - ٿرن جي وچ ۾ ٿورو زمين جو ٽڪر جو ڪجهہ سخت هجي.

ڏيڪرو - ٻِٽ

ڏيڪري - ڌيءَ

ڊاپي - ٻين واري ٻني

ڊاڳو - ٻن ٿرن جي وچ ۾ سوڙهي زمين جو تمام گهٽو وارياسو ٽڪر جتي هلڻ ۾ مشڪلات ٿئي.

ڍاٽ - وارياسو ملڪ

ڍاٽڪي - ڍٽ جي ٻولي

ڍاٽي - ڍٽ جو رهاڪو

ڍار - ڍٽ جي لاهي

ڍاٽي - (جمع ڍاٽيون) ٿئون وسايل ڳوٺ

ڍَٽ - وارياسو ملڪ

ڍرتاڻ - ٻِٽ جي لاهي

ڍرڪاڻ - ٻِٽ جي لاهي

ڍُومڻ - مٽيءَ جو اڌ گول پيالو، ماني، ٻاجهي، يا لسي رکڻ جو طباخ

راٻڙيو - لسي، ٻاجهر ۽ ڦوگنسي مان ٺهيل ٻاجهي

راسو مينهن - آهستي وسندڙ مينهن

رائو - ٿرن جي سنهي ٻور

روهيراڙو - روهيڙي جي وٽن واري ٻني

ريڪر - نرم زمين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رٻل – ڳوٺن لڳ زمين جو سنئون ٽڪر جتي راند رهي سگهجي.

ساڪر – (ڍاٽڪي) مصري

سامروٽي – ٽر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

سانٽٽو – بيواهه، وڌوا

سپراتي – سگهڙ زال

سَر – تلاءُ

سُرٽي – چونري تي رکيل ۽ ڪنڊريل گاهه

سرهاتو وهاڻُ– بنا بدي بنا پئسي سگَ ملڻ وارو وهاڻُ

سڪالڙو– (ڍاٽڪي) بيمار

سَن – لوڻ جي پيدا ٿيڻ واري زمين

سورانگهي – اٺ تي ٻئي جنگهون هڪ پاسي ڪري ويهڻ

سُوڪر– پري کان ايندڙ برسات جو سوسات

سوکيم – شاهوڪار

سومٺ – گند

سوئيڪو ڪنڊو – ڪنڊي جو وڻ جيڪو سو سالن کان مٿي جي عمر جو هجي.

سيت – پپ جي پاڙ

صبوحڙي – صبح جي ماني

ڦدولي – (ڍاٽڪي) اجائي ڳالهه

ڦرهيڙي – ڪوهه مٿان ڪاٺ يا سيمينٽ جو چورس چوڪ

ڦگايو – (ڍاٽڪي) اچلايو

ڦُلانٽي – بيواهه، وڌوا

ڦُلي – ڦوڳ جو ٻور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦُليا – اڪ جا گل

ڦوگيسي – ڦوڳ جو ٻور

ڦوگارو – ڦوڳ جي وٽن واري ٻني

ڪانو – سنئين ۽ سخت زمين

ڪانِي – سنئين ۽ سخت زمين

ڪاربنگ – هنداٽو

ڪاربون – چتيون

ڪُت – تر ۾ هڪ قسم جو مچر

ڪتا – ڦوڳ جي ڦل ۾ اندر سنها تاندورا

ڪَپرو – واريءَ جو ننڍڙو دڙو

ڪَپُوريو – ڪونر

ڪرسي – ڪنڊي جي ڪاري ڪاتي

ڪَرِهو – لانڍيءَ جي ويڪر وارو پاسو

ڪربون – هنداٽي جا ٻج

ڪڙيچ – چونري جو گول دائرو

ڪڙسيو – پٽل جي لوٽي

ڪِڙو – ٻن ڪانين ۽ ڇڊن ڏاڪن وارو دروازو

ڪَڪڙبون – ٻيرين جا سائي رنگ جا ڪچا ٻير

ڪنٽيرا – ڪنڊن وارو ڪنڊي جو وڻ

ڪَننو – تر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

ڪُني – خيرات

ڪُوڪڙ – سڪل ٻيرون

ڪوڪلا – سڪل چيڙ

ڪونڊي – مٽي جو طباخ جنهن ۾ اٽو ڳوهجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪَهنتو – ڪندو

ڪِيڻ – (ڍاٽڪي) ڪيڏانهن

ڪاٽيو – لسي، ٻاجهر ۽ ڦوڳيسي مان ٺهيل ٻاجي

ڪائڙ – تر جو اتر وارو حصو

ڪِتي – لوئي

ڪَتينگڻ – سنياڻ

ڪوڪا – ڪنڊيَ وڻ جون پڪل ڳاڙهيون سگريون

ڪيجڙ – ڪنڊي جو وڻ

ڪيجڙارو– ڪنڊي جي وڻن واري ٻني

ڳانوڙ – ٻٽ جي مٿاڇري تي هيٺاهون هنڌ جتان ماٺهو ۽ مال لنگهي

گياڏوٽي – ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ ٽرائي

گتڪا – نم جون پڪل نموريون

گڏهه ڇڪو – ڏيٖ ۽ ڪپ جون نوڙيون

گُرس – واريءَ ۾ پيرن جي اندر وڃڻ سان زمين ۾ کڏو ٿيي پوڻ

گگهريون – ٻاجهرَ جو ڳٽ ٻيل منو يٽ

گوتر – آڪهه، برادري

گوچر – مال جي چرڻ لاءِ زمين جو ٽڪر

گوچار ۔ تڙڪول جي سامهون وارو پاسو، پٽن جو اهو پاسو جنهن
تي تڙڪو نہ پوي.

گوڏيا – اٺ جي گوڏن تي پرت پريل ڪپڙي جو ٽڪر

گوربند – اٺ جي سيني تي پرت پريل ڪپڙي جو ٽڪر

گوڙڏرو – ڪارونجهر جبل مان نڪرندڙ نئن

گوئر – ٻنهين پاسي ٻہ چار گهر

گيو – (ڍاٽڪي) ويو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻَارو – پٽ جو هنڌ جتان پاڻي وهي رستو ٺاهيو هجي
گهاڙُو – وڏو رستو
گُهرڙڪو – (ڊاڪٽي) سڪرات
لاسوڙ – بنا ڪنڊن ڪنڊي جو وڻ
لانجهه – پٽ جو هيٺاهون هنڌ جتان لنگهه هجي
لَڪ – پٽ جو اهو هنڌ جتان لنگهه هجي
لوڏي – ٺيڙو
لوءِ – چونري جو اندريون پاسو
لهاڻ – پري کان ايندڙ ڪڪرن جي ڪاراڻ
لينجهه – پٽ جي هيٺاهين هنڌ وارو مال ۽ ماڻهن جو لنگهه
ماهيلِي – زال، گهر واري
مَٿاري – پٽ مٿان سڌي زمين جتان ماڻهو ۽ وهٽ هلي سگهن
مَجر – ڪنڊي جو ٻور
مُچ – پٽ جي چيڙي وارو هنڌ جتي اوچائي يڪدم ختم ٿئي
مَڙهو – ٻن پٽن جي وچ ۾ وارياسو ننڍو زمين جو ٽڪر
مَڪا – ڪٻڙن جو ميوو
مگرو – ويڪري مٿاهين مٿاچري سان زمين جو ٽڪر
مَنَدر – ٻه پٽون ڪنڌ تي پاڻ ۾ گڏيل وارو هيٺاهون هنڌ
منڌهيڙو – چنو
موٽو – (ڊاڪٽي) وڏو
موٽيرو (ڊاڪٽي)– وڏيڪ وڏو
مورو – ويڪري مٿاهين مٿاچري سان زمين جو ٽڪر
مونگهڙو – دروازو
مهرات – شاديءَ کان اڳ واري هڪ رات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهراڻو – ترَ جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

مهنتر – مينگهواڙن جو پٽيل

ميڙهي – ماڙي

ميهه جا ماما– مينهن وساڙا

ناڪو – پٽ جي وچ ۾ هيٺاهون هنڌ جتان ماڻهو ۽ مال لنگهي

نرهه – ڪتن جي چيڙن جا تاندورا

نُک – خاندان جي شاخ

نوڻ – ٻن پٽن جي وچ ۾ ڊسڙ وارو مال جو لنگهه

نيپوجهر – نمر جو ٻور

نيڙڪو – (ڍاتڪي) اجان ويجهو

نيڙو – (ڍاتڪي) ويجهو

وانڍي – هڪ معمولي پونگو

وانئر – برسات کان اڳ لڳندڙ طوفان

وٽ – تر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

وچاڻا – وچائڻ لاءِ ڪپڙو

وسناڻ – گاهه جا ٻج پاڻيءَ ۾ پسائي اکري ۾ چڙڻ

ونگو – تر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

ويريون – تانگها ڪوهه

ويڙهو – لوڙهي اندر مال جو واڙو

ويئر – ٻن پٽن جي وچ ۾ سوڙهي زمين جو تڪر

هاڏو – ڪانءُ

هَنو – (ڍاتڪي) هيو، هو

هُون – (ڍاتڪي) آءُ ، مان

هيڪل گوديون – وڻ وانگر ٿڙ سان چاريون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو "ب"

(۱) ڍاٽڪي يا ٿاريلي محاورو - ٿرپارڪر ضلعي مان:

آج اويلا ڪيون آويا ڪهڙو مجهہ مين ڪام،
ٿانرو مهنتو گهر ناهين آئي سگٽيرو سام.
شهر اُجين هون قريو محلي آويو آج،
تاس اويلو آويو توج ٻالاوڻ ڪج،
چندر گيو گهر اپٽي راجا تو پيي گهر جا،
مين اپلاسي سي ڪينو ٻلاٿو تون ڪيهر هون گا.
ڪيهر ڪوالي بڪي چالي بڪي ناهر،
جوڪو لاگي جند نين لاڪون ڪرين بچار.
ايو شينهہ پچاٽا هيڪل گر اپيهہ،
گهر اُندران را ڊونڊي تو تان شرم نہ آوي شينهہ.
سج سهيچي سينگار، راجا ڪري پڪار،
جوڪم لاڳسي جيانين لاڪون ڪري بچار.
ٻاٻري ڌجي ڪيتر نان ٻاري ڪيت نان ڪائي،
راجا ڌٽڌي رعايت نان جڻ ري ڪوڪ ڪٽي لاڳ جائي.
ڪوڪ مت ڪر ري سهيچي، ڪوڪ ڪائينڪي هوءِ،
ڪيهر ڪي مک ٻڪري چوٽي سٽي نہ ڪوءِ.
آئي ڌيان آپ ري آئي مت لوپو آپ،
هون ڪوالي تون برهمڻ هون پيتي تون باپ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) ٿاريلي يا ڍاٽڪي نمونو، جيسلمير رياست مان ورتل:

هيڪ ماڙهوءَ کي ٻہ پٽر ھا. هن منجها ننڍي پٽر ابا کي چيو ”اي ابا مال منجها مهجو ڀاڱو هو سو مي کي ڏي. تڏهن هن هن کي ڀهجي موراگ پراهي ڏنهي. گهڻ ڏينهہ نہ ٿيا تہ ننڍو پٽر سڀ گڏ ڪري اگهئين ڏيهہ هليو گيو، اٿون اوتي لُچائيءَ منجهہ پنهنجو ڌن وڃائي ڏنو. جڏهن سڀ وڃائي چڪو تڏهن انهي ڏيهہ مين ڏاڍو ڏڪر پيو، اٿون هن کي تنگچائي ٿيڻ لڳي تڏهن هو هُني ملڪ جي هڪ ماڙهوءَ وٽ ٽڪيو جهن هن کي پهجن کيترن منجهہ ميرو (مرون) چرڻ کي مڪو، اٿون اهو جي چل ميرو ڪائيندا ها تهہ سان ڀاڻ جو پيٽ ڀرڻ چاوندو هو سي ڀاڻ هن کي ڪوئي ڪيئن ڏيندو هو. تڏهن هن کي عقل آيو، اٿون چوڻ لڳو تہ منهجي پيءُ جي پورهتن کي ڪاوڻ ڪان وڌندي ماني ٿيندي، اٿون آءٌ ٻک ٿو مران، آءٌ اٿي ڀهجي ٻي وٽ ويندس اٿون هن کي چوندس ”ابا مهي الله جو اٿون تهجو گناهہ ڪيو آهي هاڻي تهجو پٽر چوڻ لائق ڪين آهيان، موکي تهجن پورهيتن منجهہ هڪ جيڙو ڪر ”پوءِ اهو اٿي پيءُ ڏي گيو پر اهو ارگوج هو تہ هن کي پيءُ ڏٺو اٿون رحم ڪري دڙکي ياڪر وجهي گڏيو، اٿون مني ڏنائين ....“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو ”ج“

شاهه جي رسالي ۾ سر ڍول مارو جا بيت ۽ وائي

(بيت)

(١)

اُتر واءُ ڪِونديءَ، پَهلي موسم ميه
ٻالاپڻ رونيه، واليا جِسمَ وساريين.

(٢)

اُتر ڏيسان اوٺيان، ڏڪڻ ساوٽيان
ڍولو نرورَ سپريين، ڏُن پڪر ڪڙيان
پچو ڪُنجڙيان، ڪوڻ هياري سچٽين.

(٣)

ڍاڍي جي ڍول ملي، تهه ڍولا نون ڪَهيج
ڪَرسَڻ پڪو، ڪڻ چٽيو لائو آپ ڪريج.

(۴)

ڍاڍي جي ڍول مِلي، تہ ڪهڙي سنٽين لَج
اکيان ڪاجل موهيان، تلڪ ڪي پَر پکج
پہ پہ پند پَهوري، اوسَٽ لنگ.

(۵)

ڍولا، مارئي آيسي پاتلي، سيپ پَري انڪاءِ
ناء نجيري شڪتو، مت لَڪَ ڪَر ڪي جاءِ.

(٦)

اک بٽائي پاتلي، ڏوہو ڏاڃ نہ ڪاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪــنور جيسي ڪامٺي رک، هٿ لڳي مرجاءِ.

(٧)

ڏينيو تک مُـنار گهر، تـسـڪَر جِئيـي تَـڪَ
سِـرڪـي سـَو نيـرو، مـاري پـاسـي لَڪَ.

(٨)

مـتـون ڏوئي ميٿ، اپي سورج سامهون
تـاس نہ پيئي پيٿ، هيمر ورني مارئي.

(٩)

رَمر هُو نسنگ، رمر ارور پاسي ڪَٿ
گوشي تري ڪماڻ جـي، ڪبئو نہ ٿونٽي لنڪ.

(١٠)

رمر هــونسنگ رمر، ارسين ار لـگاء
ڦلان پري تارڙي، پورا پڳي نہ جاءِ.

(١١)

اُر سنگا، نه سپيا، ڏند تہ ٻَٽيه ٻاڻ
ڍول تـماري مارئي، جيسا هنجهہ نياڻ.

(١٢)

اُر سـنگا، نه سپيا، نين تہ منجهو منجهہ
ڍول تـمارٰي مـارئـي، هٿي ڪرنـدا هنجهہ.

(١٣)

ارسنگا، نـه سـپـيا، نيـن تهہ ونگـٿ ونگ
ڍول تـماري مارئي، هـٿي ٻاڻ نهينگ
ماري مند نيسنگ، چاڙهي سيگ مُلڪ جِئن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وائي

(١٤)

مٺن تو نڪري، ساڪه سنگ جائي ري
ٻي مون ۾ ڳڻ ايڪ نهين
ايڪ جٺن ڪوجهي، ڏوجهي صورت نهيـــن
توسين لڳا مورا جي
شاه نجف ڪي نوبت لاڳي، ڀلي ٺڪورسين جائي ري
ٻي مون ۾ ڳڻ ايڪ نهين

(١٥)

ســاڃي ٺيــان سيگّڙي ورمل هاٿ ڪري
وڙهندي سيــر ويرين، ڪوڏ ڪنــيــان ڏي.

(١٦)

آما پڪا جه آمــيــاُن وڻ پــڪــا وٺيا
ڪوري پــڪــي ڪول، جـــي رس وهي نينا.

(١٧)

ڪونجان رات، ڪــر برئو ارلي ٺوليا بيس
سُتي ڍول سنيرئو، ارلي پڳي ايس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com